Határon átnyúló foglalkoztatási modellek, mintaprogramok

ÖSSZEFOGLALÓ ZÁRÓTANULMÁNY

- elemzés -

2019

A javaslat a Nemzetstratégiai Kutatóintézet megbízásából készült, az EFOP-1.12.1-17-2017-00003 „Makroregionális kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és társadalmi felelősségvállalás megerősítése érdekében” program keretében

Budapest
2019

Határon átnyúló foglalkoztatási modellek, mintaprogramok

ÖSSZEFOGLALÓ ZÁRÓTANULMÁNY

- elemzés -

Az EFOP-1.12.1-17-2017-00003 „Makroregionális kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és a társadalmi felelősségvállalás megerősítése érdekében” program keretében végzett kutatás összefoglaló zárótanulmánya

Programvezető:

Ditzendy Károly Arisztid

Szerkesztette:

Dr. Szablics Bálint

A tanulmány szerzői:

Ditzendy Károly Arisztid, településfejlesztő, közösségi tanácsadó
Greksza Attila, közgazdász
Nagy Péter CMC, szervezetfejlesztő, vezetési tanácsadó
Dr. Szarvák Tibor kutatásvezető, főiskolai tanár

Szakértők:

Aczél Ádám kendergazdasági vállalkozó
Ditzendyné Frank Mariann HR és közösségi gazdasági szakértő
Fenyvesi Viktória településfejlesztő
Dr. Szablics Bálint gazdasági, pénzügyi szakértő, projektmenedzser
Szabó Tibor agrárszaktanácsadó, kutató (Neumann János Egyetem)

A tanulmányt a
HROD Közösségi Gazdaság- és Társadalomfejlesztési Központ
szakmai műhelye készítette, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet megbízásából

Kecskemét · 2019

Tartalomjegyzék

1. VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ 4

2. A FEJLESZTÉSI PROGRAM MEGVALÓSÍTÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI 20

3. A FEJLESZTÉSEK FELTÉTELRENDSZERE VIDÉKI TÉRSÉGEKBEN 23

3.1. A FÓKUSZÁGAZAT FONTOSSÁGA, GLOBÁLIS KÉRDÉSEK 23
3.2. VIZSGÁLATI TERÜLETEK KIVÁLASZTÁSA 27
3.2.1. Abaúji térség 30
3.2.2. Csongrád megye 33
3.2.3. Agrárszociológiai kitekintés 38
3.4. HOL TERMESZTHETŐ A KENDER A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN? – A KENDERPOTENCIÁL KÖRNYEZETI, FÖLDRAJZI JELLEMZŐI 48
3.4.1. A kendertermesztés múltja, hagyománya 48
3.4.2. A hagyományos termesztési körzetek, termőhelyigénye 49
3.4.3. Éghajlatigény 50
3.4.4. A fókuszágazat fontos tényezői és lehetőségei 51
3.5. JÓ GYAKORLATOK FELMÉRÉSE 52
3.5.1. Foglalkoztatási példatár 55
3.5.2. Mérési és megvalósítási módszerek 58

4. A SZERVEZETFEJLESZTÉSI ÉS FOGLALKOZTATÁS-FEJLESZTÉSI MINTAPROGRAM(OK) KÍSÉRLETI MEGVALÓSÍTÁSA 63

4.1. A KENDER INNOVÁCIÓS PLATFORM SZEREPLŐINEK BEAZONOSÍTÁSA 63
4.2. ÖNÁLLÓ GAZDÁK KÖZÖSSÉGI KENDERTERMESZTÉSI MODELLJE ABAÚJ TÉRSÉGBEN 73

5. HIVATKOZÁSOK 84

6. ÁBRAJEGYZÉK 89

1. Vezetői összefoglaló

Mielőtt kutatásunk kiinduló téziseiről, azok vizsgálatáról, cáfolatáról vagy megerősítéséről, újrafogalmazásáról írnánk, megemlékezünk a sokszor idézett alapvetésről, hogy a szociológiában nagyon nehéz bármilyen feltevést, állítást, hatást rövidtávon igazolni, elméleteket bizonyítani.

Rövid, egy éves kutatásunkban részletes kutatási tervvel készítettük elő a kutatási folyamatot, amely alapján valósultak meg a fejlesztések. Ennek során kitértünk bizonyos határmenti térség(ek) foglalkoztatási helyzetképének elkészítésére, a határon átnyúló és határmenti foglalkoztatási kezdeményezések, jó gyakorlatok kiválasztásának és értékelésének módszertani megalapozására, a kutatási (módszertani) anyagokon alapuló új, a projekt elvárásaihoz igazodó gazdálkodási-szervezeti és foglalkoztatási modell(ek) kialakítására, valamint ezek alapján szervezetfejlesztési és/vagy foglalkoztatás-fejlesztési mintaprogram(ok) kísérleti megvalósítására.

Az agrárinnováció terjedésének kutatása során tapasztaltuk néhány magától értetődőnek vélt és korábban érvényesnek bizonyult tétel időlegességét a gazdaság, a makrorégiókban sajátosan szerveződő helyi társadalom és a foglalkoztatás egymásra hatásában, amelyet az idő, a kutatási projekt adta keretek okán olyan fókuságazat (kendergazdaság) vonatkozásában vizsgáltunk, amelyben rendelkezésre állt a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által biztosított gazdag tapasztalati alap tematikája.

Első tézisünk az volt, hogy vizsgálatunk közelebbi területe, a fókuságazat a foglalkoztatás kiváló eszköze lehet. Az erre épülő mezőgazdasági, agráripari, ipari tevékenységek rendkívül hosszú, innovatív termékpályát alkotnak. E tevékenységek – az elemi felkészültséget igénylő földmunkától a precíziós mezőgazdasági termesztésen keresztül a kreatív kézműiparon át az innovatív egészségipari, építészeti, a legmagasabb hozzáadott értéket előállító csúcstechnológiás fejlesztésekig – nagyon sok lépésben, sokféle kompetenciarendszert kívánó hozzáadott értékláncolatot jelentenek.

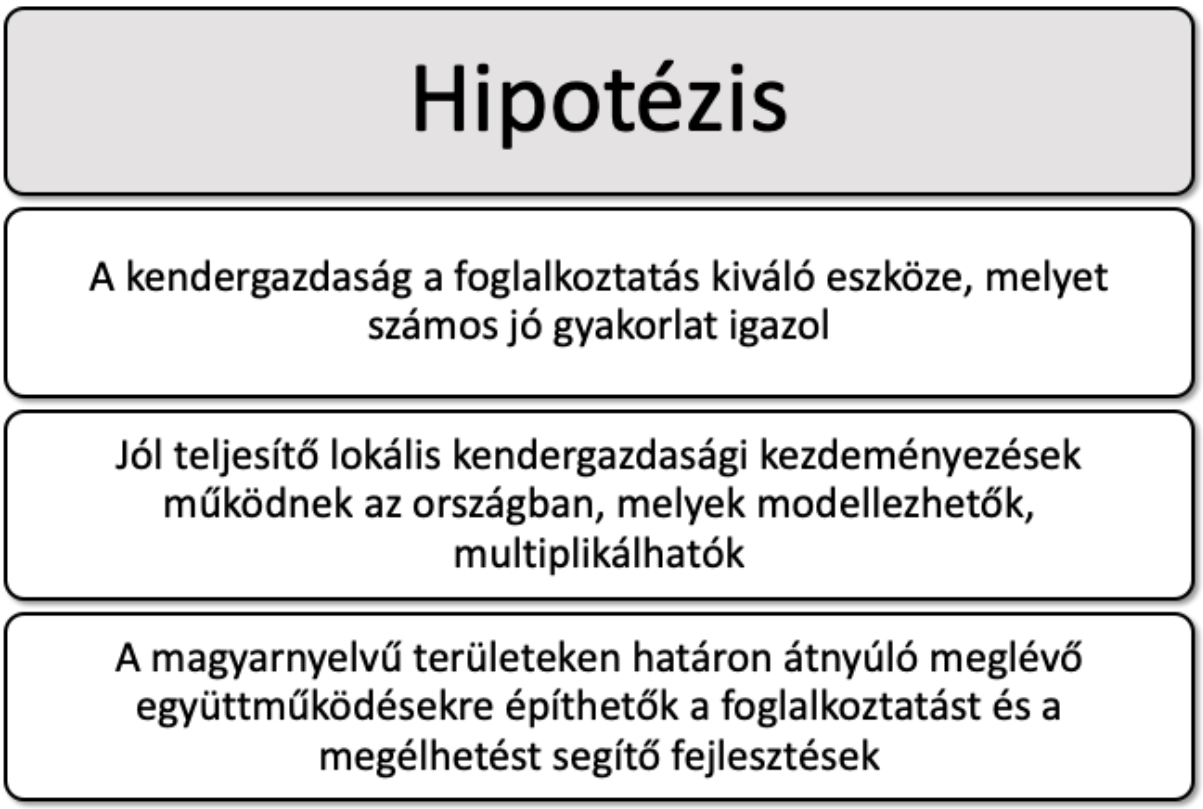
A láncolatra építve a helyi humánerőforrás-kapacitás úgy fejleszthető, hogy annak hordozói, a térség munkavállalói a területre folyamatosan fejleszthető szakmai karrier- és életpályát tervezhetnek, a helyi közösségek munkavállalási és szakmai kompetenciája, jövedelemszerző képessége így folyamatosan bővíthető, fejleszthető lesz, az érintett területek versenyképessége folyamatosan erősödik. Az NSKI és a helyi gazdaságfejlesztéssel foglalkozó műhelyek kapcsolódó eredményeire alapozva azt feltételeztük, hogy a fókuságazat foglalkoztatási eredményeit, jelentőségét számos jó gyakorlat igazolja.

A kutatás során a „foglalkoztatási” hipotézis első felét meggyőzően igazoltuk: a fókuszágazat valóban hordoz humánerőforrás-fejlesztési potenciált az alapanyag-termesztéstől az innovatív ipari-technológiai tevékenységekig. A jó gyakorlatok teljességre törekvő feltárását és vizsgálatát követően azonban be kellett látnunk, az országban és a vizsgált térségekben még nem valósult meg olyan kenderre alapozott gazdasági fejlesztés, amely jelentős arányú állami transzferek bevonása nélkül fenntarthatóvá vált volna, illetve amely a képzetlen munkaerő tartós foglalkoztatását, fejlesztését önállóan, több éven keresztül meg tudta volna valósítani.

A második feltételezésünk az volt, hogy működnek még a fókuszágazatban olyan lokális vállalkozások, amelyek modelljei lehetnek további helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezéseknek, multiplikálhatók, modellé alakíthatók. Azt láttuk, hogy a fókuszágazatban működő gazdaságok kis foglalkoztatási létszámot (családokat) érintenek. Az egymással való együttműködés alapja az ismertség és a bizalom. Mindez azonban nem gazdasági érdek, hanem főként a személyek miatt alakult ki. Ebben viszont kevés olyan szociológiai kategória verifikálható, amely a modellalkotást elindíthatja.

Harmadik hipotézisünk – lehet, hogy kérdésünk, megállapításunk – az volt, hogy a történelmi Magyarországot a szomszéd országoktól mára már elválasztó történelmi határokon át olyan határokon átnyúló együttműködések alakultak ki a fókuszágazatban, amelyek mindkét országban segítik a térségben élőknek a foglalkoztatását, megélhetését. Gyakorlatilag elmondható, hogy jó gyakorlatot, amely termelésben / értékesítésben eredményeket tudott volna felmutatni, nem találtunk. Nagyon sok együttműködés vizsgálatát követően sem. Ennek főként az volt az oka, hogy a határon innen és a határon túl eltérő birtokszerkezettel van dolgunk, és a foglalkoztatás lehetőségei / a szolgáltatási szektor állapota is különböző.

Mindazonáltal a nemzetközi és a hazai fókuszágazati trendek elemzésével határozottan sikerült igazolnunk azt, hogy a kiválasztott terület egy egyértelműen konjunkturális időszakot mutató, innovatív, világméretben és a régiónkban is komoly innovációt és gazdasági növekedést, hasznot kínáló, illetve ilyen lehetőségeket mutató terület.

1. ábra: A hipotézisek

A kutatásunk két pilot területre terjedt ki: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az abaúji térségre, illetve Csongrád megyére, azon belül a Szegedi járásban Algyő térségére.

Nem a mi kutatásunk alapfeltevése volt az, hanem az európai uniós stratégiák építésekor megfogalmazott, az operatív tervezés során célként is megjelenített megállapítás, illetve felvetés, hogy ezen térségek álláskeresőinek száma, aránya magas és magas foglalkoztatási kapacitást hordoznak. A kutatás során mindenekelőtt a Csongrád megyei térségben igazolódott be, de a párhuzamosságok vizsgálata során Békés megyében is megállapítottuk, hogy a tervezés óta eltelt időszakban a meghatározóan kínálati, a munkavállalók oldaláról versenyhelyzetet mutató munkaerőpiac átalakult a munkáltatók részéről egyértelműen keresleti munkaerőpiaccá. A munkanélküliség ebben a vizsgált térségben messze 10 % alá süllyedt. A vizsgált gazdasági területen, és általában az agrárterületen rendkívül komoly munkaerőhiány alakult ki. Az azonosított stakeholderek céljai között ezért nem a foglalkoztatás és a munkahelyek bővítése emelkedik ki, hanem az alacsonyabb munkaerőigényt és magasabb gépesítést, technikai, technológiai innovációt követelő, magas hozzáadott értéket képviselő feldolgozás, félkésztermék-, illetve késztermékgyártás került az előtérbe.

Az encsi térségben másképp, de hasonló tapasztalatokat szereztünk. A képzett munkanélküliek száma, az álláskeresők aránya itt is minimális. A közfoglalkoztatásban lévők

száma ugyan lényegesen magasabb, ámde ennek a csoportnak az iskolai végzettsége, szaktudása rendkívül alacsony, a munkakompetenciái gyengék, ezért a technológiai fegyelmet, a fókuszágazatban nélkülözhetetlen precíziós termelés alapkompetenciáit nem mutatják. Bár magas a közfoglalkoztatottak száma, a környék mutatóit vizsgálva, a gazdasági szereplőkkel egyeztetve, illetve a pilot programunk következtetéseit elemezve világossá vált, hogy ez a kapacitás nem elég, mennyiségében sem elég az agrárgazdaság igényeihez képest. Minőségében pedig messze nem éri el azt a szükségletet, amelyre a fókuszágazat működtetéséhez szükség lenne.

A határon átívelő együttműködéseket vizsgálva trendszerű, figyelemreméltó volumennel rendelkező együttműködést a két térségben nem találtunk. Szándékot és potenciált a hazai és külföldi stakeholderek részéről viszont igen.

A fókuszágazati lehetőségek vizsgálata során világosan igazolódott, hogy a határon átívelő, illetve makroregionális együttműködések komoly fejlesztési, gazdasági lehetőségekkel, haszonnal kecsegtethetnek. A Csongrád megyei, illetve vajdasági viszonylatban történő együttműködésnek konkrét lehetőségei körvonalazódtak, elsősorban az alapanyag-termesztés területén. Északon leginkább a volumen növelése, az előállított vetőmag határon túli forgalmazása és termelési kultúrájának bevezetése, az alapvető feldolgozóipari kapacitások megteremtése lehet a jövő útja, ahogy erre egyébként az időközben összeállt magyar-szlovák viszonylatú interregionális pályázati portfólió helyzetelemzése is rámutatott. Ezt a projektet a térség fejlesztéspolitikai felelősei, szereplői magasra értékelték, és nagy valószínűséggel a jövőben támogatják is.

Foglalkoztatási fókuszú kutatási programról lévén szó, különös figyelemmel fordultunk a munkaerőpiac, illetve a munkavállalók, a gazdasági területen humán és fizikai kapacitásokat rendelkezésre bocsátók szempontjaira. Azt korábban említettük, hogy az operatív tervezés és a kutatás között eltelt időben a magyar gazdaság határozott növekedési, fejlődési pályára állt, és ennek következtében a kínálati munkaerőpiac egy keresleti piaccá alakult át. Ilyen értelemben a primer munkahelyteremtés, az új munkahelyek létrehozása kikerült a fejlesztés fókuszából.

A tanulmányban arra mutatunk rá, hogy a kutatás során új fókuszként a foglalkoztatást is magában foglaló versenyképességet választottuk ki, amelynek a munkavállalók részéről rendkívül fontos eleme a jövedelemszerzés, a családi jövedelem bővítése, aminek kulcsa a munka- és szakmai kompetenciák körének bővítése.

A versenyképességet három tényező függvényeként értelmeztük tehát, az egyik a foglalkoztatás, a másik a térségi GDP, vagyis a munkavállalók és a gazdasági szereplők részéről a jövedelmezőség, illetve a jövedelemszerzés lehetősége, a profitábilitás, a harmadik pedig a

gazdasági termelékenység. Megállapítottuk, hogy a legnagyobb fejlesztési lehetőség, illetve szükségletek a harmadik területen adódnak. Délen a termelőképesség, az alapvető termelékenység feltétele, hogy a rendkívül szétaprózódott tevékenységek klaszterszerű, vertikális együttműködésekbe tudjanak szerveződni, amelyhez a szereplőknek az alapvető együttműködési, szervezeti kompetenciáit, illetve kapacitásait szükséges növelni. Ez a déli helyzet.

Bár kiinduló megállapításaink, a terepi felmérések során ez nem derült ki – mert a szereplők, a különböző stakeholderek, mindenekelőtt a termesztésben részt vevő gazdák a kísérletünk, a pilot időszak elején az együttműködési készségüket, az elkötelezettségüket mutatták mind a választott kultúra, mind az egymással való együttműködés terén –, kiderült, ez az együttműködés, illetve a szereplők közötti bizalom nem elég erős a sikeres közös munkához.

Borsodban nem a vertikális, a hozzáadott értéklánc felépítéséhez szükséges struktúra kialakításához hiányoztak a kohéziós feltételek, hanem a méretgazdaságos volumen eléréséhez szükséges horizontális együttműködés kudarcát, feltételeinek hiányát mutatta meg a kutatás. A borsodi modell célja alapvetően egy, az alapanyagtermesztéshez kötődő mennyiségi cél elérése volt, ennek az alapanyagnak a minősége is nagyfokú precíz közreműködést, munkaerőtoborzást, -irányítást, -felkészítést igényel és precíziós munkát.

Azt kellett megállapítani, hogy ilyen munkaerő a térségben nem áll rendelkezésre. Bár olyan munkakapacitások, amelyek alkalmassá fejleszthetők az együttműködésre, igen. Ezért itt a térségi munkaerőpiaci szereplők együttműködésére van szükség.

Északon a jövedelmezőség szempontjából kulcsfeltételként fogalmazódott meg az alapvető és magasabb szintű hozzáadott értéket, feldolgozást biztosító ipari, agráripari kapacitások megteremtése. A kutatás időszakában ez a szükséglet, illetve a térségi potenciál egyértelműen kirajzolódott.

A borsodi térségben a munkavállalók részéről tapasztalható kompetenciahiányok pótlására, fejlesztésére vonatkozó szükséglet egyértelmű. A kutatási program során egy képzés lebonyolításával egyrészt demonstráltuk a közmunkás munkavállalók részéről megnyilvánuló készséget és képességet, másrészt pedig a munkaadók, a gazdaság oldaláról mutatkozó, átadható tapasztalatot, amelyeknek eredményeként a foglalkoztathatóság, illetve a rendelkezésre álló munkaerő minőségi kapacitása növekszik.

Több mint 1000 helyi gazdaságfejlesztési jó gyakorlatot vizsgáltunk a kutatás során. Egy igen nagy mintán vizsgáltuk a fókuszágazat, illetve az ahhoz közel álló területek foglalkoztatási, jövedelemszerzési, jövedelmezőségi és termelékenységi potenciálját. Ahogy említettük, a vizsgált gyakorlatok között nem találtunk olyat, ahol a kendergazdasági alapanyag-termesztési

kísérletek, illetve gyakorlatok hazánkban külső, meghatározóan állami transzferek nélkül fenntarthatóan működtek volna. Ezek a gyakorlatok vagy közmunkára, közmunka-kapacitásra, közfoglalkoztatásra alapozva működtek, vagy kincstári költségvetésű intézmények, szervezetek forrásaira alapozva valósítottak meg fejlesztéseket az egyes térségekben.

A fókuszágazatban olyan helyi gazdasági kezdeményezést tehát, amely piaci alapokon tartósan vált volna fenntarthatóvá a vizsgált időszakban, nem találtunk. Ennek okai elsősorban a fókuszágazatban, az ezredfordulót megelőző időszakban megvalósult – és nevezhetjük így – felszámolása, a fókuszágazat agrártámogatásának hiányosságai, illetve a hozzá fűződő szabályozás okozta rendkívüli nehézségek, amelyek tapasztalhatók voltak egyébként nemzetközi szinten is, ám a 2010-es évek eleje-közepe óta, és különösen az elmúlt két évben a világgazdaság legnagyobb szereplőinél elhárultak, de még az európai és térségi országok is eredményesebben kezelik ezeknek a kiküszöbölését, illetve a hiányosságok pótlását.

Bár a fókuszágazatban Magyarországnak nagy tapasztalatai, gazdasági, kulturális hagyományai, termelői és technológiai, tudásbeli erőforrásai vannak, ezeket hazánk az említett problémák kiküszöbölése, illetve a hiányosságok pótlása nélkül nem tudja kiaknázni.

A fókuszágazatnak a világgazdaságban óriási a konjunktúrája, akár a világgazdaság egészét, akár a szűkebb szakterületet nézzük. Külön elemeztük ezeknek a lehetőségeknek a hazai vonatkozásait az egyes kulcsterületeken. Eszerint, különösen az alapanyag-termesztés és az alapvető feldolgozás nem tud megvalósulni akkor – hiába vannak csodálatos fajtáink, hiába találtuk meg nemcsak a nyomait, hanem még kapacitásait is a korábbi termesztési rendszernek –, ha a jelenlegi tiltó, a termelést adminisztratív eszközökkel gátló, korlátozó jogi szabályozás, illetve a kiemelt agrártámogatás hiánya nem oldódik meg, addig a fókuszágazat szereplői olyan versenyhátrányban van, ami a felzárkózást, illetve az óriási gazdasági potenciál kihasználását lehetetlenné teszi.

A kutatásaink során megállapítottuk, hogy Magyarország úttörő már nem lehet ezen a területen. A fókuszágazat nemzetközi szinten hihetetlenül felgyorsult. Magyarország fejlettségi szintjénél jóval alacsonyabban álló fejlődő országok tárnak fel és fejlesztenek nulláról mind a termelés, mind a feldolgozás területén a magyarénál jóval nagyobb kapacitásokat. Fontos agrár- és vidékpolitikai kérdés a területtel kapcsolatos térségi (országok közötti) felzárkózás, illetve a kialakuló versenyképesség lehetőségei. Melyek azok a térségi agrárpotenciálok, amelynek menedzselése gyors kormányzati lépéseket kíván, és melyek azok a veszélyek, amelyek elhárítása szintén fontos – pilot anyagunkkal ezekre a tényezőkre szeretnénk rávilágítani.

Az erre vonatkozó kormányzati előterjesztéseket, illetve gazdasági, iparági és társadalomfejlesztési együttműködéseket a Nemzetstratégiai Kutatóintézet koordinálta már párhuzamosan a kutatásunkkal, és koordinálja azt követően is.

Munkánk bevezető szakaszában a hazai jó gyakorlatokat vizsgáltuk. Következtetéseit fentebb az összefoglalóban, illetve a mellékletben leírtak szerint elemeztük.

Második lépésként a foglalkoztatás, illetve a versenyképesség fogalmi és gyakorlati megközelítésére tekintettel – amelyeket ismertettünk – vizsgáltuk a globális, az európai, illetve euroregionális szintet, különös tekintettel a határon túli, magyarság által lakott szomszédos országok és azok magyarlakta területeinek vonatkozásában. Végül vizsgáltuk az ország és azután különös tekintettel a két, a kutatás terület fókuszául választott térség helyzetét és lehetőségeit. Utóbbi vizsgálatot kiterjesztettük a foglalkoztatási, munkaerő-piaci helyzetkép, illetve a térségi szereplők által megfogalmazott stratégiai célok vizsgálatára.

A helyzetelemzésünk, illetve értékelésünk kiterjedt még országos szinten a fókuságazat területén foglalkoztatási, fejlesztési kapacitással rendelkező egyes piaci fejlesztési szegmensek vizsgálatára is. Vizsgáltuk továbbá a fókuságazat, a termékpályák struktúráját, alkotóelemeit, az azokhoz kapcsolódó szereplőket is.

A kialakult helyzetkép alapján áttekintettük azután a kulcsterületek helyzetét és fejlesztési szükségleteit, az azokban rejlő kapacitásokat, amelyeket a mellékletekben részletesen bemutatunk.

A kialakult helyzetkép és következtetések alapján építettük fel a két kijelölt földrajzi területre vonatkozó foglalkoztatási – esetünkben tehát kiterjesztett értelemben versenyképességi és egy szociális foglalkoztatási – modellt, rajzoltuk fel annak fő elemeit, folyamatát, illetve ismertettük a szereplőit. Majd a két modellre építve két, a vizsgált földrajzi és tematikus területen működő, azonosított stakeholdekre vonatkozó konkrét gazdasági, illetve közösségfejlesztési és üzletfejlesztési modellt állítottunk fel, amelyeket a rendelkezésünkre álló rendkívül rövid kutatási időszakban egy-egy pilot program indításával, folyamatos figyelemmel kísérésével demonstráltunk, illetve teszteltünk.

A kutatási program fontosabb eredményei a kezdeti kutatási hipotézisek tükrében

Az ismertetett hipotéziseket a foglalkoztatás és a versenyképesség szemszögéből megközelítve az alábbi konkrét kutatási kérdésekre lehetett lebontani.

1. A kapcsolódó területi-ágazati szereplők feltérképezése[1]

   - a közöttük lévő együttműködések és szándékok feltérképezése a mintatérségekben, foglalkoztatás
   - együttműködési háló (határon túli kapcsolatok is)
   - kompetencia-bank leírása (ki a jó partner és miért?) területi/térségi munkamegosztás lehetősége, érdekegyezések és különbségek
   - hozzáadott érték – térségi és gazdasági előnyök, tapasztalatok; kapcsolódó iparágak (iparági hálózatok)

2. Makrogazdasági és a szociális gazdasági (előnyök, hátrányok, térségi adaptáció lehetősége, tapasztalatai)
3. A fókuszágazat térségi jövőképe, célpiramis kialakítása

A stratégiai környezet a célterületen

A munka során nagyobb tematikus egységekben vagy alprojektekben / szakaszokban / mérföldkövekben gondolkodtunk, amelyeket a projektfolyamatban elkülönítünk.[2]

Fontos kérdés volt, hogy mennyi időnek kell minimálisan eltelnie az első mérföldkő teljesüléséig és az ehhez kapcsolódó társadalmi-gazdasági hatásmérésig.

Modellünk négy átfogó célcsoportot (és az interjúk alapján kialakított jellemzőket) emel ki, amelyek a helyi projektek tartalmának megfelelően tovább bonthatók:

- ***A primer célcsoport / a kkv-k***, akik elindítják/beindítják az érintett térségben a tevékenységüket. Ez a sor biztosít lehetőséget arra, hogy az adott elvárt eredmény saját szervezetre gyakorolt hatásait feltüntessék. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a projekt eredményeiből / a kendergazdaság fejlődésével hogyan fejlődhet a helyi innováció elindítója. A tulajdonosi szemlélet alakulása is ebben a szegmensben kezelendő.

  Az abaúji ágazati szereplők jellegzetességei

1 „Belső kapcsolatok” az adott szakmai/ágazati közösségen belül; országon belüli kapcsolatok a határ egyazon oldalán található szakmai/ágazati közösségek között (vagy interregionális kapcsolatok); centrum-periféria viszony az ágazatban/szakmai közösségekben; a szakmai/ágazati közösségek nemzetközi kapcsolatainak fejlesztése.

2 Projekthatások lehetnek újonnan létrejövő (szinergikus) eredmények, termékek, eljárások, amelyeket elsődlegesen a kenderprojekt kedvezményezettjei (primer célcsoport) tevékenységei után tudunk mérni. Ehhez a folyamathoz kapcsolódhatnak azok a szinergikus eredmények, amelyek az indító projekt tevékenysége során, de más hatásterületeken (pl. oktatás/képzés /educatio/) jelentkezik. Ezek az eredmények a HROD-fejlesztés térségi/területi eredményei között is visszaköszöntek.

Az észak-magyarországi modellünk kulcsszereplője úgy vélekedett, hogy Dél-Magyarországon nagyban gondolkodnak és tömegterméket akarnak előállítani. Ezzel szemben Észak-Magyarországon az a cél, hogy inkább kevesebb, de nagyobb értékkel bíró terméket kellene előállítani, így a magasabb hozzáadott értékű munkafolyamatok kerülnek előtérbe.

A csongrádi ágazati szereplők jellegzetességei

A Dél-Alföldön, a kulcsszereplők véleménye szerint semmilyen ipari terület nincsen. Az összes olyan földterületen, amelyen kendertermesztés folyt, most már olajkutak vannak. Álláspontjuk szerint a rendelkezésre álló föld nem alkalmas gabonának, azonban zöldségféléket lehetne termeszteni. A kenderrel kapcsolatos vélekedés szerint ez egy elég igényes növénykultúra. Többször tapasztalható volt, hogy olyanok, akik csinálták, nem értettek hozzá, a bevetett föld termése nem volt értékelhető. Erre alapozták azt a törekvést, miszerint az ipari feldolgozásra szükséges fókuszálni, amelyhez kapcsolódóan azonban a méretgazdaságosság korlátja egészen más, mint a magas hozzáadott értékű feldolgozási területeken.

Kérésük az volt, hogy Magyarországon magyar hátterű, magyar alapanyaggal, magyar magból dolgozó, magyar kenderipar épüljön ki, és ne a multi cégekre alapozódjon a fejlesztés. Ez egy óriási kötöttséget jelent a rendszerben, főleg, ha összehasonlítjuk a legtöbb iparággal, ahol a legtöbb esetben külföldi tőke az alap.

- ***A szekunder célcsoport a kapcsolódó vállalkozókat jelenti.*** Itt elsősorban azokra a segítő/támogató kapcsolatokra (klaszterekre) gondolunk, akik a célcsoport mögött állnak/állhatnak. Természetesen munkájuk segítségével erősödik a térségi kendergazdaság súlya (más ágazatokra való hatása).

Ez a dimenzió Észak-Magyarországon is megjelenik (mint terv), de alapvetően a Dél-Alföldön regisztráltuk az interjúink során.

Azt kell látnunk, hogy a Dél-Alföldön a 1990 előtti kendertermesztő együttműködések élednek újra (megszakított fejlődés), de alapvetően nem az agráriumhoz kapcsolódó beruházások jelentkeznek, hanem a kendergazdasághoz kapcsolódó „társágazatok" beruházásai vannak tervben. Fontos háttérdokumentumunk a dimenzióhoz a Csongrád megyei kenderstratégia.

Az észak-magyarországi modell egy céhes jellegzetességű tartalom és működési szervezet, a dél-magyarországi elképzelés pedig inkább egy manufaktúra vonalon halad. Bár mindkettő fontos jellemzője a „fontolva haladás".[3]

Az abaúji, a fókuszágazatához kapcsolódó szereplők jellegzetességei

A tulajdonosi szemlélet alakulása is ebben a szegmensben kezelendő. Az észak-magyarországi modellünk kulcsszereplője szerint a kender termesztésénél két dolog fontos: trimmelni, visszavágni, hogy lehet ezt kombájnnal úgy betakarítani, hogy ne legyen szem-sérülés, míg kétlaki növénynél inkább az idegenelés kritikus. Ha ezek a technológiai lépések megfelelően megtörténnek, akkor az előállított vetőmag is sokkal értékesebb lesz. Kulcskérdés az is, hogy az adott termesztési cél szerint hulladéknak minősíthető termény más célú felhasználásra még alkalmas lehet. Így például a vetőmagként selejtes magokból még prémium minőségű kendermagolaj vagy kenderprotein, ipari olajfesték készülhet.

A csongrádi ágazati szereplők jellegzetességei

A mértékadó szereplők véleménye alapján a termelés ipari fókusz kialakításához magasabb szintű menedzsment és hatékonyabb marketing szükséges. A termelés középpontjában álló kompozitok végső soron keverék anyagot jelentenek, amelynek felhasználási területei gyakorlatilag vég nélküliek, hiszen rendkívül jól pótolhatja a műanyag és papír alapú termékek alapanyagait. Ehhez egy multifunkciós géppark üzembe állítása szükséges, valamint olyan fejlesztéseket kell elindítani, amelyek az innovációt is lehetővé teszik.

- ***Speciális (primer) célcsoport: a munkavállalók*** – Itt elsősorban azokra a betanított vagy szakmai munkatársakra gondolunk, akik az agráriumra alapozott kendergazdaságban dolgoznak vagy a kapcsolódó gazdasági ágazatban tevékenykedhetnek.
- ***Közösség – települési / térségi szint.*** E célcsoportnál a település egészére / település/vidékfejlesztésre kell gondolni. Nyilván itt is érdemes jelölni azon célokat, amelyekre a projekt adott tevékenysége hat valamely dimenzióban (pl. munkaerőpiac,

[3] *„Ha hirtelen beleugrunk valami nagyba, abból nem mindig sikerül jól kiszállni, és valahol el kell kezdeni. Most jelenleg hat települést érint az együttműködés" – mondja az észak-magyarországi interjúalanyunk.*

népességmegtartó képesség / képességmegtartó népesség, új képzések elindítása, társágazatok erősödése stb.).

A modellben ***hét hatásdimenziót*** tüntettünk fel. Ezek a hatásdimenziók azok a területek, amelyeket az eddigi feltáró munkánk során tapasztaltunk. Összességében a falusi/rurális és az urbánus/városi terek (mint mikro- és makroföldrajzi terek) közötti kapcsolatok különböző dimenzióit jelölik ki:

- Az agrárium az a terület, amelyen a fókuságazati fejlesztés elindulhat és organikusan kötődhet a térséghez. Fontos kérdés, hogy ennek milyen mezőgazdasághoz kötődő szakaszai vannak az adott térségben.
- Az oktatás/képzés szegmensének jelentős szerep jut. Így például lényeges az az általános edukációs folyamat, amely a kender hasznát és a kenderrel való szakmai „bánásmódot" közvetíti (egyfajta szakmai továbbképzésként) a térségi agrárvállalkozásainak.
- A foglalkoztatás az az ágazat, amely a kendergazdaság eredményeként létrejött magasabb arányú (szakértelmet igénylő) tulajdonosi és alkalmazotti foglalkoztatási szegmenst jelenti / mindez egy felzárkózási / társadalmi mobilitási alternatíva is lehet a térségi gazdasági szereplőknek.
- A területi egyenlőtlenségek olyan térségi (szinergikus) jellemző, amely rámutat azokra a folyamatokra: miként és milyen tényezőkön keresztül csökkenthető a kendergazdaság újrahonosításával ez az egyenlőtlenségi tényező.
- A fenntartható fejlődés olyan komplex kategória, amely a kendergazdaság újrahonosításának szinergikus „terméke". Megjelenése kötődik a kendergazdaság egészéhez kapcsolódó egyéb vállalkozási tevékenységekhez (pl. építőipar).
- A turizmus-fejlesztés olyan térségi gazdasági szegmens, amely kapcsolódik a kendergazdaság különböző formáinak megjelenítéséhez (bemutatásához). Tulajdonképpen az egyik disszeminációs csatorna, amellyel növeljük a térségi gazdaság erejét, valamint a szinergikus hatásokat (fenntartható fejlődés, egészségtudatos életmód).
- A szemléletformálás/egészségtudatos életmód fejlődése olyan változás, amely az egyének / családok szintjén értelmezhető leginkább. Ebben a dimenzióban megtalálható a szépségipar hatása, illetve az egészséggel kapcsolatos egyéni kezdeményezések (pl. táplálékkiegészítők, népi tradíciók) érvényesülése is.

Hatáskutatások

A kutató-fejlesztő munkánk azt bizonyítja, hogy az újraszerveződő magyar kendergazdaság a Kárpát-medencében megrendelői – ezáltal foglalkoztatói – szerepbe kerülhet akkor, ha a stratégia és a megvalósítás (az operatív programok szintjén) egyensúlyba tudjuk hozni az kenderalapú vidékgazdaságban rejlő piaci célokat az agrárgazdaságra alapozott, fiatal gazdák által elindított elképzelésekkel, tevékenységekkel.

Úgy gondoljuk, hogy a magyar vidékgazdaság erőforrásai alkalmasak arra, hogy betöltse ezt az átfogó szerepet úgy, hogy a térségek eltérő kompetenciáit is menedzseli.

Két mintatérségünk, két speciálisan eltérő kategóriával jellemezhető:

- a kenderiparhoz kapcsolódó (hálózati) munkamegosztás (klaszteresedés) igénye a Dél-Alföldön erős, itt a feldolgozottság és az ehhez kapcsolódó szolgáltatási ágens jelentős. Az együttműködés alapjai évtizedesek, de piaci ciklusokhoz kapcsolódna. Így egy nagyon fontos szociálpszichológiai tényezőn, a bizalom kialakításán (jól körülhatárolt előnyökön és a tervezhető megtérülésen) alapul minden további együttműködés;
- az Abaúji térség jellemzője pedig az agráriumhoz kapcsolódó innováció. Ebben a térségben az újítás „hordozója" azon – mezőgazdasággal már évek, évtizedek óta foglalkozó – családi és egyéni vállalkozói közösség, akik a hagyományos termelési kultúrákon kívüli, de a térségi művelési tradíciókhoz kapcsolódó növényekben is gondolkodnak. Fő céljuk az, hogy ezzel a családi alapon – kisebb területen – építkező innovációval elindítsanak egy, a térség népességmegtartó képességét (ezáltal természetesen képességmegtartó népességét) is erősítő – főként agráriumra alapozott – kezdeményezést, amely be tud kapcsolódni a kendergazdaság bővítésekor keletkező piaci, feldolgozási szegmensbe, ellátási „láncba" is.

A határon túli területek bekapcsolásának egyik akadálya, hogy az anyaország akarja a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket végezni, az alapanyagtermelést pedig a környező vidékekről akarja biztosítani. Ez egy hagyományos stratégia, hiszen a posztszocialista országok mindegyikében megszűnt / visszaszorult (nagyon alacsony kapacitáson működik) a mezőgazdasági termékfeldolgozásra alapozott szolgáltatási ágazat.[4] Összességében a határmenti kapcsolatok terén egyik térség sem számíthat aktívan a szomszédos területre.

A fenti megállapítások alapján mondhatjuk azt, hogy a déli mintatérségünkben a kenderrel kapcsolatos gondolkodás nem most van úgy újjászületőben, hogy a határokon túli területek

[4] További jellemzők még: a Felvidéken nagy birtokok, parcellák vannak. Ezért az intenzív termelés a meghatározó. Mindez kizárja a bio-termesztést is. A Vajdaságban *nagyon kezdetlegesen és kis területen működik a kendergazdaság.*

projektünkkel kapcsolatos erőforrásait is beintegrálhatjuk. Tulajdonképpen itt a vidékgazdaság szempontjából a „megszakított” fejlődési út, a piaci alapon működő, értékteremtésre / együttműködések építésére és működtetésére alapozott szándékok a jellemzők. Az abaúji minta, a szociális gazdaság típusú, támogatott modellek megvalósulását jelenti, amelyben az innovációt elindítók a családi gazdaságok.[5]

A családi közösség vidékgazdasági támogatása segíthet azon a társadalmi tényen is, hogy a munkaerőhiány miatt a pilot projektben (a vetőmag minőségén túl) leginkább munkaerőhiányból adódott a veszély-kategória.

1. táblázat: A hatásterületek és a lehetséges dimenziók rövidtávú kapcsolata (saját szerkesztés)

dimenziók	hatásterületek
Túlélési és hátrányos helyzetből kivezetési programként használható.	területi egyenlőtlenségek, képességmegtartó népesség – szakképzés átalakítása
Produktív jellege miatt nemcsak a mezőgazdasági „láb” erősödik a településen, hanem a térségi szolgáltatóipari ágazat is fejlődik.	agrárium, foglalkoztatás, társadalmi felzárkózáspolitika
Erősödik a települési népességmegtartó képesség.	területi egyenlőtlenségek
Javul a helyi / térségi gazdasági integráció, kapcsolatok, szerveződések jönnek létre.	turizmus, agrárium, oktatás, képzés, versenyképesség
Kihasználatlan emberi, tárgyi és természeti erőforrások kerülnek bevonásra.	turizmus, szemléletformálás, fenntarthatóság

Fontos kérdés a XXI. században az, hogy a hazánk és a Kárpát-medence agrár/vidékgazdaságának fejlesztése milyen átalakulásokat, ágazatközi együttműködéseket, szinergiákat generálhat. Ennek bemutatására született a kutatási munka egyik fejlesztése, amely a kendergazdaság terjedésével kapcsolatos mikro-makroszint kapcsolódását bemutató folyamatábra.[6] Új struktúrának tekinthető az ipari kender meghonosítása.

Miből áll a makrohelyzethez való csatlakozás?

Az Európai Parlament 2018 októberi döntésével megkezdődött a hagyományos műanyagok használatának korlátozása az Európai Unióban is. Az új jogszabály igazi paradigmaváltást

[5] Ha továbbgondoljuk ezt a fejlődési utat, akkor elmondhatjuk azt, hogy egy lehetséges irány az „önellátó település” is. Elképzelésünkben az abaúji térségben klaszterek (megélhetési lehetőségek) egy településen belül is működhetnek, nem csak térségeken (megyéken) és határokon átnyúló kapcsolatok. A piac és a marketing úgyis horizontális célként jelölhető meg a stratégiában. Az együttműködések jó gyakorlatairól (is) szól a Dél-Alföld fókuszú esettanulmányunk.

[6] James Coleman eredeti munkájának adaptációja. Az elmélet az egyén (vagy más, egyéni döntéshozatalra képes kisebb közösség, pl. család vagy gazdálkodó személyiség) és az össztársadalom (illetve gazdaság) mint két-két dinamikus tevékenységi rendszer együttélését és összefonódását vizsgálja. FÖLDI Zsuzsa: A Coleman modell alkalmazásai lakókörnyezeti kutatásokban. In: Tér és Társadalom. XVIII. évf. 1. 2004. (43-58. o.)

jelent az Unióban, hiszen a gazdasági versenyképesség eddigi abszolút értelemben vett dominanciája mellett a környezetvédelem és a fenntarthatóság hasonló szintre emelését jelenti. Az új szabályozás messzemenő következményekkel bír majd életünk számos területén, az ipartól a kereskedelmen át a hulladékmenedzsmentig.[7]

Az ipari kender terjedését/innovációját az idézett trendalakító célú, közpolitikai tiltás tulajdonképpen támogatja. Így talán nem túlzó az a cím, amit egy Forbes-cikkben láthatunk: „A kender kora: globális fejlett ipari alkalmazások".[8]

A „kender kora" megállapításhoz illeszkedik a 2018 végén, Trump elnök által megerősített, az ipari kender támogatásáról szóló rendelet is.

A makrohelyzethez tehát láthatóan tartozik egy centrumterületekről érkező szakpoltikai támogatás. Ehhez a világpiaci trendváltáshoz fontos, hogy csatlakozzanak azok a területek, amelyek a tradíció alapján a kender hagyományos termőterületei.

Kutatási tervünk fontos része volt James Coleman modelljének kendergazdaságra való átültetése. A modell érvényességét a kutatás igazolta. Fontos megállapítása az, hogy a makroszint hatását mindenhol a mikroszint társadalmi-gazdasági-közösségi-foglalkoztatási stb. állapota (szocializációs szint, életvilág kategóriái stb.) határozza meg.

A folyamat egységessé tétele a mezoszint komplexitásától (pl. képzés, kapcsolat-és bizalomépítő alkalmak létesítése, üzleti inkubáció tartalma, gyakorisága) függ.

Tehát különböző az érintettség és az innovációhoz kapcsolódás társadalmi / gazdasági / környezeti / tudásszintje. Az eltérő lehetőség olyan támogatói szintet generál, amely az érintetteket segíti az innovációhoz való kapcsolódásban (bizalmi és tudástőke emelése). A makroszinten kialakított új feltételek egyeseknek kedveznek, másokat igen kedvezőtlenül érintenek. Az új élethelyzetek racionális vállalkozói/települési szintű döntéseket kívánnak meg.

Viselkedésüket az alkalmazkodás vagy az oppozíció magatartása határozza meg. Az innovációhoz kapcsolódás időtartamát a magasabb jövedelem és társadalmi-gazdasági pozíció nyújtotta táguló lehetőségek határozzák meg. Ez a folyamat a társadalom szintjén összeadódva teljesen új belső társadalmi és térbeli struktúrákat hoz léte.

[7] NÉMETH Zsolt Dr.: Műanyagok és fenntarthatóság, paradigmaváltás Európában? In: Bonum Publicum 2018/9. december (35-38. o.)

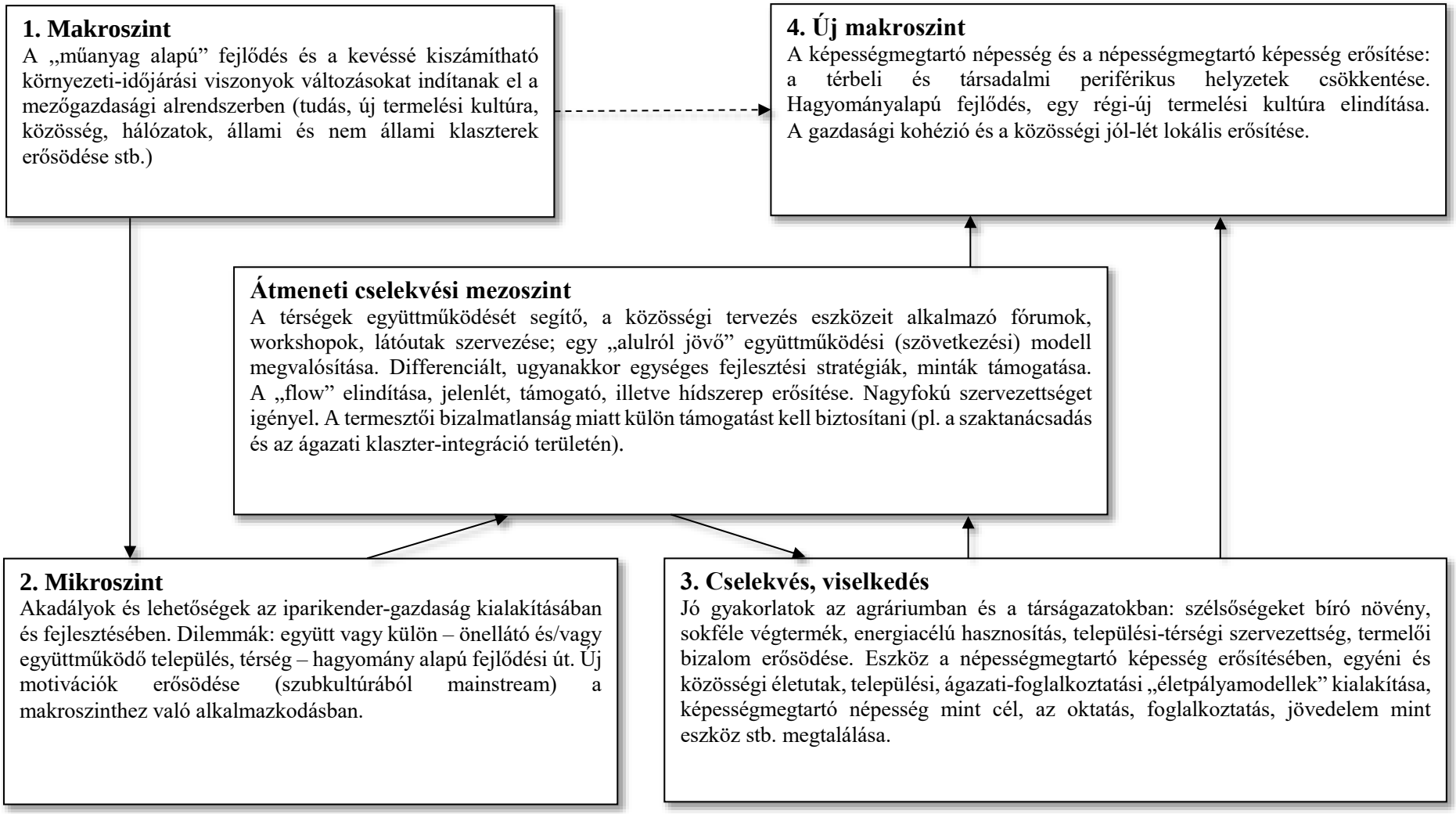
[8] AGUIRRE DE CARCER, Giadha: The Age Of Hemp: Global Advanced Industrial Applications. In: Forbes, 2018. október 23. https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2018/10/23/the-age-of-hemp-global-advanced-industrial-applications/

Látható, hogy az általunk leírt modell alapja az együttműködés. Az ezt támogató stratégia esetén a helyi versenyképességet javító modellünk lényege egy hazai bázison nyugvó, a lokális térség adottságait szem előtt tartó, versenyt megőrző diagonális stratégiai szövetség, amely multiszektorális együttműködési környezetben valósul meg.

Az idézett modell alapján a helyi szint támogatása elengedhetetlen a sikeres csatlakozáshoz. A helyi szint, a kapcsolódás tere az agrárium és a foglalkoztatás (ezáltal a képességmegtartó népességmegtartó képesség) támogatása.

Összegezve: a hazai átmeneti korszak (1990-2018 közötti időszak) vidéki Magyarországot sokszorosan érintő bizonytalanságaiból adódóan fontos, hogy a csatlakozási folyamatot egy „mezoszint" menedzselje. Az agrárium átalakulása számos kudarcot ért már meg, ezért fontos, hogy ne csak néhány termelő lásson fantáziát a kendergazdaságban, hanem a térség munkaerőpiacának szereplői körében erősödjön a szövetkezés gondolata a témával kapcsolatban.

Természetesen a tervezés és a stratégiaalkotás folyamatának végén szigetszerűen a Kárpát-medencében is megerősödhetnek azok az innovációk, amelyek az iparikender-gazdaság meggyökeresítéséhez szükségesek.

2. ábra: Az együttműködésre alapozott társadalmi-gazdasági cselekvések (regionalizmus) hatásai az érintett térségekben a Coleman-modell alapján (saját szerkesztés)

2. A fejlesztési program megvalósításának sajátosságai

A fejlesztési folyamat alapvetően az egyéni és közösségi fejlesztés kategóriáival volt jellemezhető. A pályázat megvalósítója munkáját két irányban indította el. Az egyik fő irány a kutatás volt. A témához (produktív szociálpolitikai projektek) kötődő „jó gyakorlatok" feltérképezése alapvetően egy egyéni tartalomelemzés volt (de a kutatók a hiányzó információkat telefonos megkeresés során pontosították).

Ez a tevékenység nagyon különböző módon jelentett a két pilot térségben. Északon tulajdonképpen csoportos érzékenyítés mellett zajlott annak a kérdőívnek a kitöltése, amire az encsi járás kendertermesztésre vállalkozó gazdái voltak felkérve. Ennek a munkafolyamatnak két eleme zajlott 2018 utolsó két hónapjában. Csongrád megyében alapvetően más (meglehetősen alacsony) bizalmi szint miatt ez a munkafolyamat egy csoportos interjú megvalósításában és egy nyitókonferenciában merült ki.

A kutatási tevékenység és a közösségi cselekvés kialakítása 2019-ben párhuzamosan folyt. A kutatási tevékenység fontos eleme volt az agrárinterjúk felvétele kendergazdákkal az Encsi járásban, illetve Csongrádban a kenderklaszter létrehozásával kapcsolatos tapasztalatok megismerése a kenderfeldolgozásban résztvevőkkel.

A két térségben végzett K+F munka tulajdonképpen mindenhol egyforma (ágazati közösségépítés), de mindkét térségben eltérő megoldásokat kellett alkalmazni. Erről szóltak azok az interjúk, amelyek a kendergazdaság társadalom- és gazdaságföldrajzi meghatározottságát vizsgálták 2019 első negyedévében.

Az eltérés földrajzi oka mellett gazdaságpszichológiai okokat is felsorolhatunk: északon az innováció terjedésének kezdeti szakaszában vagyunk (történelmi fogalmat használva szinte céhszerű megvalósítással találkoztunk), délen pedig – követve az előző párhuzamot – próbálkozó és sikeres manufaktúrák együttműködését kellett megteremteni. Ehhez a két térségi mikrokörnyezethez eltérő bizalmi szint tartozik.

A társadalomfejlesztés közösségi aspektusait erősítette még a képzési tananyag kidolgozása is (Encs esetében). Összességében az északi pilot térségben sokszor kellett egyéni fejlesztést (krízisintervenciót) is végezni (a folyamatban a kendermaggal kapcsolatos anomáliákra, lobbiigényre, érdekképviseletre, illetve a foglalkoztatás / idénymunka – szinte – lehetetlen megszervezésére gondolunk).

Összességében azért más a két pilot térségben végzett (hagyományosnak gondolt) közösségépítő folyamat, mert a két földrajzi tér eltérő gazdasági / foglakoztatási / társadalmi hagyományokkal bír, mások a fejlesztést támogató hálózatok. Fontos itt is idéznünk a James Coleman-féle folyamatábránkat, amelynek hipotézisei a fenti megállapítást támasztják alá.

A következő táblázatunk azokat a mutatókat jelöli, amelyek az adott hatásterületen mérhető kategóriaként jelentkezhetnek. Az agrárium területén két fontos mutatót emelünk ki: az egyik a gépesítés növekedése, a másik pedig a szövetkezés erősödése. Az oktatás/képzés és a foglalkoztatás területén megjelennek a társadalmi felzárkózás és esélyteremtés kategóriái, amelyek lényegében az innovációhoz való csatlakozás lehetőségeit teremtik meg a különböző társadalmi csoportok körében. Más hatásterületünk mutatói alapvetően középtávon érvényesülhetnek a helyi társadalom-és gazdaságfejlesztés területén.

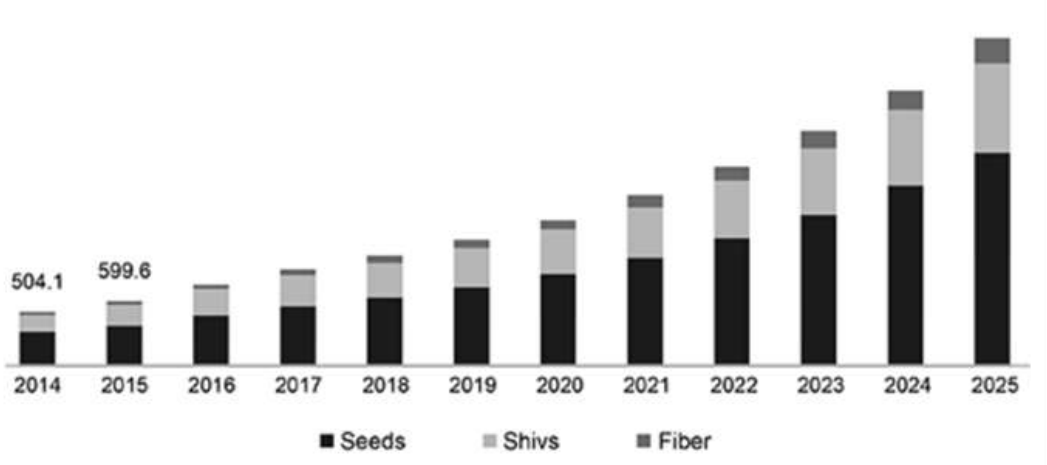
2. táblázat: A hatásterületek és a lehetséges hatásmutatók középtávú kapcsolata (saját szerkesztés)

Agrárium	A mezőgazdasági munka értéknövelő minőségi javulása, megtartó erejének növekedése
	A parlagon hagyott földterületek nagyságának csökkenése
	A gépállomány, gépesítés számának emelkedése
	Önkormányzati tevékenység / összefogás a tradíciókhoz kapcsolódó növénykultúrák újrahonosítására
Oktatás, képzés	Az aktív korúak munkához juttatása, a munkaszocializáció és a kompetenciák javítása
	A mezőgazdasági szakképzésekhez kapcsolódó képzési paletta szélesítése
	Roma fiatalok számára mobilitási lehetőségek bővítése
	Az egyéni gazdák számára menedzsmentképzések / más, a kenderhez kapcsolódó ágazatok működésének megismertetése
	A térségi képző intézmények és a munkaerőpiac kapcsolatának erősödése
Foglalkoztatás	A munkaadói és munkavállalói attitűdök emelkedése, a kiszolgáltatottság csökkentése
	Az innovációhoz csatlakozó vállalkozók számának emelkedése
	Tudatosabb foglalkoztatási életutak kialakulása
Területi egyenlőtlenségek	Népességmegtartó képesség / képességmegtartó népesség erősítése
	Az egy főre jutó helyi adóerőképesség növekedése
	A közszolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség javítása
	A befogadó, vállalkozásorientált önkormányzati munka fejlődése
	A szolidáris gazdaság terjedése
Fenntartható fejlődés	Környezettudatos agrárgazdálkodás terjedése, hatásának disszeminációja
	Az ipari kenderre alapozott más ágazati termékek megismerése, használatuk emelkedése
	Illeszkedés a globális kihívásokhoz
Turizmus	A kendergazdaságok bemutatására szakosodott helyi turisztikai desztinációk fejlesztése
Szemléletformálás	Az egyéni/családi „biológiai lábnyom” csökkenése (a nejlonzacskók használatának visszaszorítása)
	A szépségipar és a kendertermékek közötti együttműködések erősödése

3. A fejlesztések feltételrendszere vidéki térségekben

3.1. A fókuszágazat fontossága, globális kérdések

A Grand View Research, a piacon elismert üzleti tanácsadó cég a globális ipari kenderpiac méretét 2017-ben 3,9 milliárd dollárra becsülte egy jelentésében,[9] amely előrejelzésük alapján 2018-2025 között 14,0%-os összevont éves növekedési rátával bővül. A kender alapú élelmiszerek, köztük a főzőolaj, a tejipari termékek, a liszt és a salátaöntetek növekvő kereslete is a piac növekedését fogja eredményezni.

3. ábra: Az iparikender-piac méretének várható alakulása az Egyesült Államokban, termékenként, 2014-2025 között (millió dollár)

2017-től mintegy 36 ország termesztett ipari kendert, de a kender kereskedelmi termesztése a világ számos országában korlátozott, aminek következtében az iparág nagymértékben függ a nyers rostok, a magvak és a késztermékek behozatalától.

A korlátozások az USÁ-ban is jelentősen befolyásolták az iparág növekedését:

- az 1970-es ellenőrzött anyagokról szóló törvény,
- a 2014-es mezőgazdasági törvény,
- 2014-ben az Egyesült Államok Kábítószer-végrehajtó Ügynöksége által hozott törvény

[9] Grand View Research: Industrial Hemp Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product (Seeds, Fiber, Shivs), By Application (Textiles, Personal Care, Animal Care, Construction Materials), By Region, And Segment Forecasts, 2018-2025. GVR, 2018. június

- az iparikender-törvény 2017-ben, amely a THC-tartalmat engedélyezi a termesztés, feldolgozás, forgalmazás és fogyasztás területén

Az ipari kender és a marihuána közötti kapcsolat számos korlátozást eredményezett a kender termesztésére, feldolgozására, forgalmazására és fogyasztására vonatkozóan az egész világon. A magas THC-tartalmú kendertermesztés növekvő liberalizációja és legalizálása azonban várhatóan pozitív hatással lesz az ipari piaci növekedésére is.

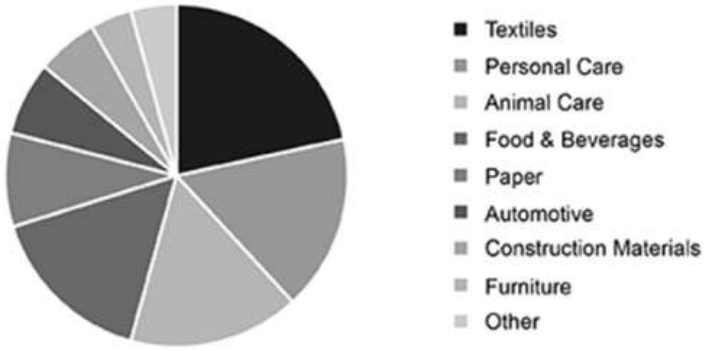
A bevételek tekintetében a kendermagok szegmense várhatóan évi 17,1%-kal bővül 2018-2025 között. A növekedés az olaj, a magvak és a különböző élelmiszertermékek és táplálékkiegészítők, illetve gyógyászati termékek és gyógyszer-alapanyagok iránti növekvő keresletnek tulajdonítható.

A textilipar az ipari kender piacának egyik legnagyobb fogyasztója, mivel a növény feldolgozott részeit ruházati cikkek, szövetek, farmerek, finom textíliák gyártására is használják. Más ipari textiltermékek, mint a zsineg, kötél, hálók, vászontáskák, szőnyegek alapanyagaként is használják. Várhatóan ez az alkalmazási szegmens is növekedni fog.

A kenderrost erős, nagy mennyiségű hemicellulózt tartalmaz, nagy abszorbens kapacitással rendelkezik, ami rendkívül hasznos a textilipar számára, így 2017-ben a kapcsolódó bevételek 40,4%-a származott a textilipar fonalak, fonott szálak és fogyasztói és ipari textíliák gyártásából.

A növényből származó magok és magolaj egyre fontosabb szerepet játszik a tudatos táplálkozásban és a kozmetikai iparban. A széles körű felhasználás azt jelzi, hogy a kender magként és olajnövényként nagyobb potenciállal rendelkezik, mint rostként. Emellett a kenderalapú vegyipari termékek, köztük az olajfestékek, a lakkok, a bioüzemanyagok, az oldószerek és a bevonatok iránti növekvő kereslet várhatóan szintén a piac növekedését fogja eredményezni.

A magolajat tartalmazó testápoló termékek csökkentik a bőrirritációt, nyugtatják, regenerálják a sérült és száraz bőrfelületet, segítenek az öregedési folyamat lassításában. Mindezek hozzájárulnak ahhoz, hogy a kozmetikai ipar területén 2018-tól 2025-ig 15,9%-os éves bevételnövekedést kalkuláljanak az elemzők.

4. ábra: A globális kenderpiac megoszlása a felhasználás területe szerint 2017-ben

A káros szintetikus anyagok használatára vonatkozó szigorodó előírások miatt az autóipar várhatóan 13,6% -os éves bővülést mutat majd. Különböző autóipari és repülőgép-termékek, egyes autóalkatrészek, belső panelek és kompozit alkatrészek egyre szélesedő köre készül kenderszálakból, ami várhatóan szintén hozzájárul az elkövetkező években a piac növekedéséhez.

Világméretekben a mag- és rostalapú termékek fő fogyasztója Észak-Amerika, ahol elsősorban az élelmiszer- és italgyártásban, a textil- és a kozmetikai ipar területén várható éves 16,9%-os bevételnövekedés.

Európa a kenderipar harmadik legnagyobb piaca. A kender iránti érdeklődés növekedésének az oka a kenderből származó szálak növekvő alkalmazási területe az építőanyagok, rostlemezek és autóalkatrészek gyártásában. A német autóipar a szálkompozitok egyik legnagyobb fogyasztója, azok széleskörű alkalmazhatósága miatt.

Azokban az országokban, ahol a növényt jogszerűen lehet termeszteni, a vállalatok a termesztés növelésére és a feldolgozó létesítmények számának növelésére összpontosítanak. Az iparág főbb szereplői jelentős forrásokat fordítanak kutatásra és fejlesztésre a magas hozam elérése érdekében.

A Grand View Research stratégiai előrejelzéseit több meghatározó iparági szereplő is igazolja. Chase Terwilliger, az Egyesült Államokban kenderipari és CBD-olajtermékek előállításával és forgalmazásával foglalkozó CBDISTILLERY vezérigazgatója szerint a kenderipar 2022-re várhatóan 22 milliárd dolláros piacra fog fejlődni.[10]

[10] TERWILLIGER, Chase: The Significance of the 2018 Farm Bill for the Hemp Industry; In: ColoradoBiz, 2019. január 1.

December végén Donald Trump elnök aláírta a 2018-as mezőgazdasági törvényt, amely egy éjszaka alatt megváltoztatta a kender- és a CBD- (kannabidiol) iparágat.

A kender egykor mezőgazdasági alapanyag volt – tartós rostjait számos termékhez használták, köztük vászon, ruhák és kötelek előállításához. A kender korlátozása az 1930-as években kezdődött a marihuána használatának csökkentése érdekében. Az 1970-es években az ellenőrzött anyagról szóló törvény a kannabiszt szigorú nyilvántartású gyógyszerré minősítette. Mivel az ipari kendert az illegális kannabisszal azonosították, az iparikender-termesztést betiltották. A kendermagolajra és a kenderrostra támaszkodó termékgyártók kénytelenek voltak importált kenderre támaszkodni.

A 2014-es US Farm Bill tisztázta a kender és a marihuána közötti különbséget a növények THC-tartalmának meghatározásával. Elismerte, hogy a kender és a marihuána nem azonos, és lehetővé tette a kormány számára, hogy kísérleti programokat hozzon létre az ipari kender termesztésére.

A 2018-as mezőgazdasági törvénymódosítás elfogadásával a kendertermesztés már nem korlátozódik a 2014-es mezőgazdasági törvényben részletezett kísérleti program feltételeire. Ha a korlátozásokat megszüntetik, a kendert ugyanolyan módon kell kezelni, mint bármely más nyersanyagot. A szövetségi korlátozások megszüntetése számos előnnyel jár az Egyesült Államokban, amelyek a kender világpiaci pozíciójára is kihatnak:

Jogi viták megszűnése

Mivel a kender termesztése szövetségi szinten korlátozott volt, a kenderből származó CBD és más kendertermékek jogszerűsége szürke terület volt. Amikor minden kendernövényt szövetségi szinten legalizálnak, nem lesz szükség a törvény szándékának értelmezésére vagy a jogszerűség megvitatására.

Védelem a kendertermelőknek

Bár a kender számos államban törvényesen termesztett, a kendergazdálkodók jelenleg nem jogosultak szövetségi terménybiztosításra. Ha a kender a mezőgazdasági törvényjavaslat értelmében mezőgazdasági terménynek minősül, a kendertermelők jogosultak a szövetségi terménybiztosításra, támogatottbiztosításra, amely védi a gazdálkodókat a természeti katasztrófák és a csökkenő árak okozta jövedelemkiesésektől.

Megnyílnak a lehetőségek a kutatásra

Kutatások azt mutatják, hogy a kenderolajban található kannabidiol (CBD) jelentős egészségügyi előnyökkel jár. A kender kivonása a szövetségi korlátozott árucikkek listájából kutatási programokra nyit lehetőséget a kenderolaj-kiegészítők potenciális orvosi előnyeit vizsgáló kutatók számára.

Vállalati segítség

Sok vállalat a szövetségi korlátozások miatt habozott, hogy kenderipari fejlesztésekbe vágjon. A kender eltávolítása az ellenőrzött anyagok listájából sokkal könnyebbé teszi az életet a vállalkozások számára, így a kendertermelők és a feldolgozók több hitellehetőséghez, nyilvános reklámokhoz, előnyös banki szolgáltatásokhoz juthatnak.

Stigma eltávolítása

A kenderkorlátozások megszüntetésével az Egyesült Államok kormánya lényegében eltávolítja az általa világszinten képviselt cannabis-stigmát, így kedvezően befolyásolja a fogyasztói döntéseket.

2014-ig az USA kizárólag az importált kenderre támaszkodott. A 2018-as mezőgazdasági törvénymódosítás elfogadását követően jelentős tőkebeáramlásra számíthatnak a kendergazdaság szereplői. A várható növekedés globálisan is kihat a kendergazdaság dinamikus növekedésére.

3.2. Vizsgálati területek kiválasztása

Ha abból az aspektusból vizsgáljuk meg a kihívások kategóriáit, amit Thomas Piketty és szerzőtársai külföldi tulajdonú gazdaság hatásaiként definiáltak,[11] akkor a munkaalapú társadalom felől kell kezdeni a megközelítéseinket.

A „munkaalap” mint jelzős társadalmi megközelítés tulajdonképpen a szociális kérdés alakváltozásai felől értelmezhető leginkább.

[11] OLÁH Dániel: A sztárközgazdász kiszámolta, hogy több profit megy ki Magyarországról nyugatra, mint amennyi uniós támogatás visszajön – Interjú Thomas Pikettyvel. On: Makronóm.Mandiner, 2018. január 22.

https://makronom.mandiner.hu/cikk/20180121_a_sztarkozgazdasz_kiszamolta_hogy_tobb_profit_megy_ki_magyarorszagrol_nyugatra_mint_amennyi_unios_tamogatas_visszajon_thomas_piketty_a_makronomnak

Az elmúlt évtizedben a szociális kérdés alakváltozása alapvetően költségvetési oldalról jelentkezett.[12] Mivel a makro keret fókuszában a költségvetés egyensúlya (és új prioritások támogatása) állt, így nem meglepő az, hogy a szociális költségvetés szegmensei visszaszorultak, és az egyéni, illetve családi támogatások középpontjában a „produktív erőforrások bevonása az értékteremtő folyamatokba" elv szerepelt. Ezzel az elvvel függ össze a közfoglalkoztatás támogatása is, amely fontos tényezőjévé vált a vidék- és területfejlesztési erőforrásoknak is.

A közfoglalkoztatás azonban kevéssé szolgálta a társadalmi mobilitást, a felzárkózást. Sokkal inkább a lét reprodukciójára tett kísérletként értelmezhetjük.[13] Ez a folyamat Ekéné Zamárdi Ilona (debreceni, társadalomföldrajzzal foglalkozó kutató) szerint megfelel a modern kori röghöz kötésnek, ami magával hozhatja a nem mobilizálható (nem kockázatvállaló) társadalmi csoportok globális folyamatoktól való további leszakadását.[14]

A települési ellátások csökkentése, amelyben a fő elem, a társadalmi kohézió – a hálózatok és a szociális védelem[15] – elégtelensége, esetenként hiánya oda vezetett, hogy a tervezési időszakban (ahogyan a XXI. század első évtizedére is) jellemző szabad munkaerő radikálisan lecsökkent, és már hiányzott a fejlesztésekhez szükséges minőségi, versenyképes munkaerő, illetve kompetencia.[16]

A vizsgált automatizmusok közül az iskolai végzettség, a családnagyság, a foglalkoztatási mobilitás, a jövedelmi viszonyok, a társadalmi szerepek, a háztartási modellek, az álláskeresési stratégiák és a tudás befogadásának lehetőségei emelhetők ki. Ezek azok a kategóriák, amelyekben a leszakadó társadalmi csoportok a szocializáció, az egyéni életút során bizonyos hátrányokat szenvedtek, leszakadtak a társadalmi-gazdasági főáramtól.

---

[12] CASTEL, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest, 1998

[13] Természetesen itt is megfigyelhető a Hankiss Elemér által még a nyolcvanas években leírt szegénységi csapda: a szakképzetlenség következtében e réteg első munkahelyválasztása, foglalkoztatási státusza kényszer.

[14] EKÉNÉ ZAMÁRDI Ilona: A hátrányos helyzetű kistérségek munkaerőpiacai az Észak-Alföldön. In: NAGY E., NAGY G. (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – Régiók a keleti periférián. III. Alföld-kongresszus. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 2005 (157-161. o.)

[15] CASTEL, R. uo.

[16] Létrejött az a kettős fejlesztéspolitikai irány (megjegyezzük, hogy a magyar társadalomfejlődésre jellemző „kettős" jelző nem jelent újdonságot a társadalmi folyamatok leírásában), amelyben a hazai forrás, illetve fejlesztéspolitika főként közgazdasági, költségvetési szempontú megközelítést tartalmazott, az európai uniós források céljai között pedig társadalompolitikai célok szerepeltek markánsabban.

A tartós kirekesztődés veszélye az lehet, hogy gondolkodásuk, értékviláguk hozzáidomul a társadalom peremén szokásos életmódhoz. A versenyképességhez kapcsolódó képzési innovációk éppen azt a célt szolgálják, hogy létrejöjjön az a tudás-réteg, amellyel hatékonyan menedzselhető a foglalkoztatás és a felzárkózás is.[17]

Összességében tehát a különböző, a kulturális tőke emelését célzó programok mérhető eredményei mellett megfelelő cél lehet az is, ha a fejlesztő megkönnyíti a résztvevők alkalmazkodását a társadalmi környezethez. Ebből az adaptációs fokból idővel „kinőhet" a képzés által megerősített innováció, és megindulhat az egyén konzisztens mobilitása, ami a leszakadók stabilabb integrációjához vezethet.[18]

Ez az út – a sikeres gazdasági felzárkózás – sem családi, sem közösségi, sem gazdasági szinten nem valósulhat meg az élenjárók mechanikus másolása nélkül.[19] A fókuszágazat fejlesztésével megvalósítható az a hazai felzárkózási út, amelyben szerepe van a globális tudásnak, de nem elhanyagolható a hazai tradíciókhoz, az átmeneti évtizedek társadalmi-területi folyamataihoz való alkalmazkodás (valamint a Kárpát-medencei hálózatokban való gondolkodás) sem.

Összességében a két földrajzi területet úgy választottuk ki, hogy teljesüljön a mintánk két fontos kiválasztási módja: az egyik a határmentiség, a másik pedig az innováció folyamatossága (kezdés, újrakezdés – megszakítottság).

A két térség stratégiájának összehasonlítása alapján azt mondhatjuk, hogy a déli rész vidékfejlesztésben és az agráriumban résztvevő szereplői körében fontosabb szempont a piaci kompetenciák növelése és menedzselése.[20]

Az abaúji térségben a programhoz kapcsolódó fontos attitűd az, hogy erősödjön a népességmegtartó képesség / képességmegtartó népesség a térségben.

A határmenti kapcsolatok terén egyik térség sem számíthat aktívan a szomszéd térségre:

[17] HERNYÁK Gábor (szerk.): Egyházi fenntartású agrár- vidékfejlesztési felsőoktatás megvalósításának mintaprogramja 2014.Gál Ferenc Főiskola, Mezőtúr, 2014

[18] SZARVÁK Tibor: A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi összefüggései az Alföldön. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2006 (Doktori értekezés)

[19] WALLERSTEIN, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat, 1983

[20] Fontos megjegyezni, hogy az akciócsoport települései között egy nagyközség (Algyő), egy város (Sándorfalva) és egy regionális központ (Szeged) külterülete is található.

Felvidéken az a helyzet, hogy ott nagy birtokok, parcellák vannak. Ezért az intenzív termelés a meghatározó. Mindez kizárja a biotermesztést is. Interjúalanyunk szerint *„az a lényeg, hogy egy termelési szerződésük legyen, biztos piac, tőkeerős cég álljon mögötte, és akkor ők bármikor termelnek*". Akár Magyarországról is érkezhet megrendelés.

Vajdaságban „nagyon kezdetlegesen és kis területen" működik a kendergazdaság. „Alapvetően nekik is az a problémájuk, hogy megszűnt a feldolgozóiparuk, nem tudják eladni a magot és ők is azt várnák, hogy próbáljunk valahogy együttműködni.".

Romániában[21] és itthon is a feldolgozás túlnyomó többsége „a magra megy rá, a szár az a legtöbb helyen és esetben egy selejt anyag, gyakorlatilag szemét". „Mi elhozzuk és még örülnek is neki, hogy elvisszük, amíg rá nem jönnek, hogy te jó üzletet csinálsz ebből." Csongrádon azért nem kell „a termesztésbe bekapcsolódnunk mert van alapanyagunk.[22]"

3.2.1. Abaúji térség

A mintatérségünket (76 települést) lefedő vidékfejlesztési egyesület, az Abaúj LEADER Egyesület helyi (vidék)fejlesztési stratégiáját elemeztük. A nemzeti szintű vidékfejlesztés céljait a 6. prioritás fogalmazza meg, az alábbiakban összefoglalva: nem mezőgazdasági tevékenység fejlesztése (diverzifikálás); az alapvető szolgáltatások és a falvak megújítása a vidéki térségekben; a kedvezőtlen társadalmi, demográfiai térségi folyamatok hatásainak enyhítése; a helyi gazdaság megerősítése.[23.]

A helyi stratégiában a tervezés átfogó céljait az alábbiak szerint rögzítették (4. oldal): javuló térségi gazdasági teljesítmény (turizmus, mezőgazdaság); javuló életminőség (közösségi programok, közösségi infrastruktúra, természeti és épített örökség védelme); fejlődő, alkalmazkodó és helyhez kötődő társadalom létrejötte.

Értelmezésünkben az országos célok inkább „kenderkompatibilisek", mint a helyiek, de a térségben is látható a közvetlen cél, a képességmegtartó népesség / népességmegtartó képesség

[21] Romániában közel 700 hektáron termesztenek kendert. Versenyelőnyük van, ami onnan származik, hogy jórészt külföldi (pl. holland) tőkével folyik ez a projekt.

[22] A kompozit.

[23] Helyi Fejlesztési Stratégia 2014-2020. 3. oldal. http://www.abaujleader.hu/dokumentumtar/?mcat=1

erősítése. Természetesen a helyi célok (és a kapcsolódó tevékenységek[24]) teret nyithatnak a térségben is ezen új ágazat meggyökeresítéséhez is.

Összességében a gazdaságfejlesztési terveknél kiemelt szempont volt az innováció, a diverzifikáció, a termelési együttműködések elősegítése, a helyi termékek termelésének, piacra jutásának támogatása és a középtávú fenntarthatósági szempontok figyelembevétele.

Kiemelten fontos ebben a térségben – a korábban jól működő és nagy hagyományokkal rendelkező – háztáji integrációs rendszerek kialakításának ösztönzése – ez akár szociális, vagy rehabilitációs céllal is történhet –, a saját fogyasztásra vagy részleges piaci juttatásra történő kisléptékű mezőgazdasági tevékenység megszervezése. Ehhez eszköz, épület biztosítása, induló támogatás, képzés és tanácsadás biztosítása, a termelés helyi szintű mentorálása és koordinációja nagyban hozzájárulhat az eredményes gazdálkodáshoz.

Az anyag tartalomelemzése során (szűk és tág értelmezéssel) a következő kulcsszavakat kerestük: produktivitás, helyi termék, integrátor, ipari kender, tradíciók.

A fejlesztési szükségletekhez kapcsolódik a stratégia alábbi megállapítása is:

Helyi gazdaság- és vállalkozásfejlesztés a hozzáadott érték növelése, alternatív jövedelemszerző tevékenységek támogatása

- A HACS területén helyben megtermelt mezőgazdasági termékek (zöldség, gyümölcs, hús, tej, méz stb.) feldolgozása érdekében felmerülő fejlesztések támogatása, az esetleges kiszolgáló épületek létesítésének, a termeléshez szükséges eszközök beszerzésének a támogatása. Elárusítóhelyek létesítésének segítése új munkahelyek teremtésének érdekében, továbbá a Helyi Akciócsoport területén helyi termékek előállításával foglalkozó vállalkozások tárgyi eszközbeszerzésének támogatása termékeik megfelelő minőségű előállítása és a piacra jutás érdekében. Foglalkoztatás bővítése, munkahelyteremtés a vállalkozások indításának és fejlesztésének ösztönzésével.
- A célkitűzésen belül a térségi felmérések alapján az alább felsorolt intézkedéseket kívánjuk támogatni: élőmunkaigényes helyi specifikus termelő-szolgáltató tevékenységek fejlesztése, valamint a mezőgazdasági termelésből való kilépés

[24] 1. Mezőgazdasági termék kisléptékű feldolgozásának az elősegítése, 2. Gazdasági vállalkozás fejlesztés támogatása, 3. Meglévő, működő turisztikai szolgáltatók, turisztikai szolgáltatásfejlesztése, 4. Tájgondozás – Természeti, örökségek turizmust segítő infrastruktúrájának fejlesztése. 5. „Gyöngyház" – közösségi foglalkoztató, 6. Szektorok közötti párbeszéd, civil hálózati együttműködések, 7. Kulcskompetenciákat erősítő képzések

támogatása munkahelyteremtéssel. Humánerőforrás-fejlesztés versenyképes tudás és műveltség növelésével, térségspecifikus oktatási programok indításával.

- El kell indítani a helyi termelési-fogyasztási rendszerek megerősítését, beleértve a helyi termékek és értékesítési csatornák fejlesztését, a fogyasztási kultúra befolyásolását célzó közösségi akciók támogatását.

Úgy gondoljuk, hogy a „helyi termék" fogalma és a fejlesztéséhez kapcsolódó tevékenység-keret kialakítása már ismert elméleti mechanizmus lehet (vagyis nem most bevezetendő jó gyakorlatnak tekinthető) a térségben.[25]

Ehhez kapcsolódó stratégiai megállapítások Fontos a vidék szerepének megerősítése, a falusi értékek megőrzése. Ennek érdekében előtérbe kerül a helyi termékek előállítása, megvalósul a helyi termékfeldolgozás, kiépülnek a hagyományokkal rendelkező településeken a helyi piacok.

A korábban már kezdeményezett, és egyes területeken elindult helyi termék-előállítás és -értékesítés, a helyi energiaellátás, a turizmus alkotják a helyi erőforrásokra épülő (kreatív és környezettudatos) gazdasági tevékenységek kiemelt területeit.

Egyelőre azonban a térség nem rendelkezik teljes erőforrástérképpel és hasznosítási tervekkel. A gazdasági célhoz kapcsolódva a helyi termékek alapanyagát adó földterületek, erdők ismerete, a turizmus számára fontos építészeti, a bemutatható természeti és kulturális értékek feltárása, fejlesztésekbe való bevonása bír jelentőséggel.

Ez a fejlesztési elképzelés hatékony és eredményes előrelépést képes biztosítani a kormányzati felzárkózási politikában is állandó elemként jelen lévő kisebbségi problémák kezelésében.[26] A legnagyobb és legnehezebb sorsú etnikai kisebbség, a cigányság döntő része, az ismert társadalmi, gazdasági és egyéb okok miatt, súlyos és nehezen kezelhető szociális problémákkal küzd (a Kárpát-medencében).

[25] A stratégia gyengeségei között ezt találjuk: „A helyi termékekkel kapcsolatos kezdeményezések elszigeteltek, az összefogás nem jellemző" Ez azt mutatja, hogy a fejlesztési keret-lehetőségek adottak, de a fogadókészség (adaptációs kompetencia) még nem számottevő a térségben. A fejlődés motorja lehet a jövedelemmaximalizáló hatású szövetkezés. Ehhez persze elengedhetetlen a szövetkezésnek, mint közös munkának (feladat, szerep-és felelősségmegosztás) a támogatása / értékének megbecsülése, fejlesztése.

[26] A kedvezőtlen társadalmi demográfiai térségi folyamatok hatásainak enyhítése érdekében a szegénység mélyülésének megállítását, felzárkózást és befogadást segítő programok, projektek megvalósítására van szükség. Ehhez fontos a helyi szociális munka kapacitásának erősítése, a helyi szükségletekre szabott szociális megoldások keresése – írja a kérdésről a stratégia. Megítélésünk szerint az elhivatott segítők és a többségi társadalom részéről fontos a valódi párbeszéd, a tényleges figyelem, a közösség, az abban való „jelenlét", közösségi tér, közösségépítés, közös gondolkodás, tudások, hagyományok felismerése és építése, közös nyelv, közös megértés, mert az életminőség alapjai nélkül nincs munkaképesség.

A stratégia szerint a periféria kiszolgáltatottságának csökkentését és a helyi foglalkozási, jövedelemszerzési lehetőségek bővítését egyaránt szolgálja a térség önellátásának erősítése. Önellátás elsősorban bizonyos élelmiszerekből, alternatív energiaforrásra épülő energiából, személyi szolgáltatásokból képzelhető el. Ezekhez az ágazatokhoz a termékek- és szolgáltatások előállításán túl a munkaerőt felkészítő és a helyi tudást mozgósító képzési és a marketing eszközök fejlesztése is szükséges.

3.2.2. Csongrád megye

Hasonlóan az észak-magyarországi projekttérséghez, a szegedi járáshoz tartozó déli mintatérségünkben, is olyan kulcsszavakat, elemeket emeltünk ki, amelyek a kendergazdaság meggyökeresítéséhez kapcsolódnak: produktivitás, helyi termék, integrátor, ipari kender, tradíciók.

A megye kulturális és természeti értékei sokaságuk és elismertségük ellenére sem tudnak a tőlük remélt mértékű gazdaságfejlesztő, jövedelemtermelő erőforrásokká válni. A vidékre jellemző negatív gazdasági jelenséget mérsékelheti a helyi termékek, szolgáltatások kisléptékű fejlesztése. A helyben előállított agrártermékek (alapanyag, feldolgozott termék) piacra jutása nehéz az olcsó mezőgazdasági és élelmiszeripari importtal szemben.

A mintatérségünket (12+1 települést) lefedő vidékfejlesztési egyesület, a Déli Napfény LEADER Akciócsoport helyi (vidék)fejlesztési stratégiáját elemeztük.[27]

A helyi termék definíciója: „a Déli Napfény LEADER Egyesület illetékességi területén honos, vagy ott megtermelt, előállított termék, vagy a LEADER Helyi Akciócsoport által helyi termékként meghatározott hagyományos termék”, valamint a megyei intézkedések leírása: az adott térségre jellemző, helyi termékeket előállító tájgazdálkodás és a hagyományos helyi termékek fejlesztése, valamint piacra jutásának támogatása.

Az Akciócsoport stratégiája alapvetően a helyi jellegzetességek és erősségek kiaknázására épül. A helyi termékek megjelenésének és marketingjének, az innovatív és energia hatékony megoldásoknak a biztosítása, valamint a bemutató gazdaságok létrehozása lehetővé teszi majd a helyi vállalkozások számára az erőforrásaik jobb kihasználását.

[27] http://www.delinapfeny-hacs.hu/doc/HFS_Deli-Napfeny-2017_04_12_modTCs.pdf?fbclid=IwAR2ZtmlyWvUVxzkKBTag9sB022RVZafiOaLA8pXGX2JM9X8Dp1HbIUKp1CI letöltve: 2019. 02.10.

A rájuk szabott vállalkozásfejlesztési célkitűzésekben rejlő lehetőségek kiaknázása 2020-ra a tőkeellátottságukat növeli majd, ezzel versenyképesebbé válnak a hazai piacon. A fejlesztések hatására a településeinek nagy részén a LEADER-polc valóságos piaci tér lesz.

5. ábra: SWOT-analízis

A mezőgazdasági tevékenységek közül jellemző a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés, a szántóföldi zöldségtermesztés mellett a primőrzöldség termelése is megfelelő színvonalú a térségben, amelyek növekvő tendenciát mutatnak. Néhány termék országos jelentőségű: a fűszerpaprika előállítása például meglehetősen régi hagyományokra tekint vissza, a rózsatermesztés szintén magas színvonalú és nemzetközi hírnévnek örvend.

A térség előnyben részesített pályázatait az alábbi (főként a szinergiákra fókuszáló) elvek alapján választja ki:

- innovativitás, ami kapcsolódik a helyi termék újszerű értelmezéséhez;
- esetleges kapcsolódás a saját és/vagy HACS területén lévő turisztikai szolgáltatásokhoz, mint pl. más helyi termékkel közös megjelenése.

Csongrád megye Területfejlesztési Programja[28]

[28] http://www.csongrad-megye.hu/onkorm/kozgyul/20140926/k01_1_mell.pdf?fbclid=IwAR321iwhtYh3BtdTKcKXymGPpT82hUBud_5AMdRfCOn1zGV95EO66N4qrp8 Letöltve: 2018. december 18.

A megyei programban a kender újratelepítésével kapcsolatos tartalmi elemeket elemeztük.

A program készítői a makro- és a mikrohelyzet leírásával alapozzák meg a kenderrel kapcsolatos stratégiájuk elméleti hátterét:

Az éghajlatváltozás miatt a termelési struktúrák átalakításra szorulnak, valamint olyan beavatkozásokra van szükség, amelyek képesek mérsékelni a külső környezetben bekövetkező változásokat. Az ipari kender termesztésének hagyománya még jelen van Csongrád megyében és a szakértelem, tudás is rendelkezésre áll, azonban a feldolgozóipar megszűnésével ez hamarosan kárba fog veszni. A szektor hanyatlásával az ott dolgozók elvándoroltak, munkanélkülivé váltak, vagy szegénységben élnek.

A kender értékes és fontos rostnövény, hazánk legfontosabb textilipari növénye. A rostkender az egyetlen olyan alapanyaga a magyar textiliparnak, amelyet az ország szükségleteinek megfelelő mennyiségben megtermelhet. Felhasználási lehetőségei rendkívül sokoldalúak (pl. élelmiszeripar, gyógyszeripar, textilipar, építőipar). Csongrád megye volt a magyar kenderipar egyik bölcsője. A megyében a kendertermesztésnek több mint 100 éves hagyománya volt, az 5-6 ezer hektáron termesztett növényt olyan gyárak dolgozták fel, amelyeket az 1880-as években alapítottak, ám ezek az 1990-es években a kőolajból készült termékek konkurenciája miatt bezárásra kényszerültek. Napjainkban a kendert felhasználó megyei vállalkozások külföldről kénytelenek beszerezni az alapanyagot.

A kendertermesztés és -feldolgozás Csongrád megyében több száz éves hagyományokra tekint vissza. A korábban 5-6 ezer hektárra kiterjedő kenderágazat napjainkra jelentősen visszaszorult. A szántóföldi növénytermesztés Magyarországon a rendszerváltozás után 4-5 termékre redukálódott, és bár a rostelőállítás a preferált ágazatok közé tartozik, az ipari háttér hiányában összezsugorodott. Ezzel szemben a kender modern kori termesztésének, betakarításának, feldolgozásának és a feldolgozott féltermékek felhasználásának, valamint további alkalmazásának módszerei Nyugat-Európában már szinte teljességgel kialakultak. A növény felhasználási területe lényegesen kiszélesedett. Mára a hagyományos felhasználási módok mellett számos iparág fontos alapanyagának tekinthető a kender (pl.: élelmiszeripar, gyógyászat, építőipar, autógyártás). A kender teljes vertikuma technológiai és gépesítési szempontból feltárt, a további kutatásoknak és fejlesztéseknek az alkalmazási lehetőségek szélesítésére, illetve a már kialakult megoldások széleskörű elterjesztésére kellene irányulnia. Ennek jegyében a kialakult nyugat-európai gyakorlatot átvéve a kendertermesztésben régebben élenjáró országok – így például Magyarország is – viszonylag csekély előkészítéssel képes

lehet arra, hogy csatlakozzon az európai folyamatokhoz, és megteremthesse a saját modern kenderiparát.

Az intézkedések során hangsúlyos az ágazati és a területi integráltság/komplexitás:

> *„Mezőváros-térségek összehangolt, integrált fejlesztésére épülő társadalmi megújulás és több lábon álló gazdaság kibontakoztatása a Tiszántúlon" megújuló energetikai technológiai fejlesztések, szakmunkásképzések, a kender (építőipari: kender alapú szigetelő- és építőanyagok) felhasználása által."*

A beavatkozások az innováció többlépcsős folyamatában gondolkodva egyszerre koncentrálnak az innovatív ötletek és kezdeményezések életpályájának támogatására egészen az üzleti megvalósulásig, illetve ösztönzik az ágazati szereplők és a kapcsolódó megyei tudásbázis együttműködését. Az intézkedésen belül kapnak helyet a Csongrád megyében nagy hagyományokkal bíró kendertermesztéshez kapcsolódó innovációs tevékenységek is. Támogatni kívánjuk a közvetlenül az agráriumhoz kapcsolódó K+F+I tevékenységek mellett (fajtanemesítés, vetőmag-termesztési technológiai kidolgozása, vetőmag-feldolgozási technológia létrehozása stb.) a kender alternatív, elsősorban textil-, élelmiszer-, és építőipari felhasználásához kapcsolódó innovációs tevékenységeket is. Az intézkedés kedvezményezettjei mezőgazdasági kistermelők, agrárvállalkozások, költségvetési szervezetek.

A fenti megállapítások alapján mondhatjuk azt, hogy a déli mintatérségünkben a kenderrel kapcsolatos gondolkodás nem most van újraszületőben. Tulajdonképpen itt az agrárium szempontjából a „megszakított" fejlődési út jellemző. Ez az út alapvetően nem a szociális gazdaság típusú, támogatott modellek megvalósulását jelenti, hanem a piaci alapon működő, térteremtésre / együttműködések építésére és működtetésére alapozott szándékok működését erősíti.[29]

A „Nagy hagyományokkal rendelkező haszonnövények komplex programjainak támogatása" program leírása egy olyan integrált elképzelés, amely egyszerre épít az innováció most kifejlesztett eredményeire, valamint a már évtizedes múlttal rendelkező formákra, tartalmakra (pl. szociális földprogram): a beavatkozás keretében a régió hagyományaira építve, a fűszerpaprika-, a hagyma- és zöldség-, valamint a kendertermesztés feltételeinek

[29] A program helyzetfeltárása is ezt a megállapítást erősíti: A kender gyorsan növő, nagy terméshozamot produkáló, sokoldalúan feldolgozható növény. A Dél-alföldi régió, ezen belül Csongrád megye különösen alkalmas kendertermesztésre. A természeti adottságok mellett a megyében még rendelkezésre áll az elmúlt évtizedekben felhalmozott szakértelem, tudás, illetve kismértékben feldolgozó kapacitás, emellett nagy kutatási-fejlesztési potenciállal rendelkezik.

megteremtése, javítása, valamint az elsődleges felhasználás (műszaki, humán) infrastrukturális eszközeinek beszerzése és fejlesztése valósulhat meg. Az intézkedés támogatja a térségi hagyományokkal rendelkező haszonnövények komplex programjai keretében megvalósuló termelési integrációk (minta-, termelőszövetkezet, klaszter stb.) létrehozását és szociális földprogramok megvalósítását.

A megyei programban rögzített helyzetértékelés egy kender-innovációra érett térség képét vetíti elénk, amely az organikus fejlődés alapján megfelelően alapoz a térségi újításokra és az adaptációs lehetőségekre, a hagyományokra.

A kendertermesztés újbóli meghonosodása igazodna a megyében hagyományosan erős agrárszektorhoz; elősegítené a foglalkoztatás növelését mind a termeléshez, mind a feldolgozáshoz kapcsolódóan; javítaná a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat; az elmúlt évtizedekben felhalmozott szakértelem és tudás nem veszne el; erősödne a kutatás, fejlesztés, új kutató műhelyek jöhetnének létre; a feldolgozóiparnak lendületet adna; lehetőséget teremtene új eljárások, módszerek kidolgozására (termesztés, feldolgozás, értékesítés, stb.); elősegítené a megyében/régióban a vállalkozások közti együttműködést (termesztés, feldolgozás, szállítás, tárolás, értékesítés stb.). A kendertermesztés és -feldolgozás gazdaságosságát a teljes vertikum jövedelme tudja csak biztosítani. A kender-vertikumban a termelési folyamatok szorosan egymásra épülnek, a láncolat csak az elsődleges feldolgozást követően, a rost és a pozdorja szétválasztása után szakítható meg. A Csongrád megyei kenderprogramnak a fentiek miatt ki kell terjednie a teljes vertikum fejlesztésére: vetőmag-előállítás, kendertermesztés, elsődleges feldolgozás, másodlagos feldolgozás, termékek piacra juttatása.

A programban rögzített elvárt eredményekhez (2-300 hektáron folyamatos vetőmag-előállítás; 7 éven keresztül folyamatosan növekvő területen kendertermesztés; 1 db megyei kendertermesztési integrátor szervezet; 2-3 db elsődleges feldolgozó üzem; 1-2 db másodlagos feldolgozó üzem; kb. 200 új munkahely) növelni kell a kendervetőmag-előállító területek nagyságát.

A program leírása szerint ehhez a közfoglalkoztatás is jó eszköz, de szerepe lehet a szociális szövetkezeteknek és az őstermelői pályázati rendszernek is.

Járásonként 3 települési önkormányzat kiválasztása; a javasolt minimális földterület 30 ha.[30] Ha a rendszerben megjelenik egy állami/önkormányzati szereplő (pl. erősíteni kell a megyei önkormányzati szerepvállalást is: „a megye valamilyen biztosítási alappal segít a kockázat csökkentésében") , akkor az tovább növeli a bizalmat.[31]

Kenderrel kapcsolatos határon átnyúló lehetőségek: mind a megyehatár, mind az országhatár esetében igaz, hogy azokat átlépve hasonló adottságú kendertermő vidékekkel találkozunk. A vertikum minden pontján vizsgálni kell az együttműködések lehetőségét.

A stratégia érdekes gondolata, hogy mintaprogram jelleggel az egyik hátrányos helyzetű térségben – akár szegregációs problémák felszámolására – kender alapanyagból lakóházak építése történjen a – szociális alapon kijelölt – használók bevonásával.

Az üzleti terv kialakítását erősítő, kapcsolódó programok:

- A kendertermesztést és elsődleges feldolgozását végző helyi érdekű kis- és középvállalkozások működéséhez szükséges üzleti infrastruktúra fejlesztések támogatása
- Közösségi alternatív gazdaságfejlesztési kezdeményezések a kender termesztéséhez és feldolgozásához kapcsolódóan, valamint az együttműködésekhez kapcsolódó komplex beruházások
- A kender termelését és piacra jutását elősegítő együttműködések kialakítása
- Térségi/megyei szintű helyi vállalkozási szolgáltatások fejlesztése és szolgáltatók együttműködésének támogatása

3.2.3. Agrárszociológiai kitekintés

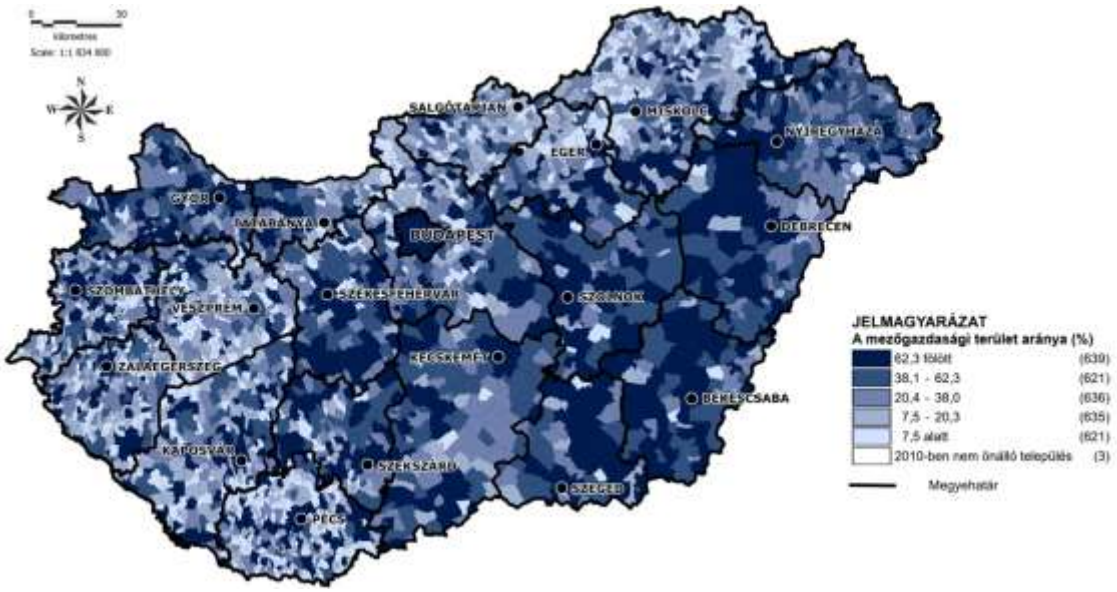
Az alábbi térképek különböző mezőgazdasági, foglalkoztatási mutatók országos megoszlását ábrázolják. A Magyarország térképéről leolvasható adatok megoszlása sokat elárul arról, hogy az ország különböző részei milyen aktívak a mezőgazdasági termelésben, a puszta adatok alapján mennyire alkalmasak, illetve milyen kapacitásokkal rendelkeznek egy-

[30] Fontos az elsődleges és a másodlagos feldolgozóipari központok létrehozása és fejlesztése (pl. Nagylak, Szegvár)

[31] A termelők számára nagyon fontos egy stabil üzenet, hogy kiszámítható a piac. Egynyári növény lévén nincs ugyan hosszú távú elköteleződés, mint például egy ültetvénynél, azonban a vetésforgó sajátosságait figyelembe kell venni. Ennek fontos eleme egyrészt a kapcsolódó oktatási kapacitás kialakítása (szakképzés, felnőttképzés), másrészt egy kender-termékeket népszerűsítő marketing-kampány elindítása.

egy agráripari (jelen esetben kenderipari) beruházás megvalósításához. Vizsgálódásunk középpontjában alapvetően Magyarország Dél-alföldi régiója (Bács-Kiskun megye, Csongrád megye, Békés megye) áll, azonban már csak az összehasonlítás végett sem hagyhatjuk figyelmen kívül más régiók mutatóit. Vizsgálódásunk szempontjából fontos számunkra az Észak-magyarországi régió is, hiszen ez a tájegység ad otthont az Északi kenderprogramnak.

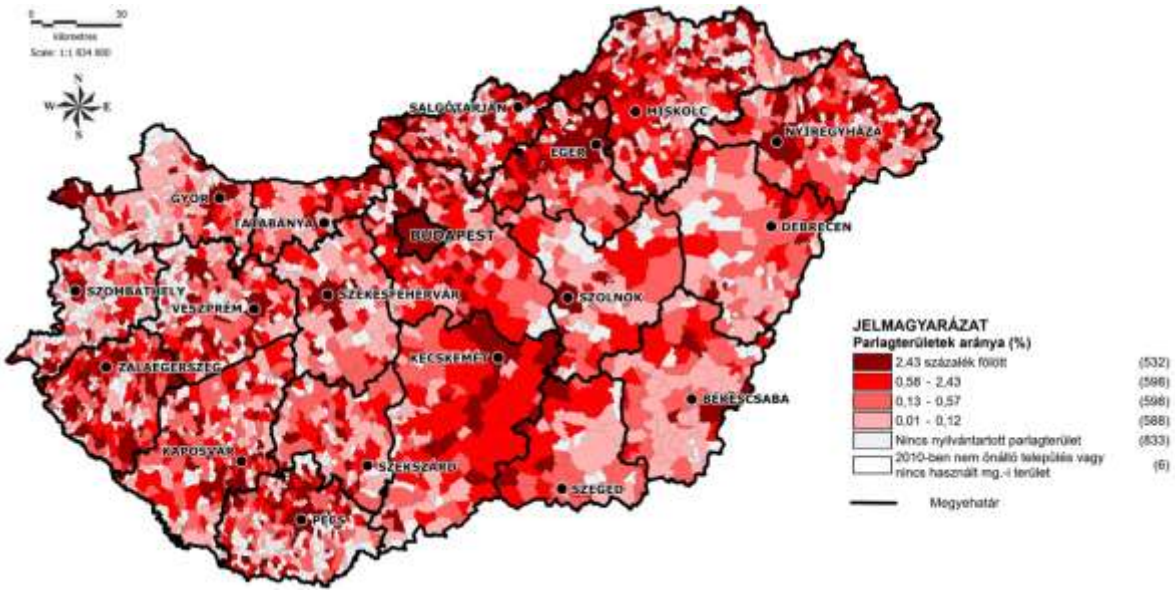
Az első ábrán a Magyarország településeihez tartozó mezőgazdasági területek arányát láthatjuk. Már első ránézésre feltűnik, hogy az ország legtöbb művelés alatt álló földje nagyjából három területen koncentrálódik: az Észak-Nyugat-Dunántúlon, Győr környékén található a legkisebb ilyen terület, a Székesfehérvár-Kecskemét-Szekszárd háromszögben találkozhatunk a középső „koncentrált" területtel, és a legtöbb mezőgazdasági terület a Dél-Alföldtől egészen Észak-Magyarország déli részéig húzódik, itt találhatók a legnagyobb arányban művelés alatt álló/művelhető földek. Ez az ábra tisztán láthatóan szemlélteti, hogy miért érdemes a Dél-alföldi régióba agráripari beruházásokat hozni: leginkább azon egyszerű okból, hogy itt található az ország mezőgazdasági területeinek jelentős része.

6. ábra: a mezőgazdasági terület aránya (%)

A második ábrán azt láthatjuk, hogy a parlagterületek (olyan mezőgazdasági területek, amelyeket pillanatnyilag nem művelnek, pihentetés céljából, valamint parlagterületnek számítanak a fa- és szőlőiskolák, gyógy- és fűszernövény-veteményesek, a legelők és a vetésforgóból valamilyen oknál fogva kivont földek) alapvetően rendkívül szétszórtan helyezkednek el. A Dél-alföldi régióban főleg Bács-Kiskun megyében magas az arányuk;

Észak-Magyarországon jobbára szétszórva, azonban magasabb koncentrációban találkozhatunk ilyen területekkel.

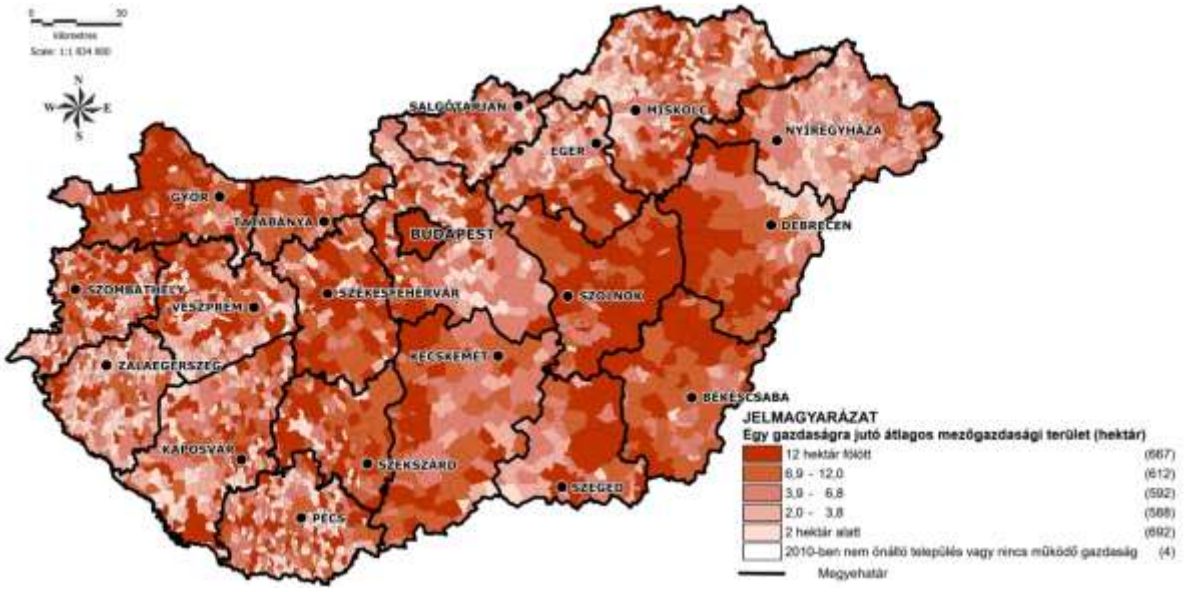

7. ábra: parlagterületek aránya (%)

A harmadik ábráról leolvashatjuk, hogy országos viszonylatban a Dél-alföldi régióban igencsak magas az agrárvállalkozások aránya az összes regisztrált vállalkozás körében. Különösen Békés megye déli részén koncentrálódnak, azonban arányuk Bács-Kiskun és Csongrád megyében is magas. Észak-Magyarország sem szűkölködik az agrárvállalkozások arányának tekintetében, azonban mind a két régió messze elmarad Szabolcs-Szatmár-Bereg megyétől: Nyíregyházától keletre, egészen a határig rendkívül magas a mezőgazdasági vállalkozások aránya. Ez a mutató azonban leginkább azt mutatja, hogy hány vállalkozás versenyez egymással. A piaci verseny, a gazdaság legtöbb területéhez hasonlóan, alapvető követelménye a fejlődésnek, a különböző termékek, szolgáltatások minősége pozitív változásának, az árak realizálódásának az agráriparban is. Azonban, ha kevés mezőgazdasági területre sok gazdasági szereplő jut, az nem feltétlenül szerencsés, márpedig Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében ezt láthatjuk a 8. ábra alapján.

8. ábra: agrárvállalkozások aránya az összes regisztrált vállalkozásból (%)

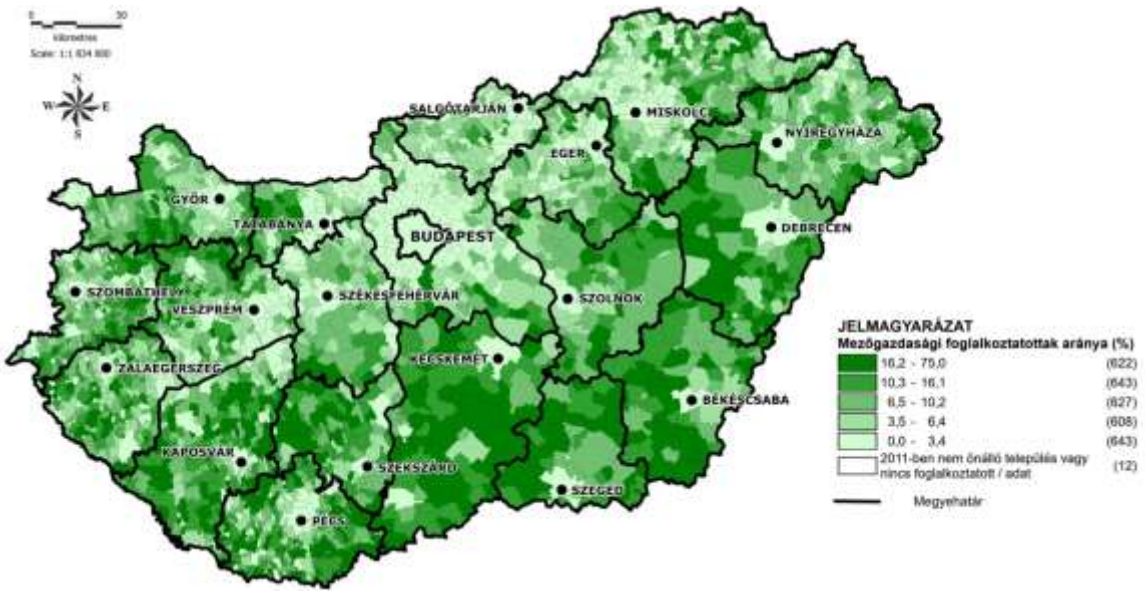

9. ábra: egy gazdaságra jutó átlagos mezőgazdasági terület (hektár)

Dél-Alföld és Észak-Alföld rendkívül jó helyzetben van, ha az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági területek átlagát vizsgáljuk (9. ábra), a művelés alatt álló földek túlnyomó részén több mint 7 hektáron termesztenek. Az ábra alapján a legnagyobb területeken (12 hektár felett) Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben termelnek. Az Észak-magyarországi régió képe igencsak halvány ezen mutató alapján, többnyire kisebb területeken, inkább 2-7 hektáron termesztenek.

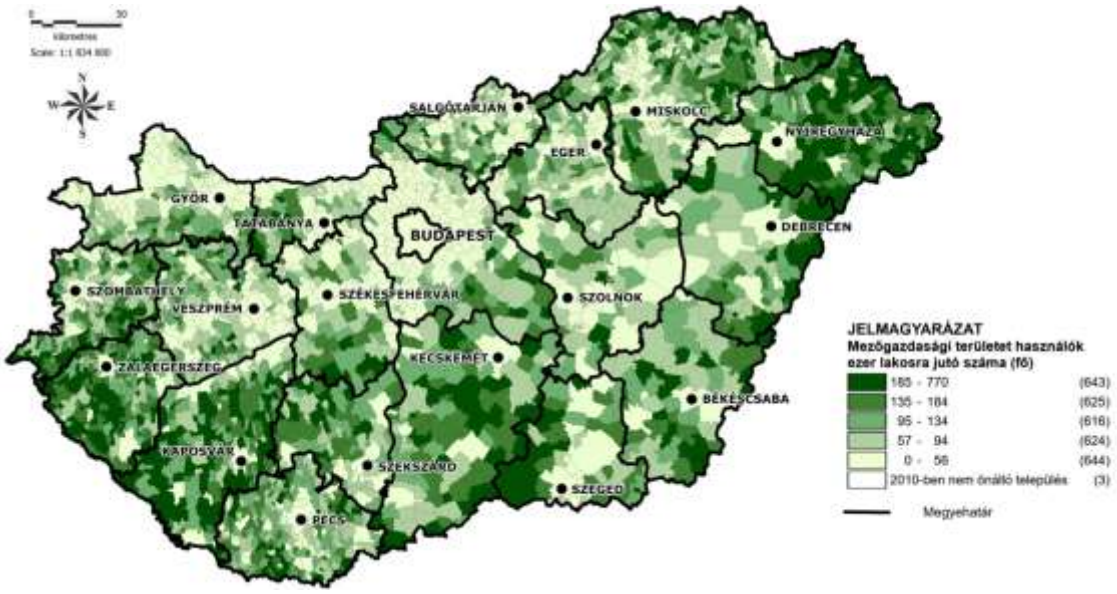
A rendelkezésre álló mezőgazdasági terület, valamint a helyben található agráripari vállalkozások száma erősen összefügg azzal, hogy ezek a vállalkozások hány munkavállalót foglalkoztatnak. A 10. ábrát szemlélve az iménti két mutatóhoz igazodva azt láthatjuk, hogy a Dél-alföldi régió a „legfoglalkoztatottabb" a mezőgazdaságban, Észak-Magyarországon láthatóan jelentősen alacsonyabb az agráriparban foglalkoztatottak aránya.

Érdekesség még, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az agrárvállalkozók magas aránya, az egy gazdaságra jutó átlagos mezőgazdasági terület rendkívül alacsony átlagértéke és a mezőgazdasági foglalkoztatottak szintén csak alacsony aránya arra enged következtetni, hogy ezek a területek többnyire rendkívül széttagolt kis magángazdaságokra oszlanak, ami megmagyarázza, miért ilyen alacsony ezen foglalkoztatási mutató a megyében. Ennek tükrében kijelenthetjük, hogy a rendkívüli széttagoltság miatt igencsak nehézkes lenne nagyberuházásokat megvalósítani ezen a területen.

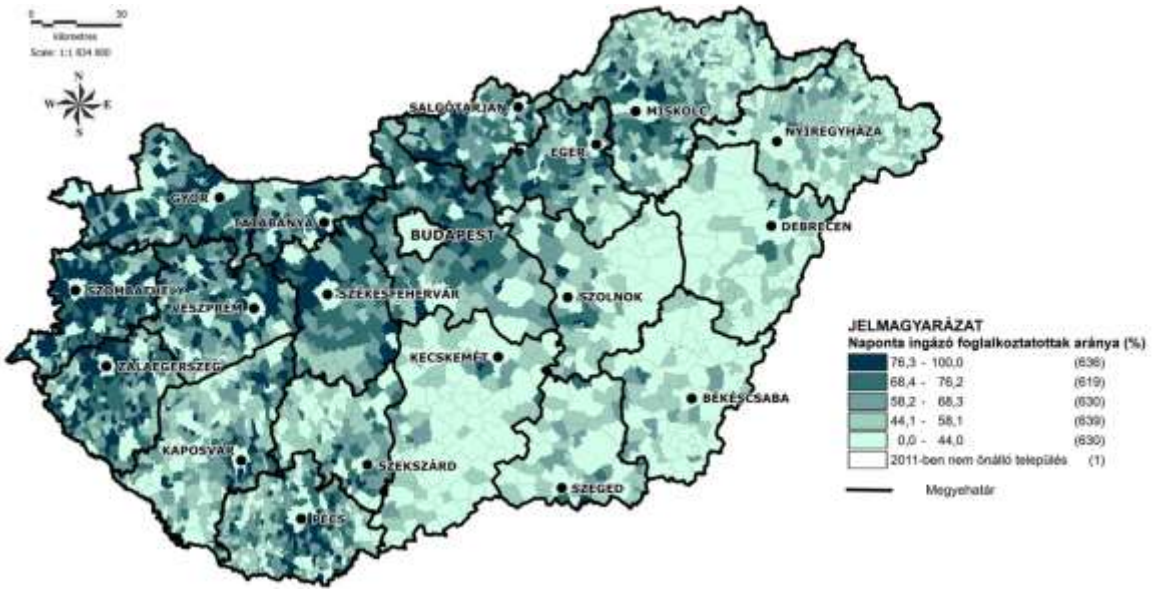

10. ábra: mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya (%)

Bár a Dél-alföldi régióban az egyik legmagasabb a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma, azonban a 11. ábra alapján azt tapasztalhatjuk, hogy a teljes lakosság körében a mezőgazdasági munkát végzők száma csak átlagos, Délnyugat és Északkelet-Magyarország ebből a szempontból magasabb arányokat mutat.

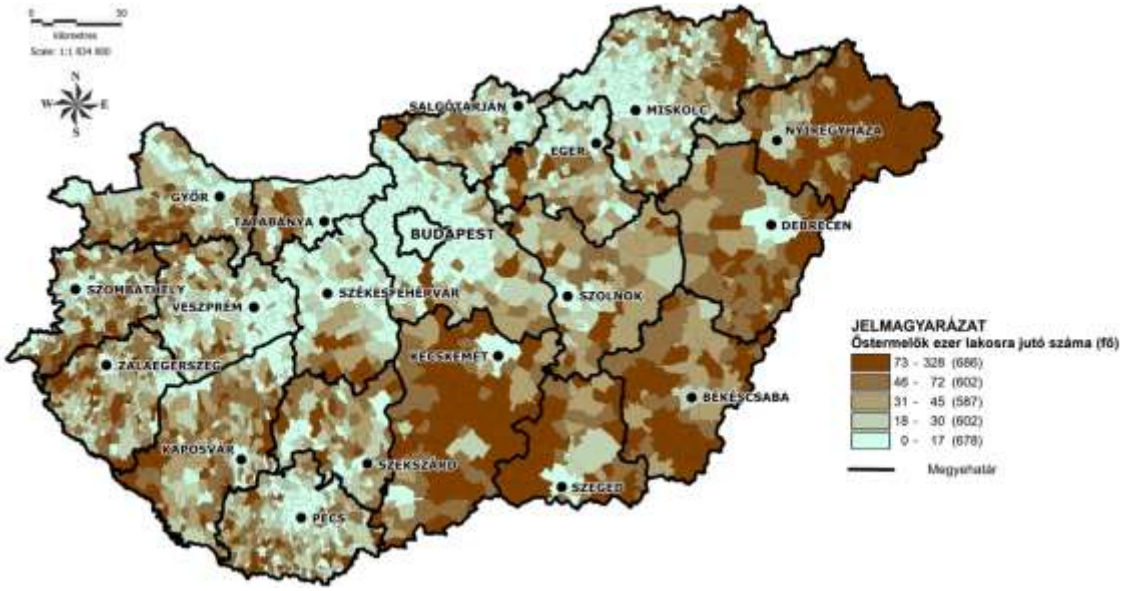

11. ábra: mezőgazdasági területet használók ezer lakosra jutó száma (fő)

A 12. ábra azt szemlélteti, hogy azokon a területeken, ahol kevésbé foglalkoznak a mezőgazdasággal (inkább a Dunántúl és az Észak-magyarországi régió), ott magas a naponta ingázó foglalkoztatottak aránya, ezek a munkavállalók többnyire a megyeszékhelyekre, nagyvárosokba ingáznak, ezt bizonyítják a városok körüli sötétkékkel jelzett területek, valamint ez magyarázatul szolgál az Észak- és Dél-alföldi régiók „világosságára” is, ugyanis ott a mezőgazdasági munkát a munkavállalók többnyire helyben végzik.

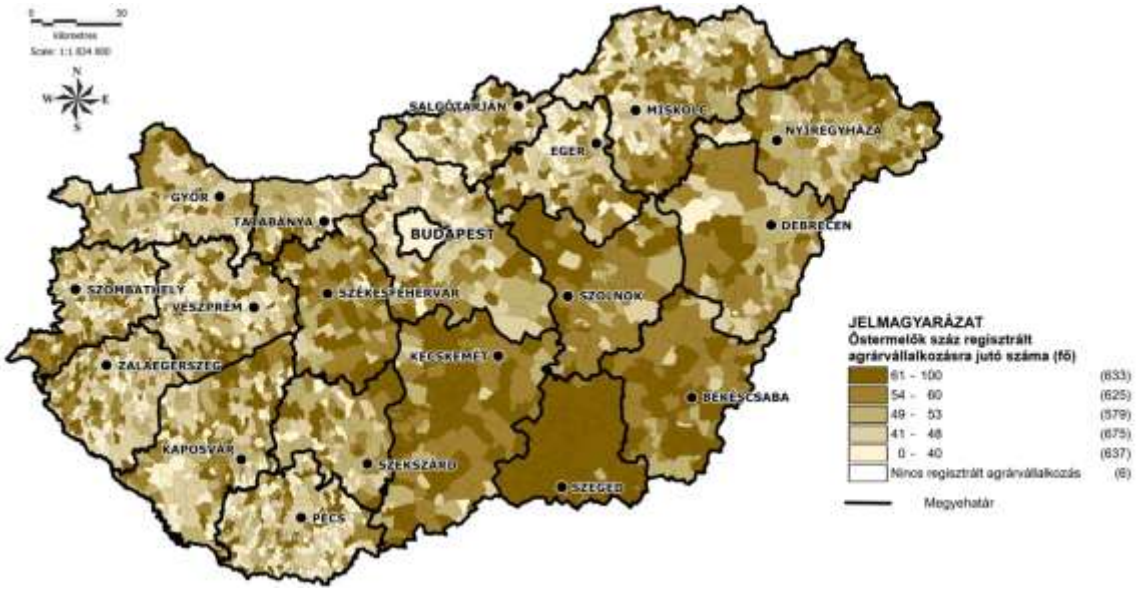

12. ábra: naponta ingázó foglalkoztatottak aránya (%)

Ezt bizonyítja a 13. és 14. ábrán látható mutatók egyvelege is: az őstermelők többnyire helyben, saját gazdaságaikban tevékenykednek, számuk igencsak magas a régióban.

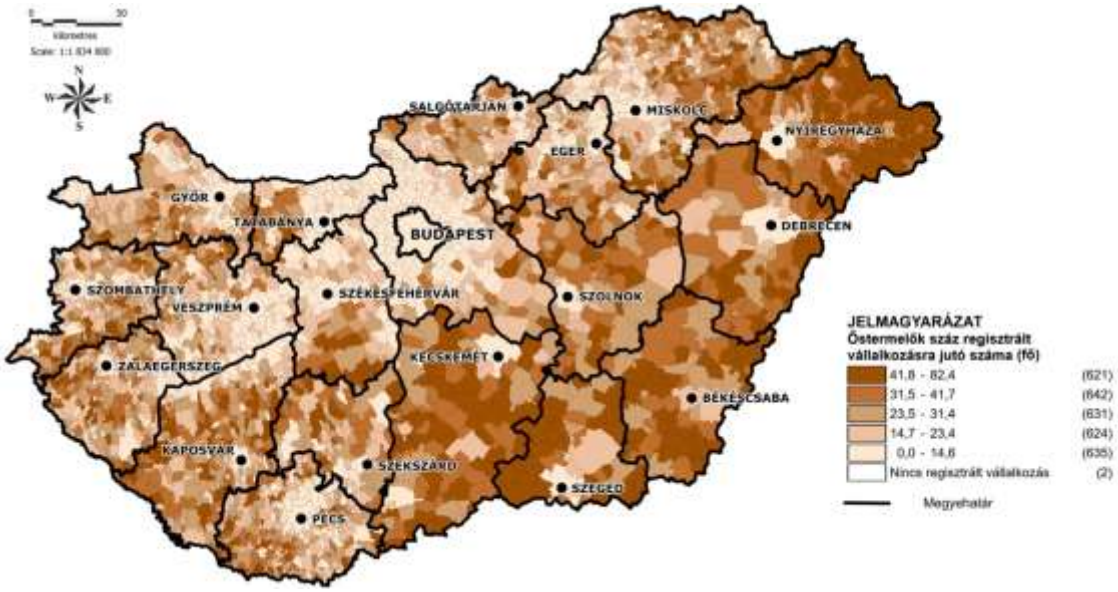

13. ábra: őstermelők ezer lakosra jutó száma (fő)

14. ábra: őstermelők száz regisztrált agrárvállalkozásra jutó száma (fő)

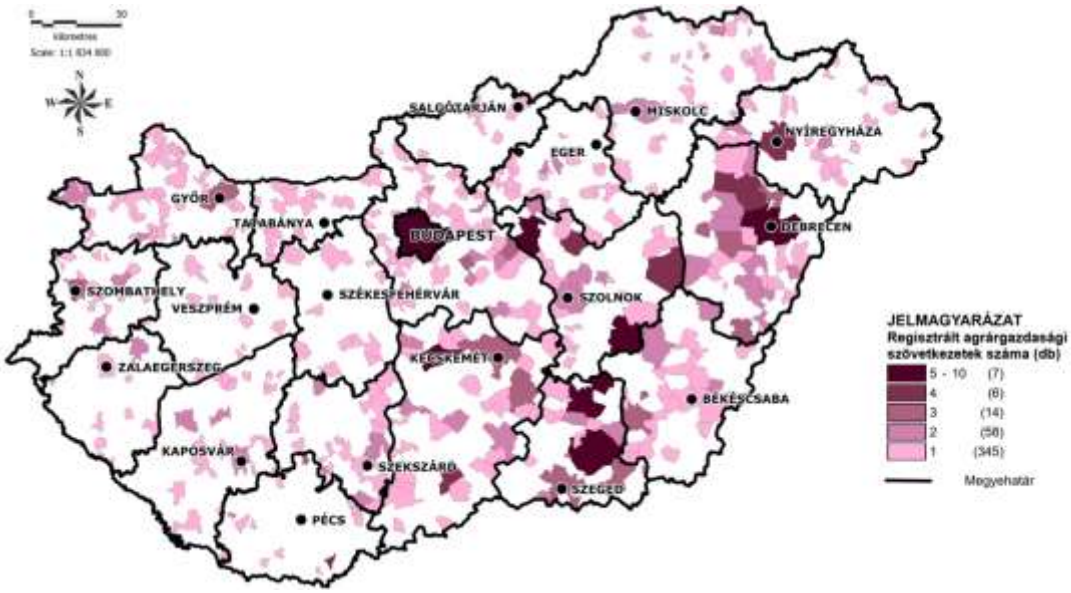
Külön érdekesség, hogy a 14. ábrán azt láthatjuk, hogy Csongrád megyében az agrárvállalkozások többsége mind „rendelkezik” őstermelőkkel.

A 15. ábra alapján pedig láthatjuk, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottak magas aránya mellett az Észak- és Dél-alföldi régiókban az őstermelők száma nem csak az agráripari vállalkozások arányában, de a regisztrált vállalkozások arányában is rendkívül magas.

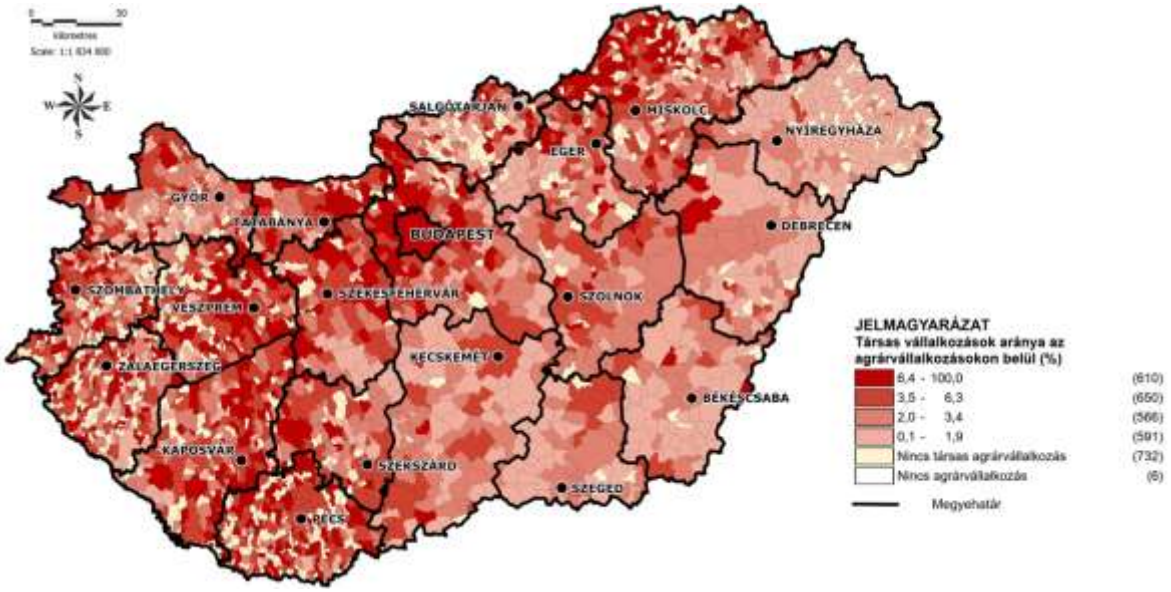

15. ábra: őstermelők száz regisztrált vállalkozásra jutó száma (fő)

Annak ellenére, hogy a Dél-alföldi régió (a legtöbb mutató alapján Észak-Alfölddel kézen fogva) rendkívül jó tulajdonságokkal és földrajzi adottsággal rendelkezik, a 16. és 17. ábra pontosan megmutatja, hogy a látszólag adott, jó helyzetük ellenére miért nem voltak képesek nagyberuházásokat megvalósítani. A legtöbb beruházás, innováció alapja az együttműködés, és éppen ez az, ami a legfejletlenebb ezen a területen.

16. ábra: regisztrált agrárgazdasági szövetkezetek száma (db)

17. ábra: társas vállalkozások aránya az agrárvállalkozásokon belül (%)

Hiába a magas foglalkoztatási arány, az őstermelők száma, a számos művelhető terület, a legtöbb gazdasági szereplő képtelen együttműködni egymással, amit tökéletesen szemléltet a 17. ábrán igencsak halovány színnel jelölt régió képe. Igaz, hogy a 16. ábra alapján a Dél-alföldi régióban található az agrárgazdasági szövetkezetek többsége, ez azonban a régió adottságait figyelembe véve kevés. Ha a helyi gazdasági szereplők képesek lennének együttműködni egymással és a saját hasznuk mellett a közösségi érdekeket is szem előtt tartanák, akkor hihetetlen mezőgazdasági fejlődés mehetne végbe a régióban.

3.4. Hol termeszthető a kender a Kárpát-medencében? – A kenderpotenciál környezeti, földrajzi jellemzői

3.4.1. A kendertermesztés múltja, hagyománya

A kender termesztése Európában pár ezer éves múltra tekint vissza. A kender (*Cannabis sativa*) az emberiség egyik legrégebben termesztett, legsokoldalúbb és leghasznosabb növénye. Fénykorát a XVII. században, a vitorlás hajózás korában élte.[32]

1970-től számos nyugat-európai országban – talán túlzott óvatosságból – tiltott volt a kendertermesztés annak ellenére, hogy az ipari kender nemesített és termesztett fajtái alacsony narkotikum-, vagyis THC- (tetra-hydro-cannabinol) tartalommal rendelkeztek.

A kendert a honfoglaló magyarok itt találták, de őseink már vándorlásaik során megismerték a növényt. Hazánkban i.e. 950-ből származó, kenderből készült textilmaradványokat találtak a Halimba-Cseres termőtájakon. A hazai kendertermesztés XX. századi (1980-1986) fénykorában 6-10 ezer hektáron termesztettek kendert, 7-9 tonna/hektár termésátlaggal, kitűnő minőségben, elsősorban az ország délkeleti részein. Ezzel nemzetközi elismertségre tettünk szert. A termesztés nagyüzemekben történt, korszerűsített technológiával, a Szegedi Kendertermesztési Rendszer (SZKR) szervezésével.

A rendszerváltás után hazánkban és a kelet-európai országokban a kendertermesztés hirtelen csökkent. Így itthon a termőterület 1991-re 1000 hektár alá zsugorodott, és jelenleg alig vagy egyáltalán nem haladja meg azt. 2001-ben hazánkban Széchenyi Nemzeti Kutatási Program indult a kendertermesztés innovációjára, piacképes, környezetbarát kendertermékek előállítására.

A történelmi Magyarországon az ipari kendertermesztés fénykorában – a XIX. század utolsó negyedében – mintegy 82 ezer hektáron termesztették a növényt, nagyobb területen, mint 2010-ben az egész világon. Az ipari kender termőterülete 2010-ben 60-70 ezer hektár volt világszerte.

[32] IVÁNYI Ildikó Dr.: Kender. In: IZSÁKI Zoltán – LÁZÁR László: Szántóföldi növények vetőmagtermesztése és kereskedelme (579-607. o.)

Az ipari kender az 1990-es évek óta reneszánszát éli mint természetes alapanyag, gyorsan megújítható nyersanyag.[33] Különösen nagyra értékelik környezetbarát jellegét, hogy gyakorlatilag nincsenek betegségei, kártevői, a gyomokat gyorsan elnyomja, jól hasznosítja a talaj tápanyagkészletét, így termesztése minimális kemikália felhasználásával is megoldható. A környezetvédők és a „zöld mozgalmak" a rostkender fa-helyettesítő szerepét hangsúlyozzák, ugyanis egy hektár kender fatömeg-hozama megfelel nyolc-tíz hektár fenyőerdő évi hozamának, ugyanakkor cellulóztartalma felülmúlja azt. Nyilvánvalóvá vált, hogy olyan növényről van szó, amely a korszerű mezőgazdasági termelés legtöbb igényének eleget tesz. Közülük néhány kiemelve:

- a végtermékei többnyire nem élelmiszertermékek; korszerűek, mert lebomlóak, a hulladékuk újrahasznosítható,
- energiacélú hasznosítása többféleképpen is lehetséges (égetés, biogáz, bioetanol),
- energiamegőrző hőszigetelő anyagok készíthetők belőle,
- termesztése környezetkímélő,
- az égetése során keletkező füstgáz alacsony károsanyag-összetételű,
- termőterületén szennyvizek elhelyezése is lehetséges.

3.4.2. A hagyományos termesztési körzetek, termőhelyigénye

Magyarországon az úgynevezett magkender-kultúra már mintegy 50 éve mind tájilag, mind agrotechnikailag elkülönült a rostkender-termesztéstől. Míg azonban a rostkender viszonylag könnyen és gyorsan nagyüzemi kultúrává vált, a magkendert – annak ellenére, hogy a gépesítésre van kidolgozott eljárás – ma is kisüzemi módszerekkel termesztik. Legfőképpen a betakarításra vonatkozik ez.

Hazánk egész területén biztosítva van a kender hőigénye, bár az ország a déli kenderfajták termesztési körzetének északi határán fekszik. Termőhelyigényét tekintve a magkender, eltérően a rostkender talajigényétől, elsősorban a láp- és kotutalajokon ad bő termést. A nagy szervesanyag- és nitrogénkészlet a növekedést kétségtelenül gyorsítja, bár a vetés e talajokon gyakran elhúzódik a nagy nedvességtartalom miatt. A belvízkár is jelentős terméskiesést

[33] IVÁNYI Ildikó Dr.: A rostkender felhasználási lehetőségei indokolják a termesztés fejlesztését. In: Agro Napló, 2006. március (40-47. o.)

okozhat. Ezeken a tájakon a gyakori meleg és a hosszú, száraz ősz viszont kedvez a mag érésének.

Ilyen talajok a hazai kendermagtermesztés központjában, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében vannak. Éppen ezért ez ideig Magyarországon a magkender-vetésterület kizárólag az ország északkeleti részében lévő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei láp- és kotutalajokon található. A túlzott területi koncentráció az 1940-es évek végén alakult ki, és ma már tudjuk, hogy sok kockázatot rejt magában (árvíz, korai fagyok, belvíz stb.), ezért célszerűnek látszik a magkender vetésterületének egy részét fokozatosan az ásványi talajokra áttelepíteni.

Mivel a magkendert eddig kizárólag Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében termesztették, ezért, ha ásványi talajokra, más tájakra akarjuk a magkender egy részét áttelepíteni, ott az egy új kultúrának számít, amit meg kell honosítani, meg kell kedveltetni a termelőkkel, és pontosan betartható termesztési technológiát – ideértve a gépesítést is – kell biztosítani. Ez esetben jó minőségű ásványi talajokon (csernozjom, réti agyag, öntés stb.) eddigi tapasztalatok szerint 0,6-0,8 tonna hektáronkénti magtermést könnyen el lehet érni. Azt is figyelembe kell venni, hogy a magkender vegyszeres gyomirtása láptalajokon nem oldható meg, ásványi talajokon azonban már megoldott. Célszerű a vetésterület egy részét fokozatosan *Békés, Csongrád és Bács-Kiskun megye* löszön kialakult mezőségi talajaira is áttelepíteni. Ezeknek a talajoknak a vízgazdálkodása kiváló, és így még extrém száraz években is elfogadható magtermést tesznek lehetővé.

3.4.3. Éghajlatigény

Az éghajlatigényt tekintve a rostkender és a magkender eltér egymástól. A rostkender termesztéséhez kevesebb hőösszegre van szükség, míg a magkender tenyészideje 5-6 héttel tovább tart, s ezért hőösszegigénye 2500–3000 °C. Ebből következően az ország déli területein célszerű magkendert termeszteni, és az északi részeken rostkendert.

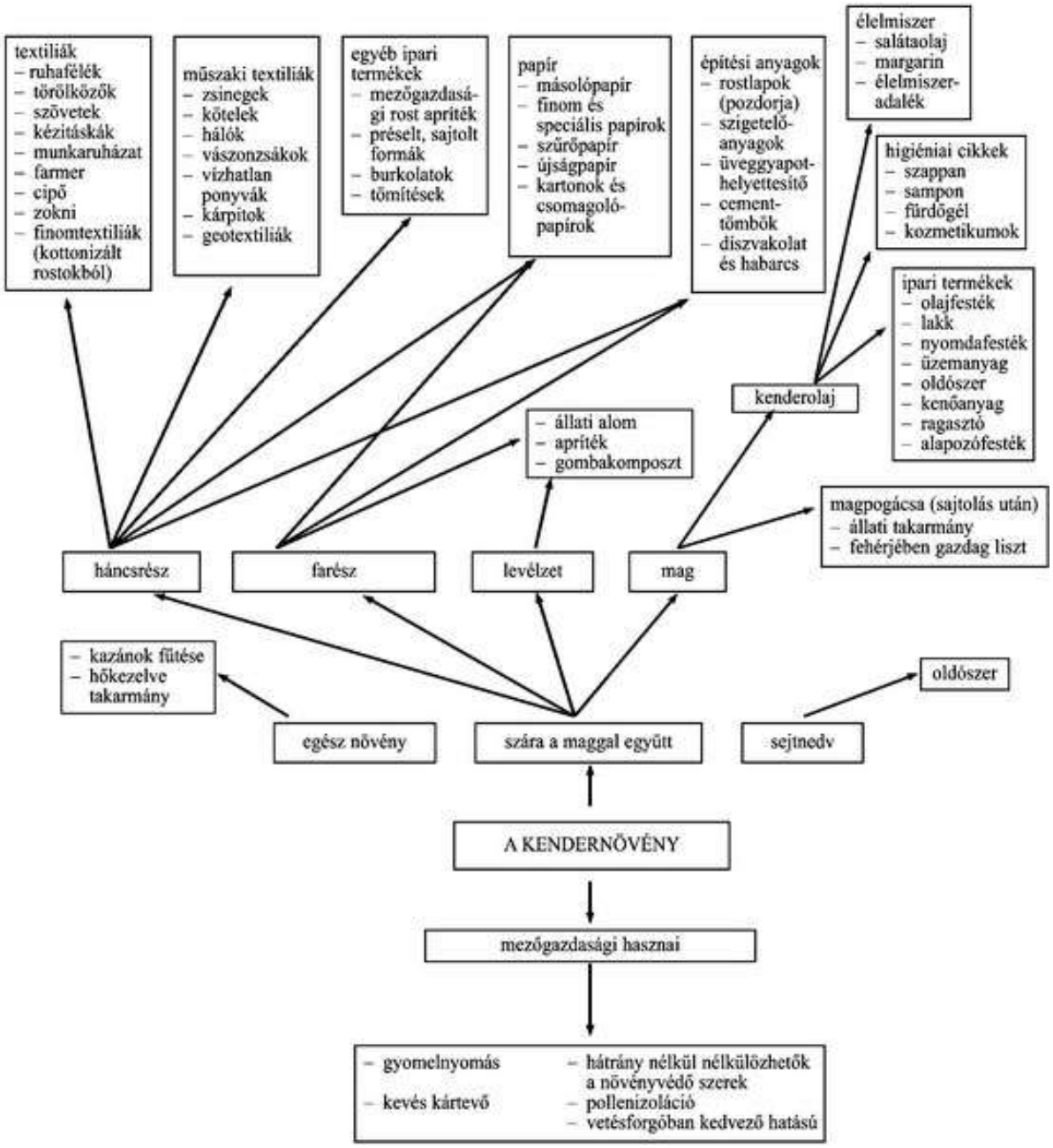
Tőlünk északra a déli fajták magja már nem érik be, csak a rostkender termeszthető sikerrel. Hazánkban a nyugat-dunántúli megyék kivételével mindenütt kielégül a magkender hőigénye, azaz október elejéig biztosan beérik a magja.

A kender a hidegre nem nagyon érzékeny, már 1-2 °C-on megindul a csírázása és 2-3 °C felett a növekedése. A talajmenti fagyot (-5-től -6 °C-ig) 1-2 pár lombleveles állapotban átvészeli, de később fagyérzékenysége fokozódik.

3.4.4. A fókuszágazat fontos tényezői és lehetőségei

Összefoglalásul kiemeljük a fókuszágazat megújításának néhány különösen fontos tényezőjét:

- A magkender és a rostkender termesztési igénye, technológiája eltérő.
- Agrotechnikailag, vetésforgóba illesztése miatt másképp kell kezelni.
- A magtermesztés kézi munkaigénye, szaktudásigénye magasabb.
- „Újra” meg kell honosítani, be kell illeszteni a termesztési rendszerekbe.
- Nagyfokú szervezettséget igényel.
- A termesztői bizalmatlanság miatt külön támogatást kell biztosítani.
- A fentiek miatt a szaktanácsadás és integráció elengedhetetlen az eredményekhez.

18. ábra: A kender felhasználásának lehetőségei[34]

3.5. Jó gyakorlatok felmérése

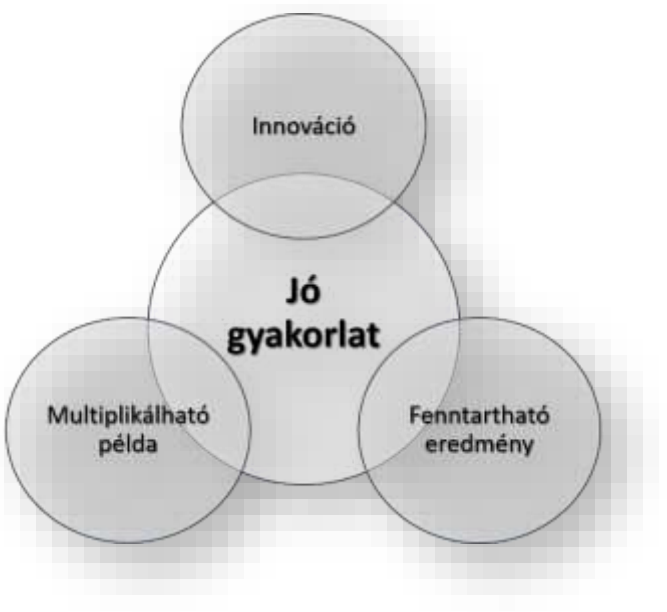
A települési közösségi fejlesztési programokban szerzett évtizedes tapasztalatok, következtetések megerősítik: **egy helyi fejlesztés akkor tekinthető sikeresnek**, ha a belső erőforrások és külső támogatás segítségével megvalósuló ötlet a település gazdasági struktúrájában, közösségi infrastruktúrájában, kulturális, polgári mechanizmusaiban, humán

[34] IVÁNYI I., uo.

közszolgáltatásai között az ötletet megvalósító projekt lezárulta, a támogatások felhasználása után is **elérhető marad**. Ez az újítás, amely a közösség, illetve település egészét fejleszti, az a példaszerű tevékenység, amelyet „**jó gyakorlat**nak” nevezhetünk.

A foglalkoztatási célú közösségi fejlesztések, a társadalmi felzárkózást segítő gyakorlatok közül azon eljárások, módszerek, technikák tekinthetők „jó gyakorlatnak”, amelyek esetében érvényesnek tekinthetők az alábbi megállapítások:

1. Az adott gyakorlat tartalmaz olyan módszereket vagy tevékenységeket, amelyek **újszerűek**, építő jellegű megközelítéseket, technikákat hordoznak;
2. Bizonyíthatóan vagy már bizonyítottan és **fenntarthatóan hozzájárul** az adott társadalmi csoport (célcsoport) **jólétéhez, felzárkózási lehetőségeinek bővítéséhez**, életminősége javulásához, esélyeinek erősítéséhez;
3. Mások számára is követendő, átvehető **példaként szolgál**.

19. ábra: A jó gyakorlat fogalmi megközelítésének tényezői

Egy „jó gyakorlat” akkor jó vagy helyes, ha **sikeres, innovatív, fejleszthető, fenntartható, dokumentált és továbbadható**, valamint a leghatékonyabban használja fel a rendelkezésre álló emberi és anyagi erőforrásokat.

Közösségi „jó gyakorlatot” bármelyik önkormányzat, gazdaság, szervezet, közösség vagy magánszemély készíthet, amely munkájával hozzá szeretne járulni a település, térség közösségi problémáinak megoldásához, jólétének növeléséhez, életminőségének javításához, lehetőségei szélesítéséhez, tenni szeretne **a közjó érdekében**, oly módon, hogy sajátos

gazdasági, társadalmi, kulturális céljai keretében vagy azok elérése mellett hozzájárul elsősorban a hátrányos helyzetűek, a mélyszegénységben élők és romák, gyerekek, idősek, nők és fogyatékkal élők problémáinak enyhítéséhez vagy megoldásához. *A hátrányos helyzet sajátos, programunkban kiemelt figyelmet érdemlő típusa a kisebbségi nemzetiségi, anyanyelvi kulturális lét, az anyanemzettől való elszigetelődés.*

20. ábra: A jó gyakorlattal szemben megfogalmazott elvárások

A közösségi „jó gyakorlat" helyi sikeressége érdekében szükséges, hogy az érintettek és érdekeltek által **elismert szolgáltatásként** legyen képes működni, **mérhető, értékelhető** minőségelemekkel rendelkezzen.

A „jó gyakorlat" **megismételhető, multiplikálható**. Az adott településen, térségben meghatározott feltételekkel bevált, sikeres megoldás értékelésekor meg kell vizsgálnunk, hogy a minimálisan szükséges személyi, anyagi, infrastrukturális stb. feltételek rendelkezésre állhatnak, és fenntarthatóan biztosíthatóak-e abban a körben, ahol az adott felzárkóztatási példákat terjeszteni kívánjuk.

További elvárás, hogy a „jó gyakorlat” legyen **innovatív**, új vagy az eddig létezőktől különböző megoldásokat tudjon kínálni az adott terület vagy közösség problémájára. A „jó gyakorlat” legyen **egyedi és továbbfejleszthető**.

A „jó gyakorlat” azon **célzott közösség számára legyen új** vagy újszerű, amely közösség azt át kívánja venni, meg kívánja valósítani.

A „jó gyakorlat” adaptálhatósága biztosítja azt, hogy **más is felhasználhatja** az adott területen már jól működő programot.

Elvárás, hogy a „jó gyakorlat” **tulajdonosa legyen beazonosítható**, a dokumentáció tartalmazza: a pontos címét, a megvalósítás helyszínét, az érintett célcsoportot és annak jellemzőit, problémáit, a működésének bemutatását, újszerűségét, partnerhálózatát, referenciáit, szükséges erőforrásait, fenntarthatóságát, adaptációjának lehetőségét.

A példatár fejlesztésének egy további fontos szempontja lett, hogy a kutatás és dokumentálás körét nemcsak a „jó gyakorlatokra” terjesztjük ki, hanem tovább lépünk: az esetleírások között **nem csak a „sikertörténetek”** jelennek meg, de bemutatásra kerülnek olyan problémák, jellemző hibák, hiányosságok, amelyekkel a közösségi indíttatású helyi gazdaságfejlesztési, foglalkoztatási programok jellemzően, vagy gyakran találkozhatnak. A területen zajlott nagyszámú projekt tapasztalataiból karakteresen rajzolódnak ki azok a gyakorlatok is, amelyek nem vezettek eredményre, konfliktust vagy hátralépést okoztak a közösségfejlesztés, illetve a települési fejlesztő munka skáláján, az elképzelés nem tudott meggyökeresedni.

3.5.1. Foglalkoztatási példatár

A módszertani munkához kapcsolódó tevékenységekben a fenti koncepció alapján térképeztük fel a foglalkoztatási célú gazdaságfejlesztő munka eddigi gyakorlatából, valamint a felzárkóztatási célokhoz kapcsolódó szélesebb közösségi, helyi gazdaságfe jlesztő munka köréből szintetizálható példákat, tapasztalatokat. Az volt a szándékunk, hogy – az összegyűjtött példák feldolgozásával, értékelésével – támogassuk a foglalkoztatási célú, a foglalkoztathatóságot és a települési versenyképességet fejlesztő munka módszertanának és gyakorlatának megújítását, a térbeli-közösségi adaptáció gyorsítását.

Előkészítő munkánk során, szakértőink segítségével a Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal, a VÁTI, a vidékfejlesztési tudásközpontok (NAKVI, HOI, MNVH), az akadémiai műhelyek kutatási dokumentációja, valamint az NSKI korábbi gyűjtése köréből több mint ezer helyi gazdaságfejlesztési, foglalkoztatási, közösségi célú vidékfejlesztési, agrár- és kulturális célú példa körében vizsgálódhattunk. A szűrés során – projektünk jellegéből adódóan – először az elsősorban foglalkoztatási célú helyi fejlesztésekre összpontosítottunk. Jól dokumentált helyi jó gyakorlatokat szinte csak a közmunka vonatkozásában találtunk, ezért a vizsgálatunk körét kiterjesztettük a helyi gazdaságfejlesztési innovációk szélesebb körére, majd a határon túli Kárpát-medencei, később pedig szélesebb léptékű nemzetközi gyakorlatokra is.

Célunk nem a teljeskörűség volt. Pilot jellegű kutatási projekt lévén arra törekedtünk, hogy a tartalmi kategóriák, célok, a földrajzi elhelyezkedés és lépték szempontjából a lehető legtöbb „színt", típust felsorakoztató gyűjteményünk alakuljon ki, ugyanakkor az elemzési szempontoknak megfelelő számú és minél teljesebben dokumentált rekord álljon a rendelkezésünkre. A példatár kiterjesztése a kutatási projekttel párhuzamosan, illetve azt követően, annak eredményeit felhasználva, az NSKI műhelyeiben történik majd.

A több száz megvizsgált, majd mintegy 40 dokumentált, adatbázisba gyűjtött példa feldolgozása, értékelése, majd az adaptáció lehetőségének vizsgálata során jól elkülönültek egymástól az **összetett megoldások, komplex jó gyakorlatok**, illetve az **elemi eljárások, operatív beavatkozási eszközök**. Mindezek együtt jól szolgálják azt, hogy a foglalkoztatási, foglalkoztathatósági célú helyi gazdaságfejlesztési munka, a kapcsolódó közösségfejlesztő „jó gyakorlatok" beépülhessenek a települési, térségi fejlesztő munkába, erősítsék azt a települési civil és szakmai közösséget, valamint azok makroregionális hálózatait és együttműködéseit, amelyek hozzájárulhatnak a népességmegtartó képesség és a képességmegtartó népesség[35] lokális, mezo- és Kárpát-medencei léptékű erősítéséhez, fejlesztéséhez, növekedéséhez.

A példatár komplex elemei, a **komplex jó gyakorlatok** az elemi eszköztárral szemben nem összeilleszthető „receptek", „építőkockák", sokkal inkább modellként kezelendő „menük", „típustervek" azok számára, akik hasonló problémák megoldására, kihívások teljesítésére keresnek megoldást.

[35] KEMÉNY Bertalan nyomán

A **példaértékű operatív beavatkozási eszközök** tevékenységek, elemi megoldások, ötletek, eljárások, amelyek építőkockaként válogathatók, variálhatók és így adaptálhatók egy-egy komplex települési, közösségi fejlesztés, pályázati portfólió tervezése során.

21. ábra: A foglalkoztatási példatár funkcionális szerkezete

A példatár elemeit a felhasználók a fejlesztéseknek, tevékenységeknek, kapcsolatoknak a foglalkoztatáspolitika alapfunkciói, a Kormány foglalkoztatási szakpolitikai stratégiájában kijelölt célok és prioritások, a megvizsgált példák hatókörének tipizálása, valamint az NSKI Kárpát-medencei hálózatfejlesztési stratégiájában kijelölt fejlesztési irányok alapján kialakított **módszertan és hatásterület szerint**, a **célcsoport alapján**, valamint a program **társadalmi szerveződési, beavatkozási szintje szerint csoportosítva, szűrve tudják lekérni és felhasználni**.

A jó gyakorlat kritériumait és a dokumentáció, az adaptálhatóság teljeskörűségéhez szükséges adatokat, adatköröket a felépített adatbázis adatgyűjtő sablonjába, mezőszerkezetébe konvertáltuk át, majd interaktív adatelemző felületet készítve tettük könnyen átláthatóvá a kapott visszajelzéseket.

A „jó gyakorlatok” adatbázisa alapján azt láthatjuk, hogy a minősítési feladatok során inkább Észak-Magyarország (szűkebben Borsod-Abaúj-Zemplén megye) és Dél-Alföld

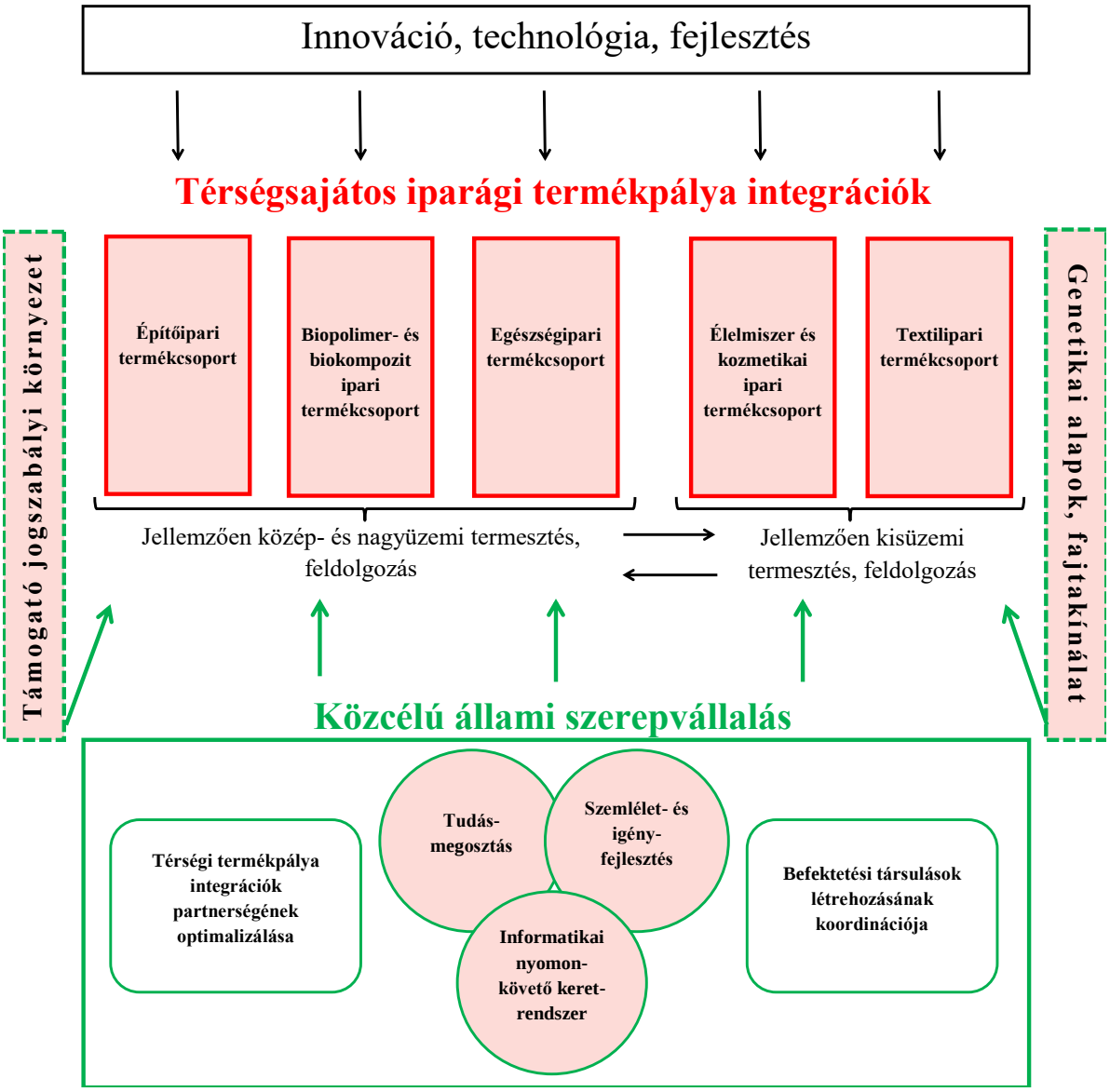
fejlesztési projektjei szolgáltak alapsokaságként. A határmentiség kérdése Burgenlanddal, Erdéllyel, a Kassa és Eszék vagy Dunaszerdahely környéki területekkel kapcsolatban merült fel a jó gyakorlatok felmérése során.

A fejlesztések elsődleges színtere a család és a közösség, illetve a település. A társadalmi szinten megrajzolható célcsoportok között főként az „alacsony társadalmi státuszúak, mélyszegénységben élők"; illetve a „munkaerőpiacról kikerültek, álláskeresők" szerepelnek. Ha azonban a (főként a foglalkoztatásra, az együttműködésre, új kompetenciák megismerésére fókuszáló és a fenntarthatóságot erősítő) támogatási munka univerzalitását nézzük, akkor a település teljes lakossága is szóba kerül a célcsoportok között. A megvalósítók között találunk igazgatási szereplőket (pl. a Szlovák-Magyar Határon Átnyúló Foglalkoztatási Paktum tagjai: Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ; Dunaszerdahelyi Munka-, Szociális- és Családügyi Hivatal; illetve számos önkormányzat: Cserdi, Őriszentpéter, Pornóapáti, Algyő), civileket, magánszemélyeket (pl. Aczél Ádám őstermelő); települések és az ágazat – esetenként nemzetközi – szövetségét (pl. Csereháti Településszövetség, Szerbiai Kenderszövetség; Oxford Women's Training Scheme, Sheffield Hallam University, The Open University, The Women's Workshop és német, farncia, dán nemzetközi partnerek; Regionaler Entwicklungsverband Industrieviertel), illetve profitorientált cégeket (pl. NaturaTEX Szociális Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet; Trip Hemp Fashion Kft, Nagyfa Alföld Kft.).

3.5.2. Mérési és megvalósítási módszerek

A hatásmérési tervünk két mérési dokumentáción alapul. Az egyik az a hatásmérési mátrix, amelyben a kedvezményezett célcsoportok meghatározása mellett a kendergazdasági projekt lehetséges hatásterületei mentén elemezzük a projektek mérföldköveit / projektciklusait.

A másik irány pedig a dimenziókhoz kapcsolódó mutatók kialakítása, az első (bázis) mérés elkészítése. Ezek a mutatók jelenleg még főként az egyéni kérdőívezéssel / interjúzással mérhető kategóriákat (kapcsolati háló bővülése, disszeminációs alkalmak, terek, a kenderhez kapcsolódó ismeretek bővülése).

22. ábra: Stratégiai környezet - Összeállította: Molnár György igazgató (Nemzetstratégiai Kutatóintézet)

Az észak-magyarországi megvalósítóink szerint az iparikender-gazdaság „inkább agrár-innováció, mivel ezzel a növénnyel egy teljesen új dolgot kell megvalósítani, itt a technológia kapcsán is még a nemesítőkkel együtt dolgozunk és kísérletezünk, úgyhogy mindenféleképpen agrár. Társadalmi [innováció] is, hiszen munkaerőt biztosítunk. Magas munkaerőigényű (főleg a vetőmagelőállítás), de ha lesz hozzá esetleg termék-előállítás, illetve idegenforgalom is, akkor még inkább, mert akkor állandó személyzetre van szükség.”

Az encsi járás kender-innovációra nyitott ágazati szereplői körében egy fókuszcsoport műhely során a következő információkat tudtuk rögzíteni:

Települési-társadalmi háttér

A vizsgált településeken az aktív korú lakosságszáma 1000 fő feletti. A járásközpont szerepét betöltő Encs lakosságszáma 6000 fő. Más válaszokból létszik, hogy Encs ezt a szerepet ugyan betölti, de nem képes menedzselni, gazdasági és fejlesztésekhez kapcsolható humán infrastruktúrában lemaradónak minősítik a várost válaszadóink.

Válaszadóink szerint az erőforrások és megítélésük a térségi városokban hasonlóak.

A központi szerep megítélése elsősorban a kereskedelmi és foglalkoztatási, illetve mezőgazdasági/környezeti szempontból volt pozitív(abb). Az agrárszakemberek – lényegében hasonlóan – egyharmad-egyharmad arányban a környező településekhez hasonló, inkább fejlődő, illetve se nem fejlődő, se nem hanyatló településnek ítélték meg lakóhelyüket.

A mezőgazdasági innováció szempontjából főként az alábbi tényezőket nevesítették válaszadóink:

- a jó közbiztonság
- a mezőgazdasági termékutakban való gondolkodás
- az önkormányzati testület céltudatossága, döntési képessége
- térségi mezőgazdasági munkamegosztás
- a leszakadó csoportok bevonása a mezőgazdasági termelésbe
- kézműves hagyományok
- mezőgazdasági termékek hozzáadott értéke

Az agrárműködés/átalakulás néhány jellemzője

A birtokkoncentráció nem jellemző a településekre (a település határában azonban már kevésbé találunk szétszórt területeket). Szinte mindenki azt válaszolta, hogy a térségben egy (számos esetben diplomások által működtetett) mezőgazdasági vállalkozásnak a minimálbérnél nagyobb jövedelmezősége van.[36]

[36] A beszámolók szerint hasonló a helyzet foglalkoztatottként is.

A munkaerőpiacra és a határon túli kereskedelmi tevékenységre szinte mindenki a következőket válaszolta:

- „Fordított” munkaerő-áramlás (emberek, akik a határnak ezen az oldalán élnek, rendszeresen dolgoznak a túloldalon)
- „Fordított” munkaerő-áramlás (emberek, akik a határnak ezen az oldalán élnek, alkalmanként dolgoznak a túloldalon)
- Egynapos kereskedelmi tevékenység (a határnak ezen az oldalán élők rövid kiutazások során különböző termékekkel kereskednek a határ túloldalán)
- „Fordított” egynapos kereskedelmi tevékenység (a határ túloldaláról származó személyek különböző termékekkel kereskednek a helyi piacokon)

Elmondhatjuk tehát azt, hogy az érintett járásokban, a „limes” teremtette gazdasági létforma (életvilág) alapvetően a hazai megélhetési formákat preferálja.

A kendergazdaság fellendítéséhez – a válaszadók szerint – az érintett polgármesterek és önkormányzatok egyforma hozzáállása, a partnertelepülésen lévő, „témára” érzékeny személy megléte, valamint az érintett települések közötti „tradicionális kapcsolatok zavartalansága” szükséges.

Jellemző ugyanakkor az is, hogy mezőgazdasági feldolgozóüzemet alig találni a térségben, és a mezőgazdasági együttműködésben is alig volt sikeres településközi együttműködés.

A kendergazdaság bevezetésének fő értékei, az eddigi „hívószavak” a következők lehetnek:

- Túlélési és hátrányos helyzetből kivezetési programként használható.
- Produktív jellege miatt nemcsak a mezőgazdasági „láb” erősödik a településen, hanem a térségi ipari ágazat is fejlődik.
- Erősödik a települési népességmegtartó képesség.
- Javult a helyi / térségi gazdasági integráció, kapcsolatok, szerveződések jönnek létre.
- Kihasználatlan emberi, tárgyi és természeti erőforrások kerülnek bevonásra.

Ugyanakkor nem mondható el, hogy egyértelműen „javul a vagyonbiztonság”. Az ipari kendernek mint újra meghonosítandó kultúrának a bevezetését elsősorban a térségi tradíció, az adottságok (földminőség) és az új terméklánc-lehetőségek alapozzák meg.

A déli mintatérségünkben a kenderrel kapcsolatos gondolkodás nem most van újraszületőben. Tulajdonképpen itt az agrárium szempontjából a „megszakított” fejlődési út jellemző. Ez az út alapvetően nem az abaúji minta, a szociális gazdaság típusú, támogatott modellek megvalósulását jelenti, hanem a piaci alapon működő, térteremtésre / együttműködések építésére és működtetésére alapozott szándékok működését erősíti.[37]

[37] A program helyzetfeltárása is ezt a megállapítást erősíti: A kender gyorsan növő, nagy terméshozamot produkáló, sokoldalúan feldolgozható növény. A Dél-alföldi régió, ezen belül Csongrád megye különösen alkalmas kendertermesztésre. A természeti adottságok mellett a megyében még rendelkezésre áll az elmúlt évtizedekben felhalmozott szakértelem, tudás, illetve kismértékben feldolgozó kapacitás, emellett nagy kutatási-fejlesztési potenciállal rendelkezik.

4. A szervezetfejlesztési és foglalkoztatás-fejlesztési mintaprogram(ok) kísérleti megvalósítása

4.1. A Kender Innovációs Platform szereplőinek beazonosítása

A **KIP stakeholder-elemzése** mindenekelőtt azt jelentette, hogy feltérképeztük az adott helyzetben fontosnak számító érintett csoportokat, és az ő érintettségük természetét.[38] Egyenként szemügyre vettük az érintetteket, szempontjaikat, és ezeket értelmeztük. Vizsgáltuk, milyen **érdekük** fűződik a KIP tevékenységéhez, milyen **elvárásaik** vannak a KIP folyamataival kapcsolatban, és milyen **érdekérvényesítő befolyással** rendelkeznek e folyamatok felett.[39]

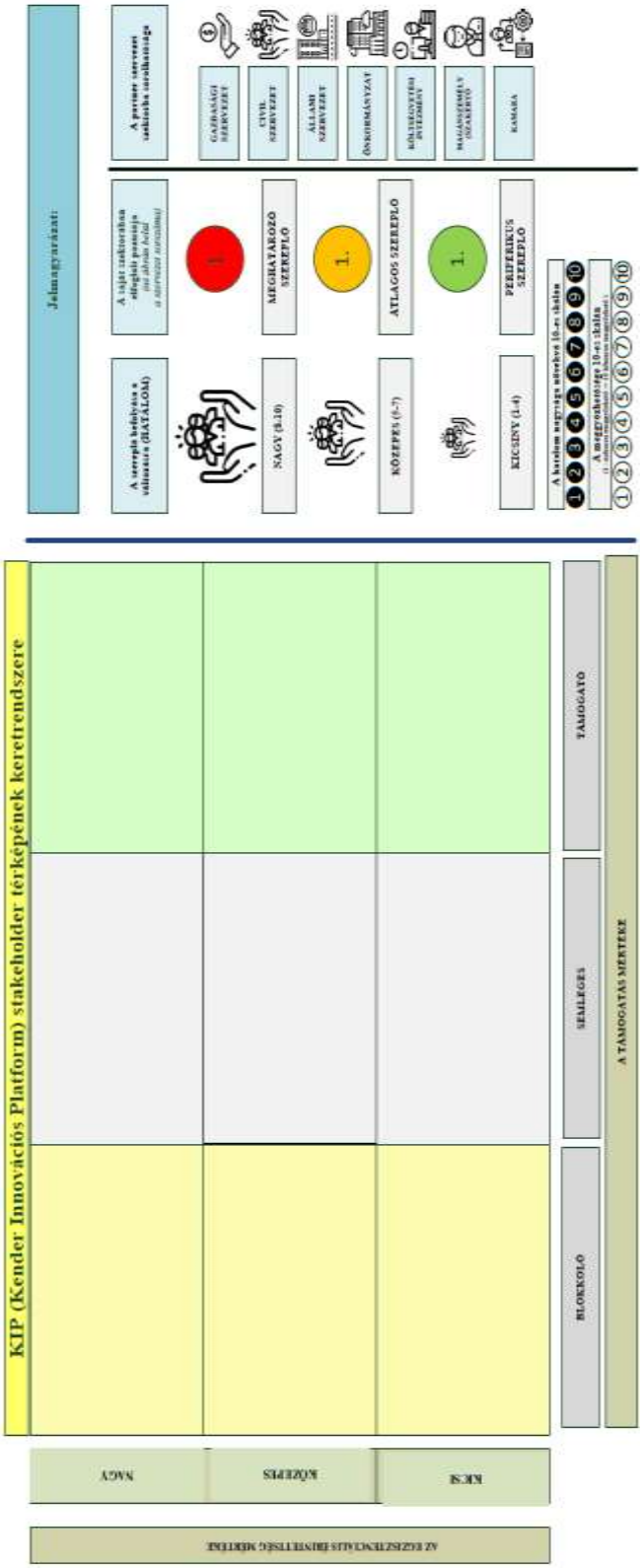
A stakeholder-analízis elvégzett lépései a következők voltak a Kender Innovációs Platform (KIP) pilot projektjében

1. Az érintettek azonosítása
2. Információgyűjtés az érintettekről
3. Az érintettek céljainak azonosítása
4. Az érintettek erős és gyenge pontjainak elemzése
5. Az érintettek stratégiájának meghatározása
6. Az érintettek viselkedésének elemzése
7. Beavatkozási terv (cselekvési terv) kidolgozása

[38] Forrás: www.szocialisgazdasag.hu

[39] Forrás: mba.net-tech.hu

A stakeholder-elemzés 6 dimenziós BCG keretrendszerben:

23. ábra: A stratégiai szövetségek hatdimenziós BCG keretrendszere. Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ahhoz, hogy a Kender Innovációs Platform (KIP) tudja jelezni az egyes csoportok valószínű viselkedését, sok segítséget nyújthat az elkészített **stakeholder-térkép[40] (23. ábra)**. A térkép dimenziói a következők lettek:

1. dimenzió (hagyományos)

Az egzisztenciális érintettség mértékének vizsgálata. Azt vizsgáltuk, hogy a szervezet vagy magánszemély (szakértő) számára mennyire fontos a Kender Innovációs Platform (KIP) ügye. Ez olvasható le a térkép „Y" tengelyéről. Értékei: **„kicsi", „közepes", „nagy".**

2. dimenzió (hagyományos)

A Kender Innovációs Platform (KIP) ügyéhez való viszonyulás vizsgálata. Azt vizsgáltuk, hogy a szervezet vagy magánszemély (szakértő) részéről milyen a támogatás mértéke és iránya. Ez olvasható le a térkép „X" tengelyéről. Értékei: **„ellenző (blokkoló)", „semleges", „támogató".**

3. dimenzió (kibővített)

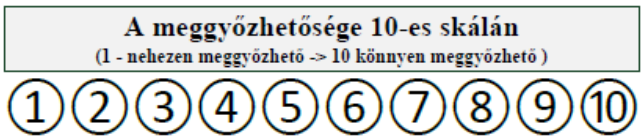
A Kender Innovációs Platformhoz (KIP) kapcsolódó folyamatokra való ráhatás (hatalom) nagyságának vizsgálata. Azt vizsgáltuk, hogy a szervezet vagy magánszemély (szakértő) mekkora hatalommal rendelkezik a Kender Innovációs Platform ügyeit illetően. Ez olvasható le a szektorba sorolhatóságot jelző **ikon nagyságából, illetve a fekete hátterű körben fehér számokkal is meghatároztuk egy 10-es skálán.**

[40] Forrás: www.szocialisgazdasag.hu

4. dimenzió (kibővített)

A Kender Innovációs Platform (KIP) ügyeiben való meggyőzhetősége mértékének vizsgálata. Azt vizsgáltuk, hogy a szervezet vagy magánszemély (szakértő) mennyire meggyőzhető a Kender Innovációs Platform ügyeiben. Ez olvasható le **a fehér háttérrel rendelkező körben található fekete számokból.**

5. dimenzió (kibővített)

A Kender Innovációs Platform (KIP) partner szervezete melyik szektorba sorolható. Azt vizsgáltuk, a szervezet vagy magánszemély (szakértő) melyik szektorban tevékenykedik. Ez olvasható le a térkép **ikonjairól.**

6. dimenzió (kibővített)

A Kender Innovációs Platform (KIP) partnerszervezete saját szektorában milyen pozíciót foglal el. Azt vizsgáltuk, objektív megítélés alapján, hogy mekkora a jelentősége a saját szektorán belül. Ez olvasható le a térkép **színkódjaiból.** A körök belsejében a szervezet elemzésben viselt **sorszáma** szerepel.

Az elemzésben külön-külön azonosítottuk a releváns szereplőket és érdekeltségeiket az állami, a magán, a társadalmi és közösségi szektorokon belül. Túl ezeken a kategóriákon, az elemzésben meg kellett vizsgálni az érdekelteket tudásuk, szakértelmük és alkalmazható erőforrásaik tekintetében is. **A stakeholder-elemzés csak azonosítja és elemzi a potenciálisan lényeges érdekelteket, de nem mutatja meg azt, hogy azok miként válhatnak aktív és jelentőségteljes résztvevőkké, további intézkedések megalkotóivá a Kender Innovációs Platformon belül. Ezt az KIP együttműködési megállapodásának kell biztosítania.**

A stakeholder-elemzést **két különböző időpontban végeztük el.** Ez biztosítja azt, hogy a pilot projekt során elért változásokat most ábrázolni tudjuk. Az első elemzés a 2018. november 21-i állapotoknak megfelelően készült. A stratégiai szövetségek kialakításának és irányításának vízesés-modellje szerint haladtunk. Az elemzés célja a kezdeti szakaszban a KIP látókörébe került **szervezetek azonosítása, alapvető céljaik és viselkedésmintáik** megismerése volt. A vizsgálat eredményét az ún. **kezdeti térképen** rögzítettük **(basic map).** A kezdeti térkép két táblán került feldolgozásra. Az értékelés dr. Füzesy István (NSKI területi koordinátor) beszámolója alapján készült.

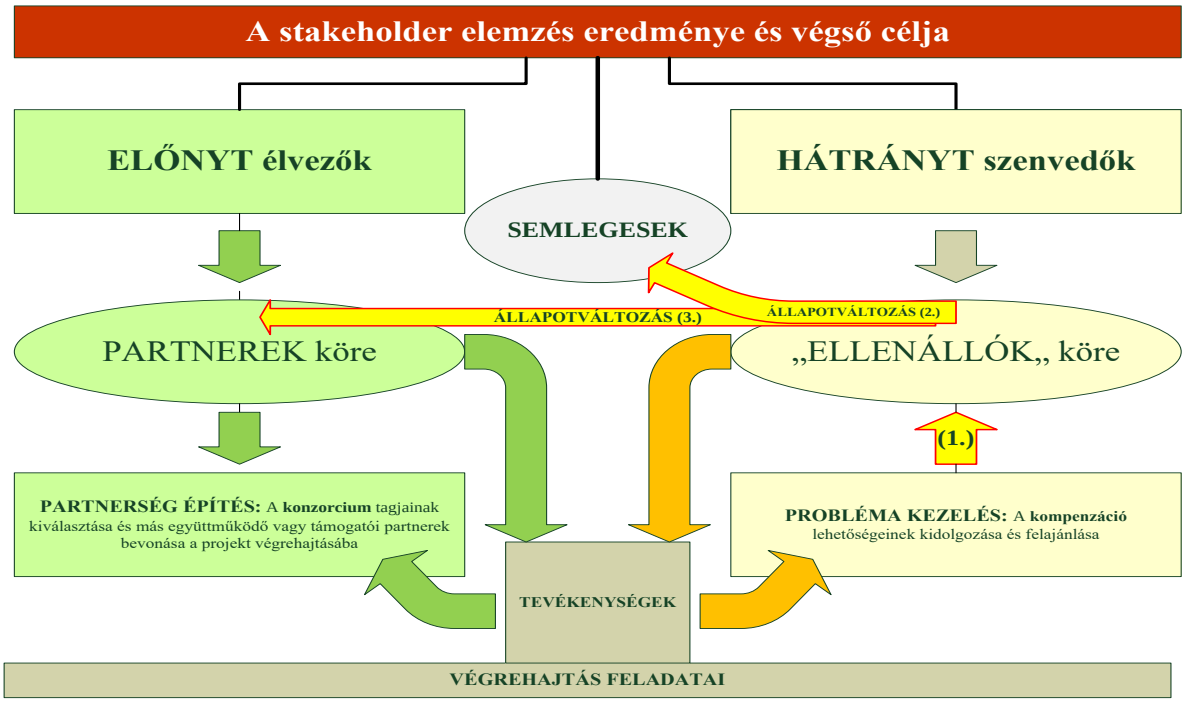
A második elemzés 2019 szeptemberében készült. A vizsgálat célja a fejlesztési folyamat során a KIP előkészítési folyamatához csatlakozott **új szervezetek** azonosítása, és alapvető céljaik és viselkedésmintáik megismerése volt. Itt azonban az elemzés körébe vontuk a **korábban csatlakozott szervezetek korábbi pozíciójában bekövetkezett változás** bemutatását is. A vizsgálat eredményét az ún. **továbbfejlesztett térképen** rögzítettük **(advanced map).** A továbbfejlesztett térkép 3 táblán került feldolgozásra. Az értékelés Pásztor Zsolt (NSKI szakmai vezető) beszámolója alapján készült. Az elkészült táblák, a jobb olvashatóság érdekében, pdf formátumban a tanulmány mellékletét képezik. Az értékelést szakaszonként végeztük el, azok a leíró részek után következnek.

Az első elemzés összegzéseként elmondhatjuk, hogy az érintett szervezetek megkeresése a Nemzetstratégiai Kutatóintézet részéről meghívásos alapon történt. Ezzel magyarázható, hogy a blokkoló tartományban egyetlen szervezet sem található. A potenciális partnerszervezetek száma úgy bővült, hogy az új partnerek újabb szervezeteket ajánlottak saját kapcsolathálójukból. Az első szakasz végén (2018. november 21.) a stakeholder-listában olvasható szereplők kerültek képbe. A listában 9 gazdasági szervezet, 3 civilszervezet, 3 önkormányzat, 4 költségvetési intézmény, 1 szakértő és 1 kamara szerepel. Földrajzi elhelyezkedésüket vizsgálva ezen szervezetek közül 16 Csongrád megyéhez, 3 Békés

megyéhez, egy részben Bács-Kiskun megyéhez kötődik, 1 pedig határon túli magyar szervezet. Az egzisztenciális érintettség/viszonyulás tengely mentén vizsgálva a szervezeteket megállapítható egy nagyfokú bizonytalanság. Az ideálisnak mondható pozícióban egyedül a kezdeményező NSKI foglalt helyet akkor. Feltűnő, hogy ebből a pozícióból szinte teljesen hiányoztak a gazdaság szereplői. E bizonytalanság kialakulásának oka a Kender Innovációs Platformról (KIP) rendelkezésre álló hiányos információk voltak. Ez megszüntethető volt később a jól menedzselt információcserével. Feltűnő továbbá, hogy a gazdaság szereplői a közepes vagy kis egzisztenciális érintettség és a semleges magatartásforma mezőiben helyezkedtek el, annak ellenére, hogy ők a változás kulcsfigurái. Az érdekek mentén való meggyőzésük a KIP későbbi sikerének záloga.

A nem gazdasági szervezetek zöme alacsony egzisztenciális érintettség mellett a támogatói magatartásformát követte akkor. A 21 szervezet közül 8 meghatározó a saját szektorában, illetve ágazatában, 10 átlagos szereplő, míg 3 szereplő periférikus helyet foglal el. A szervezetek hatalma, azaz befolyása a változásokra 4,43-as átlagot mutat egy 10-es skálán. Ez az érték megfelel az elvárásainknak, különösen úgy, hogy az értékek szórása a várt normál eloszlású. Aggasztó azonban, hogy a nagy hatalommal rendelkező és egyben meghatározó szereplők nincsenek feltétlenül a támogatói zónában, vagy nehezen meggyőzhetők a változások szükségességét illetően. A meggyőzhetőség 3,14-es átlagot mutatott egy 10-es skálán. Ez aggasztóan alacsony volt. Ez a szervezetek konzervatív működésével, és korábban már bemutatott bizonytalanságával függhetett össze. **A szervezetek nehezen kimozdíthatók a működésük során megszokott érdekekkel benépesített komfortzónából, ami a szervezeten kívüli eseménytérben való cselekvés legnagyobb akadálya.** Ez az eseménytér jelen esetben éppen a stratégia szövetségben való aktív részvétel. A meggyőzhetőség értékei között hetes vagy annál magasabb érték és egyes nem szerepelt. A kettes (nehezen meggyőzhető) értéket 11, a négyest 7, az ötöst 2, míg a hatost 1 szervezet jellemzésére lehetett illeszteni. Úgy gondoltuk, ez javítható a **tartalmas, nyílt és őszinte kommunikációval.** A felismert ellentmondások megoldására új kommunikációs stratégiát, mint beavatkozási tervet, kellett kidolgozni.

Az elemzést követően **beavatkozási tervet** készítettünk, amelynek hagyományos logikáját az ábra szemlélteti:

24. ábra: A stratégiai szövetségek stakeholder-beavatkozási terve (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A beavatkozási terv normális esetben az **előnyök megerősítésével** a támogatókból partnereket, **meggyőzéssel** vagy **kompenzáció felajánlásával** az ellenzőkből legalább semleges hozzáállású szereplőket teremt. Ezt a hagyományos technikát a Kender Innovációs Platform (KIP) vonatkozásában nem lehetett alkalmazni. A fejlesztés korai szakaszában nem bukkantak fel blokkoló szervezetek, hiszen a megkeresések célirányosak voltak, így nem is vált szükségessé kompenzációs stratégia kialakítása. Figyelmünket inkább a partnerségi kör kiszélesítésére és a korábbi szereplők pozíciójának, hozzáállásának javítására összpontosítottuk.

25. ábra: A KIP stakeholder-fejlesztési folyamatának pillérei (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Ennek beavatkozási eszköze a **meggyőzés** volt, amit a fenti, egyszerű, általunk kifejlesztett kommunikációs eszköz alkalmazásával segítettünk elő. A bemenetek, eszközök, módszerek és kimenetek tudatos átgondolásával olyan kommunikációs folyamatot menedzseltünk, amelynek végeredménye a továbbfejlesztett stakeholder-térképnek (**advanced map**) megfelelő állapot lett. Mint korábban már említettük, a második elemzés 2019 szeptemberében készült. A vizsgálat célja a fejlesztési folyamat során a KIP előkészítési folyamatához csatlakozott új szervezetek azonosítása, alapvető céljaik és viselkedésmintáik megismerése volt. Itt azonban az elemzés körébe vontuk a korábban csatlakozott szervezetek korábbi pozíciójában bekövetkezett változás bemutatását is. A vizsgálat eredményét az ún. **továbbfejlesztett térképen** rögzítettük **(advanced map).** A továbbfejlesztett térkép 3 táblán került feldolgozásra.

A kezdeti stakeholder-térképen ábrázolt állapothoz képest jelentős átalakulás történt 2018. november 21. és 2019 szeptembere között. Egyrészt öt új szervezettel bővült a partneri kör, másrészt a korábban már bevont szervezetek pozíciója is lényegesen megváltozott. Elmondható, hogy a 21-ről 26-ra bővült szervezeti lista korábban már értékelt 21 szervezetéből csupán 4 szervezetnek (SZTE Mezőgazdasági Kar, SZTE Gyógyszerésztudományi Kar, Első Magyar Kenderfonó Zrt., Vajdasági Agráregyesületek Szövetsége) maradt változatlan a pozíciója, és csupán két esetben (Kiss Zoltán szakértő, Algyői Önkormányzat) látunk romlást a szervezeti pozíciókat illetően. A potenciális partnerszervezetek száma úgy bővült, hogy a régi partnerek újabb szervezeteket ajánlottak saját kapcsolati hálójukból. A második, fejlesztő szakasz végén (2019 szeptembere) a fenti, kibővített stakeholder-listában olvasható szereplők szerepeltek. A listában változatlanul 9 gazdasági szervezet, 5 civilszervezet, 3 önkormányzat, 7 költségvetési intézmény, 1 szakértő és 1 kamara szerepel. A KIP szempontjából nem túl szerencsés, hogy a gazdasági szereplők száma nem nőtt, de az új civil szervezetekkel való bővülés a társadalmi beágyazottság növekedését jelzi.

Az önkormányzatok (3), szakértő magánszemélyek (1) és kamarák (1) száma nem változott. A költségvetési intézmények száma 4-ről 7-re emelkedett, ami annak tudható be, hogy a közben csatlakozó kutatókat nem magánszemélyként, hanem kutatóként vettük fel a stakeholder-térképre, az őket foglalkoztató egyetemeken keresztül. Földrajzi elhelyezkedésüket vizsgálva ezen szervezetek közül 16 Csongrád megyéhez, 4 Békés megyéhez, 4 más megyéhez vagy Budapesthez kötődik, 2 pedig határon túli magyar szervezet. Örvendetes a második határon túli szervezet megjelenése a formálódó szövetségben. Az egzisztenciális érintettség/viszonyulás tengely mentén vizsgálva a szervezeteket megállapítható, hogy **hatalmas átrendeződés következett be.** Az ideálisnak mondható pozícióba sok szervezet került, ahol eddig egyedül a

kezdeményező NSKI foglalt helyet. Feltűnő, hogy ebben a pozícióban megszaporodtak a gazdasági szereplők. E javulás mögött a jobb, átalakított kommunikációt, és az ez által létrejött jobb bizalmi légkört kell látnunk.

A Kender Innovációs Platformról (KIP) potenciális szereplőinek információval ellátottsága sokat javult. Feltűnő a gazdaság szereplőinek a közepes vagy kicsi egzisztenciális érintettség és a semleges magatartásforma mezőiből való elmozdulása. A nem gazdasági szervezetek többségének is nőtt az elköteleződése. A 26 szervezet közül 17 meghatározó a saját szektorában, illetve ágazatában, 6 átlagos szereplő, míg 3 szereplő periférikus helyet foglal el. A kezdeti térképhez képest itt nagy eltérés tapasztalható, ami két okkal magyarázható. Egyrészt megváltozott a megfigyelő személye (Pásztor Zsolt, NSKI szakmai vezető), így szubjektív eltérések alakulhattak, másrészt az új szereplők NSKI által való megkeresésénél szempont volt a saját szektorban, ágazatban elfoglalt meghatározó pozíció.

A szervezetek hatalma, azaz befolyása a változásokra, 5,42-as átlagot mutat egy 10-es skálán. Ez az érték javulást jelez, hiszen az új szereplők magas értékekkel léptek a partneri körbe. Az értékek szórása is közelebb van az átlaghoz, ami szintén az értékelő személyének megváltozásával összefüggő eltérés. Kedvező fejlemény, hogy a nagy hatalommal rendelkező és egyben meghatározó szereplők a támogatói zónába helyeződtek át. A meggyőzhetőség 3,14-es átlagról 5,45-ös átlagra javult egy 10-es skálán. Ezt a feljavult kommunikációval magyarázhatjuk. Sikerült a bizonytalanságot csökkenteni. Az eseménytér kiszélesedett, a stratégiai szövetségben való aktív részvétel előtt tornyosuló akadályok leomlottak. A meggyőzhetőség értékei között az 1-es, 10-es és 6-os érték nem fordult elő. A 9-es egyszer, a 8-as kétszer, a 7-es hétszer szerepelt. A kettes (nehezen meggyőzhető) értéket 2, a hármast 2, a négyest 5, az ötöst 7 szervezet jellemzésére lehetett illeszteni. Minden bizonnyal a javulás a tartalmas, nyílt és őszinte kommunikációval magyarázható. A kialakított partnerségi állapot alkalmas a KIP szervezésének következő szakaszba való átléptetésére. A végső cél az NSKI utódjának megtalálása a diagonális szövetség irányítására.

A Kender Innovációs Platform fejlesztésének következő szakasza a stratégiai szövetség formai és tartalmi kereteinek meghatározása volt. Ebben a szakaszban került meghatározásra a jogi forma, illetve a stratégiai szövetség céljának megközelítően pontos meghatározása. A tartalmi keretek kijelölésénél számba vettük a stratégiai szövetségek lehetséges fajtáit, majd ezt a korábbi kendertermesztési és feldolgozási hagyománnyal szembesítettük. Nem feledkeztünk meg a kulcsszereplők motivációjának feltárásáról, célrendszerük pontos beazonosításáról sem.

Vizsgálatot végeztünk a rostkender-alapanyag termesztésének korábbi és jelenlegi jövedelmezőségi helyzetével kapcsolatosan. Annak ellenére, hogy a fejlesztési terület a Dél-alföldi régió, és azon belül Csongrád megye, nem feledkeztünk el a másik pilot projektről sem a Bodrogközben. Az Észak-magyarországi régióban szerzett tapasztalatok itt is értékesek lehetnek, majd tovább vihetők a teljes Kárpát-medence területére. A megtérülési számításoknál ezért figyelembe vettük Aczél Ádám termelési adatait is, bár ennek dokumentálása nem itt, hanem a másik pilot projektnél történt. Fontos feladat volt a gazdasági kulcsszereplő kapcsolati hálójának feldolgozása, és a KIP egyéb szervezeteihez fűződő viszonyuk tisztázása. Ezt követően egy kompendiumban foglaltuk össze azokat az ajánlásokat, amelyeket a KIP létrehozása utáni időkben érdemes követni, hogy az jól irányítható szervezetként működjön.

Az algyői zárókonferenciát, amelyen a kendergazdaság reprezentatív dél-alföldi és vajdasági szereplői vettek részt, október 14-én rendeztük meg. A zárónyilatkozat a konferencia és a kenderipar meggyökeresítésének tanulságait is jellemzi:

A résztvevők egyetértettek abban, hogy mélyíteni szükséges a gazdasági és egyéb szektorok szereplői közötti bizalmat, ezért a munkacsoportok által egyeztetettek szerint a ***Dél-Alföldi Kender Innovációs Platform*** megteremtése érdekében

- a közös célokat együtt kell meghatározni
- a kereteket úgy kell kialakítani, hogy minden szereplőnek közvetlen érdekeltsége kell keletkezzen az együttműködésből
- a hagyományok és régi tudásanyagok felelevenítése, ápolása szükséges
- folyamatos (rendszeres) párbeszéd elengedhetetlen a szereplők között
- forrásbevonásra tett koordinált lépések szükségesek
- előadások és tudásmegosztások szervezése
- olyan pilot projekt megvalósítása szükséges, amely egy működőképes kendergazdasági modellt a gyakorlatban megvalósít
- a termelők összefogására kell törekedni
- a kisebb és nagyobb szereplők kölcsönös bizalmon alapuló együttműködése elengedhetetlen

4.2. Önálló gazdák közösségi kendertermesztési modellje Abaúj térségben

Az alprojekt célja az volt, hogy foglalkoztatás-fejlesztési mintaprogramot dolgozzon ki és a annak kísérleti megvalósítását is támogassa a gyakorlati tapasztalatok elemezhetővé válása érdekében. Végső célként megjelent, hogy a kezdeményezés tovább vihető, kiterjeszthető legyen szélesebb együttműködésre, a régiós hasznosításra.

A korábban (2019. április) kidolgozott és bemutatott terv alapján támogatás és finanszírozás bevonását terveztük, az első év munkafolyamatait, működési és pénzügyi modelljét írtuk le. A kipróbálás bő fél éve követte a terveket, a vállalkozást további fejlesztésre, tőkebevonásra, a modell kiterjesztésére jó alapnak tartjuk. A terv egyes feltételezései a megvalósítás során eltérő mértékben teljesültek.

Ami a termelést illeti, a sok változó – termőföld, vetőmag minősége, alkalmazott termesztési technológia (vetéstől a betakarításig minden elemében), munkások bevonása és használhatósága, raktározás, szárítás – szinte minden elemében korrekciókra szorultak az eredeti feltételezések. Megítélésünk szerint partnerünk kiválóan, teljes elkötelezettséggel, minden erővel azon volt, hogy megvalósítsuk a termesztési célkitűzéseket. A pénzügyi tervet sikerült tartani, némi eltéréssel, lényegében a terv pontos volt.

Ami a gazdák együttműködését illeti, itt érezzük talán a legnagyobb hiányosságot: lényegében egyszemélyes megvalósításról volt szó, némi segítséggel, de nem igazi kooperációval. A pilot tervezés során felmerült, hogy a négy gazda, akik szóban megegyeztek az együttműködésről, alakítson valamilyen társaságot vagy más jogi kötelékkel megerősített szerveződést – az időhiány miatt erre nem fektettünk nagyobb hangsúlyt –, ám nem is ez volt a fő akadálya a valós közös munkának. A következő időszakra Aczél Ádám is gazdasági társaságot tervez, más partnerekkel, komoly üzleti és szervezeti tervezéssel – amelyek előkészítését elkezdték.

Ami a szakpolitikai és üzleti kapcsolatépítést illeti, ebben a projektmegvalósító NSKI és a HROD igyekezett minél több segítséget és eligazítást adni. A pilot előtt megbeszéltekhez képest új szempontokkal éltek egyes partnerek, pl. a legfontosabb közreműködő, az Agromag Zrt., ezek kezelésére sok energiát kellett fordítani. A pilot végére körvonalazódott olyan megállapodás, amely a jövőre nézve biztató minden fél számára. A felmerülő kapcsolódó projekt-együttműködésekben nem sikerült előbbre lépni – ezek követése némileg opportunista

módon történt, a következőkben tervezettebben, jobban felkészülve lehetne ezekről előre gondolkodni. A piac intenzív változásait figyelembe véve a megvalósítóknak a további segítség és közreműködés indokoltnak tűnik.

Ami körültekintő tervezést és előkészítést igényel: a minőségi munkavégzésre alkalmas munkaerő megtalálása mellett, váratlanul úgy tűnik, az alapvető mezőgazdasági munkafolyamatok elvégzésére alkalmas munkavállalókat is nehéz megtalálni és bevonni. Emellett a gazdák együttműködése terén komolyabb szervezetfejlesztés, kulturális fejlesztés nélkül nem lehet eredményt elérni. Jelenleg ez az együttműködés kizárólag projekt-alapú: azaz, ha van fejlesztési forrás, egy adott feladatra összeállnak partnerek. A hosszabb távú együttműködés megalapozása teljesen más szemléletet és gyakorlatot indokol. Ezek elemeit a HROD munkatársai a különféle műhelytalálkozásokon, képzéseken és egyéni konzultációk során próbálták átadni, de hosszabb időre és szélesebb együttműködői körre volna szükség az érdemi változáshoz.

A kísérleti modell középpontjában az ipari kender vetőmag-előállítása, ennek koordinációja szerepel – önálló gazdák együttműködésében, kezdetben néhány, később néhányszor tíz helyszínen. A továbbfejlesztés a termékek értékesítése irányában lehetséges a termesztési együttműködés első éveinek tapasztalatai alapján, míg végül értelmezhető foglalkoztatási hatást tud kiváltani az elindított fejlesztés.

Az alprojekt végére kialakult, hogy a vetőmagtermesztés mellett törekednek a cséplési alj begyűjtésére és annak értékesítésére is. A Cannatural betakarító gépe (felső virágrész levágására, majd kicséplésére) kellene hozzá, építeni (egy parcellakombájn vágóasztalából átalakítva – használt eszközökből átépíteni) vagy vásárolni kellene (több millió forint).

Ami az együttműködést illeti, a négy együttműködő gazda közül a fő munkát az integrátor szerepet betöltő Aczél Ádám végezte, a többiek hozzáadott értéke csekély volt a próbaprojekthez. A jövőt illetően több másik lehetséges üzleti és szakmai partner bevonásával gazdasági társaság jönne létre, amely célul tűzné ki a fajtafenntartó és az észak-magyarországi integrátor szerepkör betöltését is.

A projekt elején éltünk azzal a feltételezéssel, hogy az értékteremtésben az értéklánc-modell lehet az egyik segítségünkre, és a bodrogközi tevékenységekre megalkottunk egy lehetséges sémát, amelyet némi módosítással követtünk a pilot tapasztalatait figyelembe véve és feldolgozva.

Ádámnak összesen van 30 hektár földje: búza – 8, kukorica – 10, napraforgó – 5, pohánka (hajdina)-mohar 3, kender 1,5-2 ha a jelenlegi termesztési megoszlás.

A pilot fő célja ipari magkender vetőmag-termesztése volt. Az első évben kétlaki-, a másodiktól már egylaki kender előállítása a terv. Minőségi cél volt az inkább kevesebb, de nagyobb értékkel bíró termény előállítása és értékesítése önálló gazdák együttműködésében. Jelenleg 6 település, a tervek szerint 30-egynéhány településen működne a termelési és értékesítési kooperáció. A szolgáltatás központi tartalma a marketing, eladás, piacépítés, üzletfejlesztés, technológiai támogatás és az adminisztráció.

A termelésben a kendervetőmaggal bevetett terület átlagosan gazdánként 1 ha-ral indult. Aczél Ádám a saját maradék 26 ha- területén egyéb, fent bemutatott terményeket vet. A kender is idényjellegű intenzitású foglalkoztatást ad / munkát igényel. Az alábbi táblázatban felsoroljuk a főbb termesztési tevékenységeket és azok megvalósulását a pilot periódusban:

Időszak	Termesztéssel kapcsolatos tevékenység/ termesztési ciklus jellemző	A megvalósulás jellemzői
0. fázis: első negyedév	Előkészületek: munkások toborzása, kiválasztása, kiképzése	
1. fázis: március-április	Vetés előkészítése: szántás megmunkálás, hamis magágy készítése, vetőgépek beállítása, magágy készítése	
2. fázis: április	Vetés, gyomirtás	Április közepe: megjött a vetőmag, bejött az eső, május közepéig Mag: 62%-os csírázású – (72% fémzárszáma – mérés – tv. szerint nem is lehetne vetőmag) – kifizettették vele, utána megmaradt – küldtek másikat, annak a felét fizette (az 98% korrekt) – május elejére futott át – 12-én és 16-án vetettek Géppel vetették, 6 soros – szemenkénti vetőgéppel, Preemergens permetezés – vetés után, kelés előtt – Belchin cégnek kísérlet, Promann – metobromorum – 500g/l nem volt ismert a dózis, egyes helyeken duállal keverték Magról kelő egyszikű gyomokra van, dual gold kétszikű gyom – 1 ha megkapálása 480 e Ft-ra jött volna ki 2-3 hét, egy hónap után lehetett látni vetési hiba volt: túl mélyre vetették – ahol vetési hiba volt, ott traktorral kaszáltak
3. fázis: április-május	Sorközművelés - napraforgónál lombtrágyázás, növény kondicionálása	Sortáv (75 és 50 cm) és tőtáv (2-3 cm) sűrű, hogy minél vékonyabb legyen a növény Ezzel együtt fejtrágyázás – műtrágyával 150 kg pétisó lombtrágyázás, folyékony – a mikro-makro elemeket pótolták topolás: visszavágás – bokrosodás – vezérszál blokkolja enzimekkel az alsó szálak növekedését – oldalhajtások megerősödnek, megduplázódik a számuk – egy fért el, mert utána elkezdett virágozni

Időszak	Termesztéssel kapcsolatos tevékenység/ termesztési ciklus jellemző	A megvalósulás jellemzői
4. fázis: június-július	Hímtelenítés, - ez az egylaki növényeknél van (a jobban virágzó egyedek között néhány naponta el kell távolítani a megjelenő hímeket) gyomkender és árvakelés eltávolítása, kaszálás, idegenelés	Végül egylaki kender nem került vetésre – izolációs távolság (1 km) fajtánként – mezsgye – föld széle, ne legyen keresztbepótlás fajtaidegen egyedek eltávolítása – napraforgó - elküldte az embereket – egy ha átjárása 12000 Ft volt, pontatlan, akiket betanított, nem értek rá (polgármesteri hivatal koordinációs diszfunkciója miatt) második visszavágás nem fért bele, növekedés sem olyan volt –
5. fázis: július- augusztus	Virágzás, lombtrágyázás	
6. fázis: szeptember	Betakarítás leghamarabb a mag érettségi fokának 70%-akor	Kombájnnal takarítják be: hozam 5-6 q lesz (ennyinek kellene maradni) (tervezett 8-hoz képest)
7. fázis: szeptember	Tarlóhántás, árvakelés irtása betakarítás után 1-2 héttel, magszárítás, tisztítás, logisztika, zsákolás	Gyapotok bagolylepke kártevő – azt most irtják permetezővel (1908)

Kulcskérdés volt a brigádok vezetőinek megszerzése, a stabil brigádok kialakítása. Ez nem sikerült: a tavasszal kiképzett emberek a vetés során és később sem álltak rendelkezésre, a helyettük talált munkaerő részben használhatatlan volt (lásd alább a részletes leírásban).

A termesztési együttműködésben a fő szervező erő Aczél Ádám, közvetlen együttműködésben három gazdával, akikkel már megállapodott az együttműködésről. Ők dolgoztatnának egy központi brigádot, amelynek tagjai rendelkeznek azzal a tudással, hogy a megfelelő magas színvonalon tudják elvégezni a munkálatokat, és ők járnának ki az együttműködésbe bekapcsolódott gazdákhoz. Ennek teljesülése csak kismértékben sikerült, a gazdák nagyon csekély mértékben kapcsolódtak be az együttműködésbe.

A szakmai innovációt a növény újdonsága és a vele folytatott kísérletezés, a minőség tökéletesítésének kutatás-fejlesztése és gyakorlati kipróbálása, technológiai átültetése jelentette. Együttműködés történt a nemesítőkkel és a már korábban más terményeken kipróbált integrátori működést a kender tekintetében egy piaci innovációként jeleníti meg. A társadalmi innovációs elem a foglalkoztatásban rejlik egyfelől: hiszen a korábban közmunka keretében megvalósuló munkaerőbevonást felváltják a magas minőségi munkavégzésre képes dolgozói rétegek foglalkoztatásával. Ennek a feltételezésnek minden eleme igazolódott: a termesztési újdonságokat elsajátította a pilot megvalósító – a munkaerőről pedig kiderült, nemcsak a magasabb képességűeket, hanem az alacsonyabbakat is nagyon nehéz alkalmi munkára megtalálni.

A termesztési folyamat részletesen a következők szerint alakult:

(előzmény) 2018. november 27.	Egyeztetés az Agromaggal Kompolton (Pásztor Zsolt, Mátrai Tibor, Finta Zsuzsanna, Kempf Laura közreműködésével). A kérdések a fajtanemesítés és a magtermeléshez használt fajták és azok felhasználása voltak. Szóba került az Interreg-es projektlehetőségekhez kapcsolódás, a szinergia az NSKI és más projektek között.
2019. január 8.	A novemberi megbeszélés pontosításaképpen felmerült a Fibrol fajta, amelyből 23 kg szuper elit áll rendelkezésre. Ebből Aczél Ádám 0,5 ha-on termelne az Agromagnak kendervetőmagot, az Agromag felügyelete mellett. Erre a célra a FMKXJ-E-15 blokk azonosítójú 0,5701 ha-os gibárti terület táblát nézte ki. Ezen a településen nem folyna másfajta kendertermesztés. Ami más területeket illet: Göncruszkán sok a gyomkender – régen nagyban ment ott a kendertermesztés – kb. 50 éve, keresztporzás lehet, ezért ott nem termelnének, a talaj viszont jó – magas a humuszréteg, barna erdőtalaj, jó vízmegkötő képessége. Árvakelés is nagy, mezsgyén ott marad. Gibárt amiatt lett elvetve, mert nem lett végül egylaki kendertermesztés, a kétlaki mellett döntöttek.

	Itt még szóba került további vetőmag vásárlása egy kétlaki és egy egylaki kenderfajtából, továbbszaporítás céljára, a szóba jöhető kétféle szerződés valamelyikének feltételei mellett. Itt az Antal és a Monoica fajtákról volt szó, összesen 4-5 hektáron, teljesen más településeken, 1-2 km izolációs távolságot betartva. Ezt elvetették később, mert ahhoz gyakrabban kell kijárni , ahogy a virágzás elkezdődik, kétnaponta ki kell járni és kiszedni a kétlaki hím fajtaidegen egyedeket, amelyek fokozatosan jelennek meg. Egylakiból mindegyik hoz virágot, önbeporlók vannak. Nagyobb a maghozama, mert a kétlakinak 50%-a hím. Ám a fenti nehézségek miatt nem vettek végül ilyen fajtát.

2019. április 24.	Megérkezett 22 kg tiborszállási elit vetőmag, fémzárszáma H-19096/0289

2019. április 29.	Itt szembesültek a gazdák azzal, hogy a vetés nem kezdhető meg az alábbi okokból: a 2 vetőgéphez (Amazon, Monosem) nincs megfelelő vetőtárcsa, mert a 2mm-es furatún átesik sok mag, az 1,1 mm-es furatúban pedig a nagyobb méretűek nem maradnak benne. Sok a nem kifejlett mag, a törtszem, a növényi maradvány; nem egyforma a magméret. Az ígérthez képest kisebb volt a csírázás – hivatalosan 72%, Aczél Ádám házi mérése szerint 62%. Ez a tervezett minőség alatt volt, és a többi gazda is tartott az alacsony arányú csírázástól. Megfordult a fejükben, hogy ha nem kapnak jobb minőségű magot, a kijelölt területet be kell vetniük kukoricával. Kiss Zoltán (Gabonakutató Intézet) (a muhar , pohanka, hibrid napraforgó termesztésre a kenderprojekttel szimbiózisban bevont – továbbfoglalkoztatási lehetőséget biztosító termelés támogatója) segített a hibrid napraforgó táblákat ellenőrizni.

2019. május 2.	Aczél Ádám és az együttműködő gazdák a következő területek bevetésére készültek: Vida Boglárka (Kányási József) füzéri telephellyel – Tiborszállási fajtából - 1,5 ha Kovács Gábor, Méra telephellyel Encsen - Kompolti - 1 ha Zsibai Zsolt, encsi telephellyel Forrón - Tiborszállási - 1 ha Aczél Ádám Encs – Forrón - Tiborszállási - 1 ha

2019. május 7.	A H-19-096/0289 fémzárolt elit tiborszállási vetőmagból vett mintából 400 db-ot csíráztattak, a mérés alapján 40-46%-os a csírázási százalék – az átlag a korábban említett 62% volt. Ennek következtében hiába emelték meg a kivetett magmennyiséget, veszélybe került a vetőmagtermelés eredményessége, mivel szakaszosan fog kelni, lesznek üres foltok a táblán, ahol nehéz lesz a gyomirtás, vegyszerrel nem tudják gyommentesen tartani ezeket a területeket, mert nem lesz takarás. A kézi kapálás megnöveli a költségeket, illetve, ha gyomos marad foltokban, az ellenőrzésnél leminősíthetik árumag termesztéssé. Az Agromag megígérte, hogy a kompolti vetőmag helyett küld 20 kg tiborszállási elit vetőmagot és május 6-án el is küldte. Ennek csírázása 97%, és az ezermagtömege 19,2 g. Tapasztalatok szerint május végén sem késő vetni a kendert. A kései vetés ugyanakkor nagyon kockázatosnak tűnt a szárazság miatt, illetve a kétszeri visszavágáshoz korábbi vetés szükséges. A román technológiában is április közepe-vége van feltüntetve. A bontatlan fém zárolt magokat Aczél Ádám megtartotta.

2019. május 10.	Aznap reggel állt el az eső, a pótlólagos, magasabb minőségű vetőmag is megérkezett. El lehetett kezdeni a vetést. Az Agromagtól ígért szerződések nem érkeztek meg. Tisztázni kellett ezek állását, és azt, hogy kinek a feladata a területek bejelentése és ellenőrzése, mert ehhez eddig semmi adatot nem kértek.

2019. június 8.	Egy hónappal a vetés után úgy tűnt, a közös munka nehezen megy a gazdatársakkal. Úgy látszott, nem akarnak a nehézségekben osztozni, csak a várható haszonban. Nem hogy segítenék a termesztést, majdnem hogy hátráltatják, mert Aczél Ádámnak kell intézni a vetőmagot, a műtrágyát, a vegyszert és a növénykondicionáló szereket, illetve számlázni mindenkinek. Tartani a rendőrséggel a kapcsolatot, a területeket bejárva. Felmerült, hogy egyszerűbb lett volna a saját területeiből bevetni a kellő mennyiséget.
2019. június közepe	Nagy gondok adódtak az állománnyal. A Gábornál és Zsoltnál lévő területek rendben vannak, de a többivel tanácstalanok voltak a gazdák. Encsen Kovács Gábor őstermelő külterületén 1 ha-on, 50 cm sortávolsággal 10 kg/ha mag mennyiséggel vetve (vetés ideje: 2019.05.04.), illetve Zsibai Zsolt Forró külterület 0,5 ha (vetés ideje: 2019.05.17.) rendben lévőnek tűntek a fejlemények. Az Aczél Ádám földjén lévő 1 ha terület közepe teljesen csupasz, pedig szépen sorolt a kenderállomány. Nem tudott rájönni, hogy mi lehet a probléma. A többi területnek is ő csinálta a magágyat, illetve ő vetett ugyanazon a napon. Aczél Ádám területén komplett sorok maradtak ki, mi ehette ki, vagy miért nem csírázott ki, kérdés volt. Az állomány szépen sorolt neki is és nem volt vetéshiba. Csak ott nem sorolt, ahol a preemergensen kijuttatott szer közben ráment a sorra és megtaposta. Füzéren annyi csapadék esett, hogy az oda tervezett 1,5 ha kendert nem tudták elvetni, a forgóborona beragadt.

2019. június vége	Szépen fejlődnek a növények. Táblánként az eddigi munkák: Kovács Gábor 1 ha: 150 kg pétisóval lett feltrágyázva és a sorköz művelve lett. Szép az állomány, 4-5 levélpár van. Egy hét múlva az első visszavágás. Zsibai Zsolt 0,5 ha: Fejtrágyázás 150 kg/ha alapon. Egy héttel később lett vetve, de egyforma fejlettségű, ezen a táblán is 4-5 levélpár jelent meg. Kánási József (Vida Boglárka) 1,5 ha: Nem tudták elvetni, a sok eső miatt nem lehetett rámenni a földre, azután úgy beszáradt, hogy a forgóborona is csak rögelt és a vetőgépük csúszó csoroszlyája nem tudta beletenni a magot, más gazdák pedig nem akarták ennyi területre felakasztani a vetőgépüket ismét. Megbeszélés Ablonczi Attilánál, aki Miskolcon kivonatolással foglalkozik, cséplési aljat vagy biomasszát vásárolna fel, CBD-t nyerne ki – folyamatban van a tárgyalás – 2019 év végén beszélik meg. 12 kg mag, ami Füzéren van, e célból Encsen virágzatra elvetve. A magtermesztésre már késő lesz. Saját 1. tábla 0,5 ha: Itt a vetőgépmélységet, vetőmagáramlást és műtrágyaadagolást figyelő és irányító szenzorok meghibásodtak, mint kiderült. A szerviz cserélte ezeket. Ezen a táblán 4 sor kimaradt. Ezeket újravetették, belevetettek, nem vetették újra az egész táblát, mert ami sorokat jól vetett a gép, azok ugyanolyan fejlettségűek voltak, mint az előző kettő. A sorokat meghúzták kapával, illetve a hibrid napraforgónak az egyedszámát beállították, és ahol szükséges, ott a tövek között kézzel megkapálták. Velük megcsináltatta a kendertáblának az újra vetendő részét és a napraforgó árvakelést (ez lényeges a napraforgó-vetőmagtermesztés szempontjából is, mert izolációs távolságon belül van). A proman nem fogja a napraforgót, de a többi magról kelő kétszikű gyomot szépen fogta eddig. Az elvetett sorokban a kenderen 4-5 levélpár volt. A terv, hogy minimális terméscsökkenéssel utolérik fejlődésben ezeket a sorokat az újravetett növények. Saját 2. tábla 0,5 ha: Ez ugyanabban a blokkban van, mint a másik, csak van közöttük 1,2 ha mohar vetve. Ez a két tábla lett utoljára vetve. Itt 7 sor marad ki, de újravetették. Illetve a kannamosót vagyis mezei zsurlót is kikapálták, ezt nem fogja semmi vegyszer, a patakparton van a tábla és ezeket a vizes területeket nagyon szereti, csak mechanikus gyomirtással lehet megszabadulni tőle. Esetleg még lehet, hogy savanyú a talaj, a talajvizsgálat beütemezve.

2019. július 14.	A NÉBIH-vetőmagellenőr rengeteg hibát talált a napraforgóban. Aczél Ádám hiába ellenőrizte az embereket, ahova nem nézett be, azokat a sorokat nem idegenelték, illetve az útról nem látható részeket kihagyták. Azt a részt sem csinálták meg teljesen, ahová többször visszaküldte őket. Egyszerre több dologra nem tudnak odafigyelni, vagy az idegen naprát vagy a pár nagyra megnőtt gyomot hagyták ott, egyszerre ez a két dolog meghaladta a képességeiket.

	Nem tudtak különbséget tenni az idegen és a saját napra között, pedig alak, szín- és méretbeli különbség is van. Több brigádból egyik sem vált be. A kércsi polgármestert, akitől a betanított emberek jöttek volna, nem lehetett elérni, máshonnan kerültek emberek. 10 ember 6 óra alatt járta be az 5 hektárt. Aczél Ádám maga, illetve baráti segítséggel végezte a többi napokon a munkát. A Franciaországból kapott, idegen naprával beporzott mag, amelyből Magyarországon csak ő kapott, után kellett dolgozni. Míg más területeken hektáronként 3-4 db idegen növény van, addig nála ez 3-400 db volt, és naponta át kellett járni, mert nem egyszerre nőtt, eléggé heterogén volt az állomány fejlődése. A kender a visszavágásnál szépen bokrosodott. A nem visszavágott kb. 2 méter magas. Szép az állomány. Az újravetett 0,3 ha nem kelt ki most sem. Több helyről elterjedt, hogy a tiborszállási fajtát ki akarják vonni (mert a génállomány elmozdult – ám a MÁK vett mintát, megfelelt a THC tartalom – 0,2% alatt volt). Az Agromag, mint hallani, nem tudta a fajtajelleget megőrizni, és a szaporítás közben a fajtajellegek egy része eltűnt és a THC tartalom is megugorhat 0,3-0,4 ig. Egyelőre a mérések ezt nem támasztották alá.

2019. augusztus 14.	A kenderen az első virágok egy hónapja jelentek meg, az apa porzósákok kb. 3 héttel korábban. Elindult az újbóli lombtrágyázás bóros növénykondicionálóval. A visszavágott kenderek embermagasságúak (kb.185 cm) és szépen bokrosodnak (ha időben megérkezett volna a mag, lehetett volna kétszer visszavágni). Amelyiket nem vágták vissza, 2,5-3 méteresek. Az 1 hektáron, ahol sorok nem keltek ki, elkezdődött a sorolás, úgyhogy a vetésmélység volt a gond. A kábítószerraktárat bejelentették az OGYÉI-nél, kamerarendszert telepített és az ajtókat-ablakokat is berácsozták. A rendőrségen is bejelentették a tevékenységet. Nem kötelező bejelenteni, csak a későbbi kellemetlenségek elkerülése végett tartják a kapcsolatot, aminek örülnek az őrsön. A napraforgóban a héten végzik az apasorok kivágását, ahogy az időjárás engedi. Megfelelt a vizsgálatoknak, már csak deszikálni kell és aratni. A pohánka és a muhar szépen fejlődik. Emberekkel csak a muharba kellett belemenni a kakaslábfű miatt. Lassan ezeket is deszikálni kell. A hibrid napraforgó apasorok kivágása megtörtént Rz 1,5 szárzúzó és egy 50 LE kertészeti keskenynyomtávú géppel.

2019. szeptember közepe	A deszikálást (kényszerszárítást) augusztus végén végezték el egy hidas permetezővel 2l/ha dózisban Reglone air-rel. A 7 nap ÉVI (élelmiszeri várakozási idő)-t betartva szeptember elején betakarítottak becslések szerint 5-600 kg/Ha milia fajtájú hibrid napraforgó vetőmagot 7-es vízzel. Ezt tisztításra és fémzárolásra a GKI Kiszombori vetőmagüzemébe két nap múlva elszállították egy bérelt teherautóval. A pohánkát és a muhart deszikálták 2l/ha reglon -al, de mint utólag kiderült (a kezelési utasításban 2 l-t írtak, de a növény fejlettebb volt, ezért dupla dózis kellett volna) – hosszabb ideig száradt, 4l -rel kelett volna kezelni. Ez után nem kombájnos munkaerő miatt csak később lett betakarítva 15-ös (víz százaléktömege) vízzel. Ezért a gyógynövényszárítóba került 35 Celsius fokon szárítani és aztán Kiszomborra szállítják ezeket a magokat is. A kendert szeptember elején Runner 2F el 0,6 l/ha dózissal kezelték gyapotok bagolylepke ellen. Az aratáskor a Cannatural Kft.-től akartak bérelni egy betakarító gépet, csak mire megért a mag és betakarítható lett a kender, elvitték Dunántúlra és azóta is ott van. Kombájnnal nem akarta senki se levágni, illetve nem is nagyon akarták, mert a cséplési aljat akkor nem tudták volna begyűjteni. Ezután sikerült embereket intézni és szeptember

	végén bigbag zsákokba metszőollóval a virágzatot levágva 7 ember + Ádám egy nap alatt 0,5 ha betakarításával végeztek. Ez a brigád még egyszer nem akart jönni, mert nehéz munka szerintük. Magasabb órabérért egy hét múlva eljöttek. Ezután módszert váltottak a betakarításban. Fűkaszákkal körfűrészlappal kivágták és a földön kúpokba rakva szárították. Ezzel a hosszú szárral nem tudták szárítóba rakni. De a szárítóval is gondok voltak. Göncruszkán lebeszélték egy gazdával – neki van szárító kapacitása –, hogy a padozatos szárítón megcsinálja, a szállítás előtti napon viszont azt mondta, hogy nem víztömeg %-ban szárít, hanem napi 600.000 Ft/nap áron adja ki a szárítót, és embert nem tud adni. Utána Mérén mondtak egy szárítót, amelyen tököt és kukoricát szárítottak eddig. Betakarítás után el is vitték oda és ott derült ki, hogy ez egy nagyon gyenge kisteljesítményű „kazán" (csőlégbefúvó) (a ventillátor kevés levegőt juttat be, nem tudja a virágzatot átfújni és a hőfokot szabályozni), de nagy befogadóképességű szárító asztal. Így 2 nap után felzsákolták és az egyik gönci raktár padján kiterítették és forgatják, illetve seprik össze a kipergett magot. A másik 2 gazda nem tud segíteni, mert „van más fontosabb dolguk". Ha tudnak, abban segítenek, hogy adnak zsákot, kulcsot intéznek vagy felpakolni a zsákokat, esetleg munkásokat adnak kölcsön, de a szervezésben, a munka elintézésében és majd a raktározás-tisztítás-szállítás-eladásban magára marad Ádám, nekik nincs idejük ezzel foglalkozni. A gazdák az Agromag által adott 630 Ft/ kg mag árát is kevesellik, hiába kapnának a cséplési aljért 6-10 eurót kilónként – Ablonczi Attilától, Molnár Tamástól vagy másoktól. Inkább otthagyják vagy kitárcsázzák. Ezért Aczél Ádám mindent megold nekik is és a magot megveszi tőlük 800 Ft/kg áron és a cséplési aljat 4-8 euró áron, magának fémzároltatja, és ő adja el a cséplési aljat is. Egyébként is neki van meg a vetőmag-szövetségi tagsága és a kábítószerraktár, az értékesítési engedély belföldre és exportálásra.

A magas minőségű kendervetőmagot (Elit, superelit) az Agromag Zrt.-től vásárolják. Erre a termeltetési szerződés megköttetett, ám a projekt során a szerződés körül a fent részletezett szempontok újratárgyalására volt szükség.

A kendervetőmagból F1 ipari kendermag készül. Ezeket részben a bekapcsolódó termeltetési szerződés keretében előállított vetőmag 25-75%-át értékesítik majd vissza az Agromagnak, a maradék a többi gazda számára marad – ennek teljesülése megtörtént.

A szerveződés bevételi forrásai:

A kendermag eladások 25%-a az Agromagnak visszavásárlásra termelt mag értékesítéséből származik,

50%-ot jelent a gazdáknak termesztésre eladott kendervetőmagból származó bevétel,

A projekt ideje alatt szándéknyilatkozatokat szereztek Bodrogközben 40 ha x 80 kg-ra – ha rostkendernek termelik, ha árumagnak, akkor pedig 20 ha

Egyéb terményértékesítésből (pl. olaj sajtolásra) átadott mag bevétele kb. 25%.

Ezen felül a területalapú állami támogatással számol a szerveződés.

Az Agromag termeltetési szerződés alapján az első évben értékesíti. Területi korlátozás áll fenn Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Hajdú-Bihar, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékre és a szlovákiai határos területekre. A pilot során az Agromag a vetőmag termeltetési szerződésre új mintát alkalmazott: mennyiségi korlátot kiveszik, 1 ha-ból 5 qa-ba kell szállítani – ezt később kivették –kb 17-19 fajtából 3 „fajtatulajdonosi" jogot átadnak Aczél Ádámnak, ezeket ő kezeli (nemesítés, génállomány ellenőrzés stb. – joga van termeltetni, szerződéseket kötni). Az NSKI tanácsára a jogszabályi környezetváltozást megvárja a szerveződés a továbblépéssel. Az Agromag korrigálta a szerződésből, ami Ádámot kedvezőtlenül érintette, de nem visszamenőleg.

5. Hivatkozások

- AGUIRRE DE CARCER, Giadha: The Age Of Hemp: Global Advanced Industrial Applications. In: Forbes, 2018. október 23. https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2018/10/23/the-age-of-hemp-global-advanced-industrial-applications/
- ANDORKA Rudolf (szerk.): Bevezetés a szociológiába. Aula Kiadó, Budapest, 2003
- ANTAL József (szerk.): Növénytermesztéstan 1. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2005
- BÁGER Gusztáv Prof. Dr. (szerk.): Közösségi jóllét. In: KAISER Tamás Dr. (szerk.): Jó állam jelentés 2016. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2016
- BAJMÓCZI Péter: Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. SZTE, Szeged, 2009 (14-17. o.)
- BENDA Kálmán: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. In: BENDA Kálmán (szerk.): Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának hazai történetéből. Gondolat, Budapest, 1978 (287-308. o.)
- BENÉCSNÉ BÁRDI Gabriella: A gyomként növő kender (cannabis sativa L.) hazai elterjedése, morfológiája, biológiája és gyomszabályozási lehetőségei. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2003 (Doktori értekezés)
- BOGÁRDI T. – MOLNÁR M.: Researching the Spatial Aspects of the Romani-Hungarian Coexistence by the Means of Mental Mapping. In: DETUROPE – The Central European Journal of Regional Development and Tourism, Vol. 8 Issue 3, 2016 (170-184. o.)
- BOROS Ferenc: A településfejlesztés új szakasza Magyarországon. In: NOVÁK L., SELMECZI L. (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1986 (712-716. o.)
- CASTEL, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest, 1998
- Cigánd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája. ITS 2014 Konzorcium, Cigánd, 2015
- CSATÁRI Bálint: A községek megtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: NOVÁK L. – SELMECZI L. (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1986 (779-789. o.)

- CSATÁRI Bálint: A valós, a szimbolikus és a virtuális tereinkről... In: Geográfus hírlevél 17. sz. 2010 (6-8. o.)
- Csongrád megye területfejlesztési programja. Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2014
- EKÉNÉ ZAMÁRDI Ilona: A hátrányos helyzetű kistérségek munkaerőpiacai az Észak-Alföldön. In: NAGY E. – NAGY G. (szerk.): Az Európai Unió bővítésének kihívásai – Régiók a keleti periférián. III. Alföld-kongresszus. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 2005 (157-161. o.)
- FARAGÓ László: A tér kép egy olvasata és a „területi" tervezés. In: Tér és Társadalom, XVII. évf. 1. 2003. (19-40. o.)
- FARKAS János: A társadalmi tér elméleti kérdései – A térfelfogás történeti változásai. In: Társadalomkutatás. 2. 2003 (167–190. o.)
- FEHÉR Alajos: Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. In: Gazdálkodás, XLII. évf. 1. sz. 1998 (74-79. o.)
- FERREIRA et al.: Two Decades of Research on Strategic Alliances: Analysis of Citations, Co-citations and Themes Researched. – Letöltés: , 2019. július 12. http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1415-65552014000700109
- FONT Erzsébet: Alakul a magyar vidék? In: A falu. XVI. évf. 3. sz. 2001 (16-19. o.)
- FÖLDI Zsuzsa: A Coleman modell alkalmazásai lakókörnyezeti kutatásokban. In: Tér és Társadalom. XVIII. évf. 1. 2004. (43-58. o.)
- GÄCHTNER, A. – WOLFSGRUBER, I.: „Sozialkapital". In: Einführung in die Entwicklungssoziologie. Themen, Methoden, Analysen. Herausgeber: F. KOLLAND – A. GÄCHTNER. Mandelbaum Verlag, Wien, 2005 (171-190. o.)
- GARETTE, B. – DUSSAUGE P. : Les stratégies d'alliance. Les Edition d'Organisaton, Paris, 1995
- GELEI A. – DOBOS I. – KOVÁCS E.: Üzleti kapcsolatok modellezése. In: Közgazdasági Szemle, 2010. július–augusztus (677–699. o.)
- Gönc Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája. ITS 2014 Konzorcium, Gönc, 2015
- Grand View Research: Industrial Hemp Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product (Seeds, Fiber, Shivs), By Application (Textiles, Personal Care, Animal Care, Construction Materials), By Region, And Segment Forecasts, 2018-2025. GVR, 2018. június

- GRANOVETTER M.S.: The strength of weak ties. In: American Journal of Sociology, University of Chicago Press, 1973 (1360-1380. o.)
- HAKANSSON H. – JOHANSON J.: A Model of Industrial Networks. In: Axelsson and Easton, Eds., Industrial Networks - A New View of Reality, Routledge, London, 1992
- HAMEL, G.: Competition for competence and interpartner learning within international strategic alliances. – In. Strategic Management Journal, 1991, 12(1), (83-103. o.)
- HERNYÁK Gábor (szerk.): Egyházi fenntartású agrár- vidékfejlesztési felsőoktatás megvalósításának mintaprogramja 2014.Gál Ferenc Főiskola, Mezőtúr, 2014
- HRADIL, Stefan: Régi fogalmak és struktúrák. Miliő-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a 80-as években. In: ANDORKA – HRADIL – PESCHAR (szerk.): Társadalmi rétegződés. Aula, Budapest, 1992 (347-387. o.)
- INGHAM, M.: A kockázati tőke sikeres alkalmazása közép- és nyugat-európai cégek kapcsolatában. Vezetéstudomány, 11. szám, Budapest, 1991
- IVÁNYI Ildikó Dr.: A rostkender felhasználási lehetőségei indokolják a termesztés fejlesztését. In: Agro Napló, 2006. március (40-47. o.)
- IVÁNYI Ildikó Dr.: Kender. In: IZSÁKI Zoltán – LÁZÁR László: Szántóföldi növények vetőmagtermesztése és kereskedelme (579-607. o.)
- KARUS, M. – LESON G.: Nova-Institute, Cologne Germany. In: Textilforum 2. 1995 (26. o.)
- KIM, W. Ch. – MAUBORGNE, R.: Blue Ocean Strategy. Harvard Business School Presss, Boston, 2005
- KOGUT, B.: The stability of joint ventures: reciprocity and competitive rivalry. In:The Journal of Industrial Economics, 1988, 38(2), (183-198. o.)
- KOVÁCS A. D. – FARKAS J. ZS. – PERGER É.: A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. In: Tér és Társadalom, 29. évf. 1. szám. 2015 (11-34. o.)
- KOVÁCS Teréz: Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003
- KOVÁCS-ANGEL Marianna: Biotéglát készíttetnek a közfoglalkoztatottakkal. On: 24.hu, 2015. július 18. https://24.hu/belfold/2015/07/18/bioteglat-keszittetnek-a-kozfoglalkoztatottakkal/

- LENGYEL Imre: A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. In: FARKAS – LENGYEL (szerk.): Versenyképesség – regionális versenyképesség. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 2000 (39-57. o.)
- LENGYEL Imre: A regionális versenyképességről. In: Közgazdasági Szemle, XLVII. évf. 2000. december (978-984. o.)
- LUKÁCS Gergely Sándor: Sikeres vidék. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2008
- MASLOW, Abraham: A lét pszichológiája felé – Bevezetés a humanisztikus pszichológiába. Ursus Libris, Budapest, 2003
- MEGYERI József: Az országos átlagnál kevesebb a munkanélküli Szegeden. On: Szeged Ma, 2017. június 9. https://szegedma.hu/2017/06/az-orszagos-atlagnal-kevesebb-a-munkanelkuli-szeged-tersegeben-fotok
- MOLNÁR György (szerk.): Kárpát-medencei képzési, foglalkoztatási és hálózatfejlesztési stratégiajavaslat. NSKI–RTA, Budapest, 2014 (Második, bővített kiadás)
- NÉMETH Zsolt Dr.: Műanyagok és fenntarthatóság, paradigmaváltás Európában? In: Bonum Publicum 2018/9. december (35-38. o.)
- NEWBY, Howard: Trend Report: Rural sociology. In: Current Sociology 28. 1980 (3-109 o.)
- OLÁH Dániel: A sztárközgazdász kiszámolta, hogy több profit megy ki Magyarországról nyugatra, mint amennyi uniós támogatás visszajön – Interjú Thomas Pikettyvel. On: Makronóm.Mandiner, 2018. január 22. https://makronom.mandiner.hu/cikk/20180121_a_sztarkozgazdasz_kiszamolta_hogy_tobb_profit_megy_ki_magyarorszagrol_nyugatra_mint_amennyi_unios_tamogatas_visszajon_thomas_piketty_a_makronomnak
- ÖRDÖGH Tibor (szerk.): Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2017
- PAASI, A.: Europa as a Social Progress and Discourse. Considerations of Place, Boundaries and Identity. In: European Urban and Regional Studies. 8. 2001. 1. (7-28. o.)
- PORTER, M. E.: Versenystratégia. Iparágak és versenytársak elemzési módszerei. Akadémiai kiadó, Budapest, 1993

- RYE, Johan Fredrik: Rural Youths' Images of the Rural. In: Journal of Rural Studies 22. 2003 (409-421. o.)
- SCHWARCZ Gyöngyi: „Ide elkötelezett emberek kellenek, akik élhető falvakat akarnak" In: VÁRADI Monika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008 (282-323.o.)
- SCHWARCZ Gyöngyi: Az aprófalvak és a mezőgazdaság. In: Kovács Teréz (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. Falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 2007 (113-120. o.)
- SZÁNTÓ Z.: A gazdaság társadalmi beágyazottsága. Megjegyzések a gazdaságszociológia és a szocioökonómia újabb irodalmáról. In: Szociológiai Szemle, 1994/3, 141-145. p.
- SZARVÁK
- Tibor Dr.: A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi összefüggései az Alföldön. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2006 (Doktori értekezés)
- TARI Ernő: Stratégiai szövetségek az üzleti világban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998
- TERWILLIGER, Chase: The Significance of the 2018 Farm Bill for the Hemp Industry; In: ColoradoBiz, 2019. január 1.
- The Global Competitiveness Report 2018. World Economic Forum https://www.weforum.org/reports/the-global-competitveness-report-2018
- TÖNNIES, Ferdinand: Közösség és társadalom. Gondolat, Budapest, 1983 (9-56. o.)
- TSAI-YUAN LIN – YUN-YAO CHENG: Exploring the knowledge network of strategic alliance research: A co-citation analysis. In: International Journal of Electronic Business Management, 2010, Vol. 8, No. 2 (152-160. o.)
- WALLERSTEIN, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat, 1983
- WHITENER, Leslie A.: Policy Options for a Changing Rural America. In: Amber Waves 28. Vol. 3. Issue 2, 2005.
- WILLIAMSON, O. E.: The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting. New York, NY: The Free Press, 1985
- ZIRIG Árpád: Feltámad a magyar kender? On: Origo, 2014. november 23. http://www.origo.hu/tafelspicc/kozelet/20141118-feltamad-a-magyar-kender.html

6. Ábrajegyzék

1. ábra: A hipotézisek 6
2. ábra: Az együttműködésre alapozott társadalmi-gazdasági cselekvések (regionalizmus) hatásai az érintett térségekben a Coleman-modell alapján (saját szerkesztés) 19
3. ábra: Az iparikender-piac méretének várható alakulása az Egyesült Államokban, termékenként, 2014-2025 között (millió dollár) 23
4. ábra: A globális kenderpiac megoszlása a felhasználás területe szerint 2017-ben 25
5. ábra: SWOT-analízis 34
6. ábra: a mezőgazdasági terület aránya (%) 39
7. ábra: parlagterületek aránya (%) 40
8. ábra: agrárvállalkozások aránya az összes regisztrált vállalkozásból (%) 41
9. ábra: egy gazdaságra jutó átlagos mezőgazdasági terület (hektár) 41
10. ábra: mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya (%) 42
11. ábra: mezőgazdasági területet használók ezer lakosra jutó száma (fő) 43
12. ábra: naponta ingázó foglalkoztatottak aránya (%) 44
13. ábra: őstermelők ezer lakosra jutó száma (fő) 45
14. ábra: őstermelők száz regisztrált agrárvállalkozásra jutó száma (fő) 45
15. ábra: őstermelők száz regisztrált vállalkozásra jutó száma (fő) 46
16. ábra: regisztrált agrárgazdasági szövetkezetek száma (db) 46
17. ábra: társas vállalkozások aránya az agrárvállalkozásokon belül (%) 47
18. ábra: A kender felhasználásának lehetőségei 52
19. ábra: A jó gyakorlat fogalmi megközelítésének tényezői 53
20. ábra: A jó gyakorlattal szemben megfogalmazott elvárások 54
21. ábra: A foglalkoztatási példatár funkcionális szerkezete 57
22. ábra: Stratégiai környezet - Összeállította: Molnár György igazgató (Nemzetstratégiai Kutatóintézet) 59
23. ábra: A stratégiai szövetségek hatdimenziós BCG keretrendszere. Forrás: a szerző saját szerkesztése 64
24. ábra: A stratégiai szövetségek stakeholder-beavatkozási terve (Forrás: a szerző saját szerkesztése) 69
25. ábra: A KIP stakeholder-fejlesztési folyamatának pillérei (Forrás: a szerző saját szerkesztése) 69